

Ateismin kritiikki: ateismin määritelmän ongelmallisuudet sekä historiallinen ja moderni käyttö

Tarkoituksena on tarkastella kriittisesti ateismin, dogmaattisen skeptisyyden (pseudoskeptisyys), vapaa-ajattelun yleensä sekä erityisesti militantin "uuden ateismin" (englanniksi "New Atheism") filosofis-tieteellisiä ongelmakohtia ja heikkouksia. Samalla tämä filosofinen tutkielma (jatko-osineen) on vastapainoa, kolikon toinen puoli, uskontojen kriittiselle analysoinnille. Jokainen ateismin tai metafyyssisen materialismin sekä naturalismin tueksi esitetty argumentti ei ole hyvä eikä loppuun asti ajateltu. Aivan samoin kaikki teismiä (jumalauskoa) tukevat argumentit eivät ole kestäväällä filosofisella perustalla eivätkä hyviä. Tässä tutkielmassa ei yritetä todistella teistisiä uskomuksia päteviksi, eikä niin muodoin kumota aikaisemmin tuottamaani uskonto- ja raamattukritiikkiä.

Tekijä: © Timo Tiainen

Kirjoittaja on episteeminen agnostikko ja skeptikko, aikaisemmin 23 vuotta kristitty
15.12.2008

Dokumentin käyttö ja levitys vapaata tekijänoikeuden puitteissa. Lainattaessa lähde mainittava.

Yhteydenotot: <http://www.argumentti.fi/palaute.php>

Hakusanoja: **ateismi, ateismin historia, skeptisyys, pseudoskeptisyys, jumala, jumalankieltäminen, epäusko, teismi, agnostisismi, filosofia, antiikin Kreikka, Epikuros, stoalaiset, uskontokritiikki, Rowe, Nagel, Martin, Walter Sinnott-Armstrong, Bradlaugh, Michael Ruse**

Johdanto: mistä ateismin kritiikissä on kysymys?.....	4
Pseudoskeptisyydestä hyvään (= epädogmaattiseen) skeptisyyteen.....	4
Ateismin kritiikin tavoitteista.....	5
Ateismin kritiikkiä lähteinä ateistiset ja agnostiset filosofit.....	5
Pyrkimys parempaan tasapuolisuuteen yleistämistä välttään.....	5
Henkilökohtainen asemani jumaluutta ja transsendenssia koskeviin näkemyksiin.....	7
Uskontokritiikin lähtöoletuksista.....	7
Todellisuuden ja kokemuksiemme monitulkintaisuus ja epäselvyys on yhteys uskonnon sekä ateismin kritiikin välillä.....	8
Suvaitsevaisuutta, dialogia ja asiallista perusteltua kyseenalaistamista pilkan ja ylimielisyyden asemasta.....	8
Huonoimmat ja parhaimmat puolet ateistisesta ja teistisestä argumentoinnista - mitä voimme saavuttaa?.....	9
Ateismin etymologia kreikan kielessä.....	9
Mitä kielitieteellisiä vaikeuksia on "ateismi on vain uskon puutetta" määritelmässä?.....	9
Ateisti, uskonnonfilosofi ja emeritusprofessori Theodore Drange myöntää 'ateismi = uskon puutetta' määritelmän kielitieteelliset ongelmat.....	10
Ateismi antiikin Kreikassa ja Roomassa - ateismin historiallinen sisältö.....	11
Ateismi antiikin Kreikassa: ateismin alisteisuus historiallisille olosuhteille.....	11
Antiikin ateismin kolme aikajaksoa: ateistit jumalien olemassaolon kieltäjiä ja jumalien olemassaolon selittäjiä.....	12
Klassinen aika - Protagoras agnostikkona ja Ksenofanes ihmismäisiä jumalia vastustavana monoteistinä.....	12
Taivaita koskevien spekulatioiden ja ateismin välinen yhteys - Anaxagoras, Sokrates, Prodikos.....	13
Ateenalaisten asteittainen jumalia koskeva mielenmuutos 400-luvun lopulla.....	14
Vanha "atheos"-sana liitettiin jumalien olemassaolon kieltäjiin Sokrateen kuoleman jälkeen.	
Ateistit olivat harvinaisia antiikin Kreikassa.....	14
Hellenistinen kausi - filosofit ottivat opikseen Sokrateen kohtalosta. Pehmeää ateismia.....	15
Epikuros ei ollut ateisti, vaikka sellaista joskus virheellisesti väitetään.....	15
Uskontoteoria: jumalat ovat tärkeitä kuolevaisia, jotka aikalaiset julistivat jumaliksi.....	15

Käytännössä ateistit olivat silti harvinaisia - "ateisti" oli leima filosofisille vastustajille.....	16
Kristityt ja juutalaiset olivat "ateisteja" roomalaisen sivistyneistön silmissä.....	16
Kristillinen aikakausi antiikissa - osien vaihtuminen.....	16
Yhteenvedo (teoreettisesta) ateismista antiikin kulttuurissa.....	17
Ateisti ja ateismi historiallisesti käytettyinä: jumalankieltämistä vai "pelkkää uskon puuttumista"??.....	18
Ateismi ja ateisti - mitä ne tarkoittavat historiallisesti?.....	18
Ateismin standardimerkitys: usko tai oppi, että jumalia ei ole olemassa. Epäusko jumalien olemassaoloa kohtaan	19
Todiste siitä, että ateistit perinteisesti seurasivat ateismin kirjaimellista merkitystä (= teismin väitteiden kieltämistä ja kumoamista)	21
Ateismissä ei ole kysymys kapeasti vain jumaluuden olemassaolosta, mukaan kietoutuu ihmiskäsitys, teorioita uskonnon alkuperästä, etiikka, tieto-oppi ja metafysiikka.....	22
Ateistiset filosofit asettuvat kahteen pääryhmään, joilla kummallakin on tietty positiivinen sisältö ajattelussaan.....	23
Ateistit ovat historiallisesti käyttäneet rationaalista, kriittistä arviointia keinona kiistää teismi	24
Onko ateismi "vain uskon puuttumista jumaliin", "ilman väitteitä ja vakaumusta"??.....	24
Historiallinen tausta ateismin uudelleentulkinnalle epäuskosta ja jumalien kieltämisestä "pelkäksi uskon puuttumiseksi / poissaoloksi".....	25
Englantilainen vapaa-ajattelija ja uskontokriitikko John Mackinnon Robertson.....	26
Ateismin uudelleenmäärittely on alusta asti yhdistynyt todistustaakan siirtelyyn ateistien ja teistien välillä.....	27
Uutta ateismitulkintaa edistäneitä nykyajan ateistifilosofoja.....	27
Flew ja negatiivinen ateismi.....	28
Flew: teisti ei tee "filosofista syntiä" uskoessaan Jumalaan.....	29
Filosofi George H. Smith tasapainoilee ateismin yhdentekevyyden ("vain uskon puutetta") ja tärkeyden välillä kumoten itsensä.....	30
"Ateismi on pelkkää uskon puuttumista jumaliin": ateismin klassikko Bradlaugh todistaa päinvastaista.....	33
Ateismi ei jää pelkäksi seurauksettomaksi epäuskoksi, vaan se on osa laajempaa viitekehystä.....	33
Ateismin uudelleenmäärittely vain uskon puutteeksi liittyy todistustaakan säilyttämiseen vain teisteille.....	33
Vapaa-ajattelija Charles Bradlaughin 'A Plea For Atheism' todistajana: ateismissä on sisältö ja vaikutuksia.....	34
Ateismi tarjoaa jumalauksia paremmat mahdollisuudet onneen, hyveellisyyteen ja oikeamielisyyteen.....	34
Ateismi kunnollisesti ymmärrettynä ei ole pelkkää epäuskoa, vaan se on sydämellinen kaiken totuuden vahvistus ja korkeinta inhimillisyyttä.....	35
Myös filosofi J.L. Mackie (ateisti) näkee ateismilla olevan yksilöille moraalisia seurauksia, kuten teismissäkin.....	35
Bradlaughin ei-kognitiivinen ja kognitiivinen kaksoisnäkemys jumala-puheesta sisältää sekä Jumalan kieltämisen että ilman Jumala-käsitettä olemisen.....	36
Bradlaugh: ateisti kieltää tietyillä ominaisuuksilla varustetun henkilöidyn Jumalan olemassaolon rationaalisten argumenttien avulla.....	37
Millä edellytyksellä julistus "olen ilman jumalakäsitystä, niinpä en kiellä Jumalaa" on ainakin jossain määrin oikeutettua ja milloin ei?.....	38
Sekä ei-kognitivistisellä että kognitivistisellä ateistilla on jokin maailmankuva ja filosofia, jossa jumalakysymys on yksi osa.....	39
On metafysisiä katsomuksia, joihin ateismi kuuluu joko kuin sisäänrakennettuna tai ainakin hyvin yleisesti.....	40
Dialektinen materialismi on "ehdottomasti" ateistista tieteenfilosofiaa.....	40
Ateismi ei ole irrallinen kanta kuin jossain mihinkään vaikuttamattomassa tyhjiössä, vaan se liittyy laajempaan filosofiseen viitekehykseen.....	41
Jumalakysymys on kuin filosofinen solmukohta, jossa kohtaavat toisensa monimutkaiset eri suuntiin vievät filosofiset ongelmat ja kysymykset.....	41
Monien ateistien strategia häivyttää ja vähätellä ateismin filosofisia ja käytännöllisiä seurauksia.....	43
Ateistikin joutuu uskomaan jotain eikä voi todistaa maailmankuvansa perusteita, vaan hän hyväksyy ne "annettuina" uskon kautta.....	43
Ateistisia nykyfilosofoja, jotka määrittävät ateismin Jumalan olemassaolon kieltämisenä tai näkemyksenä, että Jumalaa ei ole.....	44
William L. Rowe: ateismi on minkälaisen jumalallisen olennon tai todellisuuden tahansa olemassaolon kieltämistä.....	44

Walter Sinnott-Armstrong: ateismi on positiivisilla argumenteilla tuettu näkemys, että Jumala ei ole olemassa.....	44
Ateismin sisältö ja sen sisällön altistuminen sekä kritiikille että todistustaakan alle.....	45
Ateisteillakin on viime kädessä uskolla omaksuttuja alkuehtoja, joita he eivät voi todistaa aksiomaattisen järjestelmänsä sisäpuolelta.....	46
Uskontokriittisen Infidels-sivuston perustaja Jeffery Jay Lowder myöntää, että ateistillakin on todistustaakka.....	48
Jotkut ateistit väittävät eläintenkin olevan ateisteja - mihin raja vedetään: eläimet, kasvit, autot, tähdet, atomit?.....	49
Kielipeliä esimerkkien avulla - ateistinen hiusten halkominen poikki ja pinoon.....	50
Kaksiselitteinen ateismin määrittely todellisen kannan piilottamisena. Ateistien ja teistien on perusteltava oma positionsa jumalakysymyksessä.....	51
Monien ateistien tosiasiallinen toiminta on ristiriidassa heidän "negatiivisen ateisminsa" kanssa.....	52
Mihin "ateismi on uskon puutetta" kelpaa parhaimmillaan?.....	52
Ateisteillakin on kritiikille altis maailmankuva, ei ole väliä millaisella kielipelillä sitä koetetaan häivyttää. 53	

Johdanto: mistä ateismin kritiikissä on kysymys?

Pseudoskeptisyydestä hyvään (= epädogmaattiseen) skeptisyyteen

On hyväksi jos on skeptinen (epäileväinen) uskottavaksi tarjottuja väitteitä tai uskonnollisia oppeja kohtaan. Tieteiden harjoituksessa skeptisyys on välttämätöntä, kun tutkijat vertailevat erilaisia hypoteeseja. Jos jokin hypoteesi ei saa tuekseen todisteita, sitä epäillään virheelliseksi. Kun kohtaamme dogmaattista, kyseenalaistamista kaihtavaa uskoa ja auktoriteetteihin vetoamista (on kysymys uskonnollisesta uskosta tai jostain muusta uskomusjoukosta) on oikein olla skeptinen uskomatta sokeasti. Skeptinen asennoituminen varustaa yksilöt tehokkailla kysymyksillä, argumenteilla ja strategioilla, joiden avulla he voivat tutkia, paljastaa ja kyseenalaistaa erilaiset totuusvaatimukset (toisin sanoen uskomusjoukot, jotka esiintyvät oikeana, lopullisena ja varmana totuutena).

Mutta on erilaista skeptisyyttä. On mahdollista, että skeptisyys menee liiallisuuksiin ja muuttuu yhtä dogmaattiseksi ja itsekritiikittömäksi kuin ne (vain sisällöltään toisenlaiset) dogmaattiset uskomusjärjestelmät ja auktoriteetit, joita skeptikot (sinänsä oikeutetusti) epäilevät. Tällöin on päädytty oikeastaan vain saman viivan - dogmaattisuuden, kyseenalaistamattomuuden ja kritiikittömyyden - toiseen ääripäähän, josta käytetään nimitystä pseudoskeptisismi. Pseudoskeptikko eroaa maltillisesta, epädogmaattisesta skeptikosta siten, että epädogmaattinen epäilijä on avoin ja kiinnostunut tutkimaan vastakkaisia väitteitä, uskomuksia ja teorioita niin ennakkoluulottomasti kuin se vain on psykologisesti mahdollista. Pseudoskeptikko kieltää sen sijaan dogmaattisesti ja vaatii lähes täydellisen tarkkaa todistamista väitteille, joita hän vastustaa.

Epädogmaattinen skeptikko on valmis myös epäilemään omia lempioletuksiaan ja lähtökohtiaan. Hän tiedostaa ja myöntää, että hänelläkin on runsaasti irrationaalisia uskomuksia osana maailmankuvaansa ja että hänkään ei ole mikään neutraali, objektiivinen asioiden näkijä ”juuri

sellaisina kuin ne ovat”, vaan aivan yhtäläillä subjektiivinen ja itsepetokseen taipuvainen kuin ne, joiden uskomuksia hän ei kannata.

Skepsis ry:n silloista puheenjohtaja M. Aunolaa lainatakseni:

"On hyvä muistaa, ettemme ole erehtymättömiä ja että jokaisen maailmankuvaan liittyy iso joukko irrationaalisia uskomuksia. Osa niistä on välttämättömiä jo ihmisen toimintakyvyn säilyttämisen takia, mutta on hyväksyttävä sekin, ettei skeptikko ole kaikissa asioissa yhtä objektiivinen. Toisaalta jopa skeptismi voi mennä liiallisuuksiin. Toivonkin osapuolilta malttia ja halua keskusteluun." - Skepsis 4/2007 s.21.

Skeptikko, joka ei lukitse mieltään omanlaiseen dogmatismiin (joka voi olla yhtä jäykkää kuin joidenkin uskovaisten opillisuus), tunnustaa, että hän ei pysty olemaan joka asiassa yhtä objektiivinen. Eikä myöskään puolueeton tarkkailija, vaan hän on taipuvaisempi epäilemään enemmän joitain uskomuksia ja väitteitä kuin toisia (sekä valmiimpi hyväksymään tietynlaiset selitykset, vaikka kaukaa haetutkin ja spekulatiiviset ”se olisi voinut tapahtua tällä tavalla, vaikka kovia todisteita ei olekaan”-tyylisesti, helpommin ja vähemmällä "oikeaksi todistamisen" vaatimuksilla kuin selityksiä, jotka ovat vastoin hänen maailmankatsomustaan. Halu uskoa (tai olla uskomatta) ja itsepetokseen¹ sortumisen vaara ei ole mikään teististen kristittyjen monopoli. Se onnistuu ateisteilta ja agnostikoiltakin yhtä hyvin. Kukaan meistä ei voi siltä välttyä.

Hyvä skeptikko epäilee ja arvioi kriittisesti siis myös omaa ajatteluaan, "annettuina" hyväksymiään aksioomia ja ennako-olettamuksia sekä ainakin yrittää tutkia onko hän vajonnut itsepetokseen ja jos niin millaiseen. Mutta kukaan ei voi samanaikaisesti kyseenalaistaa kaikkia mahdollisia lähtökohtia, vaan ajattelun täytyy nojautua ainakin johonkin lähtökohtaan, mitä ei sillä kerralla epäillä tai kiistellä.

Ateismin kritiikin tavoitteista

Tästä pääsemmekin siihen, mitkä ovat kategorian ateismin kritiikki tavoitteet. Olen seurannut ja tutkinut ateistista sekä naturalistista, materialistista (tai modernimmin fysikalistista) ja reduktionistista (esim. prof. Kari Enqvist) filosofiaa ja argumentointia niin kirjallisuudessa kuin Internetissä. Olen tullut vähitellen vakuuttuneeksi siitä, että kuten teismissä (varsinkin sen fundamentalisissa muodoissa) ja uskovien argumentoinnissa on monenlaisia aukkoja, samoin on myös ateismissä ja ei-teistisissä metafysisissä filosofioissa (metafyysinen tai ontologinen naturalismi, materialismi yms.) sekä monien (muttei tietenkään kaikkien) ateistien tavassa argumentoida monenlaisia häiritseviä piirteitä ja ongelmallisuuksia (sekä loogis-filosofisia että tieteen tuloksien käyttöön liittyviä unohtamatta älyllistä epärehellisyyttäkään, josta niin usein uskovaisia moititaan). Näillä sivuilla otan esille kohta kohdalta näitä ateismiin ja ateistisiin metafysiisiin filosofioihin liittyviä heikkouksia ja ongelmia.

Kuten ei teismi ole ongelmaton ja "kaiken ratkaiseva" suuri, lopullinen vastaus, vaan pikemminkin kirstullinen erilaisia loogis-älyllisiä ja elämäkokemuksiin liittyviä ongelmia ja vastaväitteitä, ei ateismikaan ratkaise sitovasti saati "tieteellisesti todistettuna" mitään metafysisiä ja eettisiä ongelmia, vaan ateistikin joutuu rakentamaan jostain filosofiansa ja maailmankuvansa sisällön.

Käytän ilmaisua "jumaluus" välttääkseni sekaannukset ja väärinkäsitykset sen osalta tarkoitan kristinuskon jumalaa, jonka nimi on Jumala vai viittaanko muihin jumaliin, joita ei kirjoiteta isolla

¹ Itsepetoksen yleisyydestä ks. [lisätietoa](#).

alkukirjaimella. "Jumaluus", milloin käytän kyseistä termiä kirjoituksissani, viittaa yleisesti mihin tahansa teistiseen jumalolentoon rajoittamatta kyseistä entiteettiä nimenomaisesti kristinuskoon tai johonkin toiseen uskontoon. Kun tarkoitan erityisesti kristinuskon Jumalaa, käytän nimeä Jumala.

Ateismin kritiikkiä lähteinä ateistiset ja agnostiset filosofit

Mikä tahansa ateistinen argumentti ei ole hyvä, looginen eikä kovin älykääntä. Vastaavasti ei jokainen teistinen argumentti ole huono ja mitätön (tai vakuuttava). On sekä hyviä että huonoja ateistisia argumentteja kuten teisteillä on hyviä ja rationaalisia perusteluja, mutta myös loogisesti ja älyllisesti kestävämpiä. Tulen esittelemään kritiikin lähteinä nimenomaan ateistisia ja agnostisia ajattelijoita, jotka ovat nähneet ateismiin yleensä tai sen moderniin ilmentymään "uusateismiin" sisältyviä merkittäviä ongelmia. Tuon julki omia henkilökohtaisiakin huomioitani ja johtopäätöksiäni ateismi vs. jumaluskon -debatista niin kirjallisuudessa kuin Internetin foorumiväittelyistä. Käytän lähteinä myös nykyään vaikuttavia teistisiä filosofeja - ja arvioin tämänaikaisten ateismin kritiikin laatua.

Pyrkimys parempaan tasapuolisuuteen yleistämistä välttämällä

Päämääräni on pyrkiä tasapuolisempaan ja edes jossain määrin objektiivisempaan metafyyssisten ja uskonnollisten kysymysten käsittelyyn (myöntäen omankin maailmankuvani sisältämien irrationaalisten piirteiden ja uskomusten olemassaolon ja subjektivismini) ja välttää yksipuolisen julistamisen sekä tarkoitushakuisen, valikoivan "tieteellisyyden" sudenkuoppia. Tarkoitukseni ei ole suinkaan yleistää "ateisteja", "vapaa-ajattelijoita" tai "naturalisteja" ja "materialisteja" yhdeksi monoliitiksi, eikä väittää, että "kaikki" he ovat samanlaisia ja syyllistyvät samoihin ongelmallisuuksiin. Aivan samoin kuin eivät kaikki uskonnollisesti uskovaiset ole yksi ja yhtenäinen "massa". Ken ei katso tässä dokumentissa tehtävään ateismiin ja erilaisiin jumaluutta sisältämättömiin filosofioihin (kuten metafyyssinen naturalismi) kohdistuvaa kritiikkiä soveltuvan itseensä menköön ohitse.

Toivon, että ei-teistien hyvin monimuotoinen joukko, jonka ainoa yhteinen piirre lienee vain tietynlainen "kanta" jumalakysymykseen, voisi saada käyttökelpoisia virikkeitä ateismin kritiikki-kategorian sisällöstä ajatteluun hedelmöittämään. Rakkaiden ennako-oletuksien ja suosikkiargumenttien analysoiva katselu kuin ulkoapäin ei pitäisi olla uhkaavaa - jos ne ovat kestäväällä perustalla. Ja elleivät ne ole niin eikö silloin ole aika luopua niistä ja muodostaa vahvempia perusteluja? Totuuteen pyrkiminen, mikä se sitten onkin, tulisi olla ohjenuoranamme, olemme sitten millaisessa asemassa tahansa suhteessa teismiin.

Oletettavasti ateismin kritiikkini tulee saamaan kuitenkin enemmän lukijoita teisteistä (ja agnostikoistakin) ja teistiset lukijat tulevat todennäköisesti löytämään käyttökelpoisia argumentteja debatteissa ateistien kanssa. Keskustelu jatkuu joka tapauksessa eikä jumalakysymys ole suinkaan vielä ratkaistu, Dawkinsin ja muiden uusateistien aggressiivisesta kampanjoinnista huolimatta.

Rationaalisia keinoja murentaa ateistisia argumentteja käyttämättä Raamattua tai vetoamalla mihinkään muuhunkaan uskonnolliseen auktoriteettiin

Pyrin näyttämään väyliä, joita pitkin teistit (ovat he sitten kristittyjä tai muuten jumaluuteen uskovia) voivat käydä murtamaan ja kyseenalaistamaan rationaalisesti ateistis-naturalistisia tyypillisiä väitteitä sekä vastata älykkäästi - ilman ensimmäistäkään viittausta Raamattuun tai muihin vain uskovien tunnustamiin auktoriteetteihin, joilla ei ole ateisteille mitään painoarvoa - modernien militanttien ateistien kuten Dawkinsin ja Harrisin haasteisiin.

Sanoudun irti "uuden ateismin" (New Atheism) ja ainakin joidenkin suomalaisten ateistien ja vapaa-ajattelijoiden militantista ja mustavalkoisesta käsityksestä, jonka mukaan "järkevä" ihminen voi olla ainoastaan ateisti ja kaikenlainen jumalausko ja uskonnollisuus on "vain typeryyttä, irrationaalisuutta, tyhmyyttä tai taikauskoa" (ellei jopa jonkinlainen psykiatrinen häiriö!).

Dogmaattinen, itsekritiikitön ateisti (tai naturalisti) ja fundamentalistikristitty ovat vain saman janan vastakkaisissa päissä. Jos osoitamme teistien ajattelussa "taikauskoisia" ja "irrationaalisia" piirteitä, meidän tulisi tiedostaa ja myöntää, että niin on meilläkin. Länsimaisessa maallistuneessakin ajattelussa on omat kyseenalaiset myyttinsä kuten edistysmyytti. Sellainen sokeus oman maailmankuvamme järjettömille ja todistamattomille uskomuksille ei ainoastaan tee meistä arrogantteja, vaan lisäksi se on myös sillä tavalla vaarallista, että moinen sokeus estää meitä pääsemästä selville maailmankuvamme ja filosofiamme puutteista ja ongelmista. Emme pääse silloin parantamaan ja korjaamaan argumentointiamme ja saatamme tehdä jopa haittaa maailmankatsomukselliselle missiolle, jota haluamme edistää.

Olemme silloin oikeastaan varsin pitkälle samanlaisia omassa, vain sisällöltään erilaisessa hybriksessämme kuin ne meidän silmissämme omahyväiset ja "absoluuttisesta totuudestaan" ylpeät fundamentalistiuskovaiset, joita kritisoimme. Dogmaattisena ateistina (tai naturalistina) - jos olemme sellaisia - näemme fundamentalistisessa kristityssä (tai muslimissa) oikeastaan vain peilikuvan omasta mielenmaisemastamme ja eetoksestamme, vaikka maailmankatsomuksiemme sisällöt ovat varsin päinvastaisia.

Henkilökohtainen asemani jumaluutta ja transsendenssia koskeviin näkemyksiin

Olen *episteeminen agnostikko*² ja katson, että sekä ateisteilla että teisteillä on tietty kanta, positio, ja näin ollen todistustaakka perustella oma katsomuksensa (samoin kuin itsellänikin). En väitä *tietäväni*, että kukaan muukaan ei tiedä eikä voi koskaan tietää mitään mahdollisista jumaluuksista tai tuonpuoleisesta. Totean vain, että *minulla* ei sellaista tietoa ole, ainakaan nyt. En myöskään väitä *tietäväni*, että *koskaan* ei mistään jumaluudesta voida saada periaatteessakaan mitään tietoa (en siten ole dogmaattinen agnostikko). On itse asiassa tietynlaisia jumalia, joista voisi *helposti* saada empiiristä tietoa, jos sellaisia jumalia olisi olemassa - Olympoksen jumalperhe ja vanhatestamentillinen Jahve (enkeleineen) kaikkine Raamatusta löytyvine voimanilmauksineen ovat sellaisia jumalia. En siten missään nimessä väitä, että jos olisi jokin olento, josta voidaan saada tietoa, ei se olisi jumala (siksi, että siitä voidaan saavuttaa tietoa).

Miellän itseni sellaiseksi *skeptikoksi*, jonka epäilevyys ei rajoitu vain niihin väitteisiin tai maailmankatsomuksiin, joita en pidä tosina, vaan pyrin etsimään myös oman ajatteluni ja kritiikkini sokeita pisteitä ja ongelmallisuuksia. *Praktisesti*, elämäntyylini ja -käytäntöni kannalta, olen *ateisti*: en siis usko, että millään jumaluudella on vaikutusta arkielämäni asioihin, en rukoile, en harjoita mitään muitakaan uskonnollisia seremonioita enkä ota osaa mihinkään uskonnolliseen toimintaan. En pidä minkään uskonnon ja niiden pyhien kirjojen oppeja ja maailmankäsitystä totena kuvauksena olevaisuudesta. Elän ja ajattelen kuin jumalia tai tuonpuoleista ei olisi (mikä ei tarkoita tietenkään sitä, että minulla ei olisi mitään moraalia eikä eettisiä periaatteita, tai että mikään ei olisi itselleni pyhää).

Uskontokritiikin lähtöoletuksista

² "Seuraa älyllisessä elämässäsi omaa järkeäsi niin pitkälle kuin se sinua vie, äläkä ota huomioon mitään muuta. Ja kääntäen: älä teeskentele älyllisessä elämässäsi, että johtopäätökset joita ei ole toteennäytetty tai jotka eivät ole toteennäytettävissä, olisivat tosia" - Thomas Henry Huxley: kirjeessään Charles Kingsleyille (September 23, 1860).

Aikaisemmin julkaisemani uskonto- ja raamattukritiikki perustuu tiettyihin filosofisiin ja tieteellisiin lähtökohtiin ja on yhtä heikkoa tai vahvaa kuin sen pohjalla olevat taustaoletukset (premissit). Näitä premissejä ovat mm.

- usko logiikan lakien pätevyYTEEN
- tieto-opillinen (epistemologinen) käsitys, jonka mukaan uskonnollisia väitteitä pitää tarkastella samalla tavalla kuin mitä tahansa maailmaa koskevaa tosiasiaväitettä (ateistisen kirjailijan *Sam Harrisin* korostama tietoteoreettinen ratkaisu)
- evidentialistinen oletus, että todisteiden tulee olla ratkaisevia jumalakysymyksen (ja muiden yliluonnollisten entiteettien) olemassaolon ja uskottujen vaikutuksien arvioinnissa
- tiede tuottaa luotettavaa ja parasta saatavilla olevaa tietoa maailmasta ja asioiden syy-seuraus-yhteyksistä
- uskontojen oppeja ja pyhiä kirjoituksia voi ja pitää tutkia samoilla tieteellisillä metodeilla kuin mitä tahansa elämän ilmiötä tai kirjallista jäämistöä
- evoluutio on tosiasia. Ihmisen aivot ja tietoisuus eivät ole poikkeus evoluution toimintatavoista. Evoluutioteoria on paras tarjolla oleva tieteellinen kuvaus elämän muodostumisesta. Evoluutiobiologista lähestymistapaa sovellutuksineen tarvitaan myös ihmislajin käytöksen ja uskomuksien alkuperän selittämiseen.

Chapman Cohen on lausunut:

"Jumalat ovat helposti särkyviä; ne voivat kuolla yhdestä tieteen pyyhkäisystä tai annoksesta tervettä järkeä".

Ehkä noin, joissakin ellei useimmissa tapauksissa. On todellakin paljon naiiveja jumalakäsityksiä, eivätkä useat uskovaisetkaan niitä pidä uskottavina. Mutta tarkemmin sanottuna niin, että jotkin jumalakäsitykset voivat helposti kaatua "terveen järjen" töytäisystä - sen sijaan jumalaidea kertakaikkisesti ei "kuole" niin helposti eikä tyhjentävästi. Pitäisi myös määritellä, mitä se "terve järki" edes on ja mikä "terveen järjen" määritelmä on pätevä.

Vähän enemmän filosofiaa ja suurien metafyyssisten ja tieto-opillisten kysymyksien tutkimista voi kyseenalaistaa myös sen "tieteen" tai "terveen järjen" pyyhkäisyn, joka sekin näyttäytyy loppujen lopuksi joihinkin annettuihin, uskoen omaksuttuihin aksiioomiin perustuvana. Jos "tapat" sata (varsinkin ihmisenkaltaista, henkilöitynyttä) jumalakäsitystä argumenteillasi - Zeun, Poseidonin, Ukon, Jahven, Baalin jne. - jää silti todennäköisesti vielä se sadasensimmäinen, se aivan toisenlainen jumalakäsitys, jota käyttämäsi vastaväitteet eivät sulje sisäänsä eivätkä "tapa" filosofisesti.

Todellisuuden ja kokemuksiemme monitulkintaisuus ja epäselvyys on yhteys uskonnon sekä ateismin kritiikin välillä

Yhdistäväksi sillaksi ateismin ja teismin kritiikille muodostuu uskonnonfilosofi John Hickin³ korostama todellisuuden epämääräisyys, monimielisyys, suorastaan hämmästyttävä epäselvyys uskonnolliselta ja metafyyssiseltä kannalta. Jollain tasolla näyttää siltä, että (tarkemmin tällä erää määrittämätön) jumaluskon saa tukea kokemuksista ja ympäröivästä maailmasta ja jollain muilla tavoilla ympäristömme ja kokemuksemme vaikuttavat olevan ristiriidassa uskonnollisen uskon kanssa. Maailmamme on siten metafyyssisesti hämärä ja vaikeasti tulkittava.

Todellisuuden monitulkintaisuus ja tuki vastakkaisille maailmankatsomuksille antaa perusteen

³ John Hick: Uskonnonfilosofia (s.132–133), 1992.

- ateismin ja teismin rationaaliselle kritisoimiselle
- ateismin ja teismin pitämiselle rationaalisina, hyväksyttävänä todellisuuden ja elämänkokemuksien tulkintoina (oman elämäkulkuni voisin yhtä hyvin tulkita teistisessä viitekehäyksessä jumalallisena johdatuksena, jossa toteutuu aivan kuin jokin suunnitelma tai ateistisesti "vain hyvänä onnena" ja sattumien satona. Kumpikin toisilleen vastakkainen metafyyminen paradigma näyttää uskottavalta, mutta en voi tietää kumpi paradigma on tosi)
- erilaisten näkemysten suvaitsemiselle ja kunnioittamiselle, pluralismille, sen sijaan että yksi katsomus saisi diskurssihegemonian (yliotteen keskustelussa) ja toinen osapuoli joutuisi leimatuksi yksinkertaisesti vain "typeryydeksi" ja "naurettavaksi".

Ateistit eivät voi elää pelkistä teismin heikkouksista ja historian tai luonnonkuvauksien virheistä, eivätkä teistit voi elää ainoastaan ateismin tai naturalismin ongelmista. Kummankin osapuolen on rakennettava oma positiivinen "case", todistusaineistonsa ja argumenttinsa maailmankatsomuksensa tueksi.

Suvaitsevaisuutta, dialogia ja asiallista perusteltua kyseenalaistamista pilkan ja ylimielisyyden asemasta

Näin ollen maltillinen, epädogmaattinen, avoimin mielin asioita tutkiva skeptisyys ja agnostisismi sekä rakentava, toista osapuolta kunnioittava asiallinen dialogi ovat perustellumpia suhtautumistapoja jumalakysymykseen kuin varsinkin taisteleva fundamentalistinen uusateismi ja toisenlaisiin johtopäätöksiin samoista premisseistä päätyneiden ihmisten nimittely "typeriksi" ja "taikauskoisiksi" (sekä joskus esiintyvä ylimielinen kysely uskovaisilta "*miksi olet luopunut järjen käytöstä [koska uskot jumaluuteen]?*"). Me kaikki, olemmepa ateisteja, agnostikkoja, panteisteja, deistejä tai teistejä, olemme saman olemassaolon suuren mysteerin edessä yhtä pienellä paikalla, eikä kenellekään meistä ole varaa arrogantisuuteen ja maailmankatsomuksellisen vastapuolen vähättelevään pilkkaamiseen. Asiallinen arvostelu ja kyseenalaistaminen ovat toki oikeutettuja.

Huonoimmat ja parhaimmat puolet ateistisesta ja teistisestä argumentoinnista - mitä voimme saavuttaa?

Kutsun niin jumaluuteen uskovat kuin jumalaukon kiistävät lukijani yhteiselle matkalle ennakkoluulottomampaan pohdintaan, ulos luutuneista ja bunkkeroituneista asetelmista: jos yritämme analysoidessamme sekä ateistista että teististä argumentointia seuloa esiin kummastakin huonoimmat ja parhaimmat puolet, mitä saatamme löytää? Mitä meillä jää saaliiksi ateismin ja teismin perustelujen tasapuolisesta, kriittisestä arvioinnista? Voisimmeko päästä johonkin uuteen asetelmaan, tuoreisiin näkökulmiin, uusiin kysymyksiin, joita emme ole aikaisemmin tulleet ajatelleeksi? Onko jopa mahdollista päästä ateismin ja teismin yli, ohi ja taakse johonkin hedelmälliseen, pohdintoja inspiroivaan synteisiin noista kahdesta vastakkaisesta teesistä - vai jääkö se idealistiseksi toiveeksi? En tiedä vielä, minne tämä filosofinen matka vie, minulla ei ole lopputulos valmiiksi läpimietittynä, mutta jos voisimme ottaa edes vähän välimatkaa omiin ateistisiin tai teistisiin ajattelupoteroihimme sekä vakiintuneisiin lempioletuksiimme niin ehkä opimme jotain uutta itsestämme, maailmankatsomuksestamme ja aatteellisista vastustajistamme.

I osa

Ateismin etymologia sekä kielitieteellinen ja historiallinen merkitys

Ateismin etymologia kreikan kielessä

Etymologiassa tutkitaan sanan syntyä ja juuria tietyssä kielessä sekä sanan historiallista kehitystä. Ateismin merkityksen ymmärtämisessä tarvitaan myös etymologiaa, jotta tiedetään mistä puhutaan ateismin kohdalla ja miten ateismi on alun perin ymmärretty. Onko ateismin kirjaimellinen kieliopillinen merkitys "ei jumalaa" (ja jumalan olemassaolon kieltäminen, uskomus, ettei jumalaa ole)? Vai voidaanko kieliopillisesti ja etymologisesti perustella vakuuttavasti, että ateismi pitäisi ymmärtää jumalan olemassaolon kieltämisen asemasta "vain uskon poissaolona / puuttumisena".

Mitä kielitieteellisiä vaikeuksia on "ateismi on vain uskon puutetta" määritelmässä?

Vaikka useimmat nykyateistit katsovat ateistin olevan "ilman uskoa" ja ateismin väitetään olevan ilman mitään sisältöä, ei kysymys ateismin merkityksestä ole lainkaan niin itsestään selvä. Määritelmä "ateismi on uskon puutetta (tai poissaoloa)" on monella tavalla ongelmallinen.

1. Sellainen ateismin määritelmä on vieras - ainakin vielä - kaikille vakavasti otettaville sanakirjoille, myös filosofisille sanakirjoille (englannin kielialueella varsinkin).
2. "Vain uskon puutetta" on liian epämääräinen ja maailmoja syleilevä sopiakseen ateismin riittäväksi kuvaukseksi. Joku voisi väittää tähtiä, kiviä, eläimiä tai tietokoneita ateisteiksi eivätkä agnostikotkaan erottuisi ateisteista: millään noistahan ei ole uskoa jumaliin. Sitä paitsi agnostikoista huomattava osa ei edes samasta itseään ateisteihin (on myös teistisiä agnostikkoja, joilla on usko jumaluuteen).
3. Jos hyväksytään määritys "uskon puutetta", mistä enää tiedettäisiin mitä joku oikeastaan tarkoittaa sanoessaan olevansa ateisti, kun sen määritelmä on kuin hehtaaripeys ja osuu lähes mihin tahansa elävään ja elottomaan objektiin? Esimerkiksi, onko ateisti sitten sellainen, joka ei ole vielä päätenyt mihinkään tietoiseen kannanottoon siitä, onko jumaluus olemassa vai ei?

Ateisti, uskonnonfilosofi ja emeritusprofessori Theodore Drange myöntää 'ateismi = uskon puutetta' määritelmän kielitieteelliset ongelmat

Theodore Drange on ateistisen [Infidels](#)-sivuston eräs kirjoittajista. Tämä uskonnonfilosofi ja filosofian professori ei lähde mukaan "ateismin on pelkkää uskon puutetta" kuoroon, vaan päinvastoin analysoi sellaisen ateismi-käsityksen lingvistisiä ongelmia.

Theodore Drange ottaa analyysinsä kohteeksi ateistisen filosofin Michael Martinin teoksen *Atheism: A Philosophical Justification* (1990). Martin argumentoi sen puolesta, että kreikan kielessä 'a' merkitsee 'ilman' tai 'ei'. Sen tähden, Martin väittää, ateisti olisi "yksinkertaisesti" sellainen ihminen, joka on ilman uskoa Jumalaan (engl. God). Martin jopa väittää, että kreikan kielisen juurensa mukaan sana ateismi on negatiivista merkitykseltään, sitä luonnehtii "uskon poissaolo" ("*characterized by the absence of belief in God.*").

Mutta kuten professori Drange osoittaa, Martinin argumentti on epätydyttävä vähintään kahdesta syystä.

1. Ei ole täysin selvää, että oikea käännös kreikan kielen etuliitteelle (prefiksi) 'a' on 'ilman'. Se etuliite merkitsee myös 'ei', missä tapauksessa 'a-teismi' voidaan kääntää 'ei-jumalaa-ismiksi'. Tai näkemykseksi, jonka mukaan ei ole jumalaa (engl. god). On syytä huomioida, että kreikan kielessä ei ole mitään 'ismi' -päättä, vaan ateismi on kreikassa kirjaimellisesti 'ei jumalaa', eli tietynlainen kannanotto kysymykseen jumalan olemassaolosta.
2. Vaikka sanan ateismi etymologia sisältäisi viitteen siihen, että se joskus merkitse 'ilman uskoa jumalaan', ei se silti ole hyvä suuntaviittaa ateismi-sanana nykyiselle käytölle (merkitykselle). On hyvin yleistä, että sanat saavat uusia merkityksiä ajan mittaan. Näyttää paljon tärkeämmältä, mitä ihmiset tarkoittavat sanalla tänään kuin mitä se tarkoitti kauan sitten.

Joskus on tehty sellainen ehdotus, että pitäisi tehdä gallupkysely ateisteilta siitä, miten he sanan ateismi ymmärtävät. Mutta tämäkin ehdotus on epävarma. Miten ensinnäkin ratkaistaan, kuka on ateisti (ja miten agnostikot sijoittuvat?) eli kenellä on oikeus osallistua kyselyyn? Jos vastaava kyselytutkimus pidettäisiin syntyperäisten englantia puhuvien ihmisten keskuudessa, jotka eivät ole teistejä, Drange huomauttaa, ei olisi selvää, mikä tulos olisi. Drangen johtopäätös onkin, että ei ole koskaan tehty yhtään hyvää perustetta sen puolesta, että sana ateismi merkitsee "ilman uskoa jumalaan".

"My conclusion here is that no good case has ever been made for using the word "atheist" in the sense of "one who is without belief in God." - Theodore Drange
[Infidels](#)-sivuston artikkelissa Atheism, Agnosticism, Noncognitivism (1998)

Näin ollen, kuten Drangen analyysi osoittaa, ei ole hyviä perusteita pitää ateismia "vain uskon puuttumisena" tai "uskon poissaolona". Drange ehdottaa negatiivisen ateistin tilalle termiä "ei-teisti" (engl. nontheist) ateisti-termin tilalle.

Ateismi antiikin Kreikassa ja Roomassa - ateismin historiallinen sisältö

Esittelen seuraavaksi ateismin historian antiikin Kreikassa ja roomalaisessa sivilisaatiossa kolmena eri aikajaksona painottaen erityisesti klassista aikaa sen tärkeyden tähden ateismin syntymisen kannalta. Oliko antiikin ateismi "pelkkää uskon puutetta jumaliin" vai jumalien olemassaolon kieltämistä ja epäuskoa jumalia kohtaan sekä uusien teorioiden ehdottamista jumalien ja uskontojen alkuperästä?

Ateismi antiikin Kreikassa: ateismin alisteisuus historiallisille olosuhteille

Ateismi loisti lähinnä poissaolollaan keskiajan Euroopassa, kuten ranskalainen historioitsija Louis Febvre huomautti tutkimuksessaan vuodelta 1942, mutta antiikin kreikkalais-roomalainen kulttuuripiiri ei poikennut keskiajasta. Antiikin ajalta meillä on tietoja vain joistain uskonnon läpäisemästä ympäristöstä poikkeavista yksilöllisistä ajatteliijoista, jotka ilmaisivat julkisesti epäuskoaan jumalia kohtaan sekä filosofeista, jotka tarjosivat vaihtoehtoisia teoriaa jumalien ja uskonnon alkuperästä. Yleensä nämä ajattelijat eivät laittaneet teorioitaan käytäntöön eivätkä hylänneet kaikkia uskonnollisia tapoja.

Sikäli kuin löydämme ateismia ylipäätään antiikista, se oli tavallisesti "pehmeää" ateismia tai, kuten eräissä tapauksissa, ihmiset luettiin ateisteiksi keinona viedä heiltä maine ja uskottavuus, kun nämä ihmiset kannattivat vain erilaisia filosofis-uskonnollisia käsityksiä (ja uskoivat jumalaan/Jumalaan).

Ateismin ja skeptisyyden esiintyminen on joka tapauksessa ollut ja on nykyäänkin historiallisista olosuhteista riippuvaa. Eri aikoina on ateismina nähty eri asioita, mikä on oleellista ottaa huomioon tietyn aikakauden ateismia tutkittaessa. Jonain myöhempänä kautena on pidetty ateismina sellaista ajattelua, mikä omana aikanaan oli sallittua tai vain eräs hyväksyttävä teoria uskontojen ja jumalien alkuperästä. Antiikin Kreikan ja Rooman ateismia tutkittaessa on siksi huomioitava ne erilaiset jaksot, joihin ateismia esiintyi ja miten myöhemmän ajan kreikkalaiset ja roomalaiset ateismia tulkitsivat.

Philodemuksen kolmijako ateisteista

Epikuroslainen Philodemus (n. 110 - 35 eaa.) luokitteli erityyppiset ateistit kolmeen ryhmään:

- Ne, joiden mukaan on tuntematonta onko mitään jumalia tai millaisia he ovat
- Ne, jotka avoimesti sanovat, että jumalia ei ole olemassa
- Ne, jotka selvästi edellyttävät jumalien olemassaolemattomuuden (osana maailmankuvaansa, vaikka eivät suorasanaisesti kiistäkään jumalien olemassaoloa).

Philodemuksen jaottelu jää käsitteelliselle tasolle, sivuuttaa ateismia käytännössä harjoittaneet ja mikä vakavinta, jaottelu jättää pois myös ateismin käytön leimausaseena - jumalaan uskovien - uskonnollisten ja filosofisten vastustajien mitätöinnissä. Tämän tähden on parempi jakaa antiikin kausi - kuten Jan N. Bremmer tekee teoksessa *The Cambridge Companion to Atheism*, Cambridge University Press, 1 edition, 2006 - kolmeen kauteen:

Antiikin ateismin kolme aikajaksoa: ateistit jumalien olemassaolon kieltäjiä ja jumalien olemassaolon selittäjiä

1. klassinen aika (400-luvun jälkipuoli eaa.)
2. hellenistinen kausi
3. Rooman vallan aika, jolloin pakanat kutsuivat kristittyjä ateisteiksi sekä päinvastoin.

Hellenistisellä kaudella ryhdyttiin luokittelemaan ateisteiksi aikaisempia ajattelijoita sekä kehitettiin "pehmeä" ateismi, jonka avulla yritettiin pelastaa jumalien olemassaolo tulkitsemalla jumalat ja heidän alkuperänsä älymystöä paremmin tyydyttävällä tavalla. Roomalaiskaudella esiintyneen ateismin historiaa koskevan kiinnostuksen tähden on hedelmällisintä painottaa klassista kautta tässä esityksessä. Kuten Jan N. Bremmer tekee tutkielmassaan antiikin ajan ateismista, termi "ateismi" tarkoittaa löyhästi niitä ihmisiä (filosofeja tai muita), jotka kielsivät jumalien olemassaolon tai ehdottivat teorioita jumalien olemassaolon selittämiseksi.

"In all cases, we will use the term "atheism" rather loosely for those thinkers and people who denied the existence of the gods or put forward theories to explain the existence of the gods" (Bremmer, s.12).

Uusien papyruslöytöjen ansiosta meillä on aiempaa tarkempia tietoja antiikin ateismista.

Klassinen aika - Protagoras agnostikkona ja Ksenofanes ihmismäisiä jumalia vastustavana monoteistinä

Kreikassa ateismista tuli näkyvää varsinkin Ateenan kaupunkivaltiossa 400-luvun toisella puoliskolla, vaikkakaan ensimmäiset tunnetut ateistit eivät olleet Ateenasta. Protagoras (n. 490 - 420 eaa.) oli ensimmäinen, jälkeensä ateistiksi luokiteltu huomattava filosofi ja hän oli kotoisin Abderan kaupungista. Samassa kaupungissa filosofi Demokritos (n. 460 - 400 eaa.) vaikutti (Demokritos olisi voinut kehittää ateistista filosofiaa, mutta ilmeisesti hän ei tehnyt niin). Sofisti Protagoras kirjoitti teoksessaan Jumalista:

"Mitä Jumaliin tulee, en kykene saamaan selville onko jumalia olemassa vai ei tai millaisia he ovat, sillä on monia esteitä tietämiselle, aiheen epäselvyys ja elämän lyhyys" (Bremmer, s.12).

Protagoras on selvästi agnostikko eikä ateisti oheisen lainauksen perusteella, niin kuin olivat Cicero (*De natura deorum*) ja Galen (*De propriis placitis*). Protagoraan agnostisismi on selitettävissä vain hyvin yleisellä tasolla, lähinnä vain koskien sitä älyllistä ilmapiiriä, missä hän eli, koska tiedot Protagoraasta ovat hyvin niukkoja. Protagoras kuului sofistiseen liikkeeseen, joka on väljä termi kriittisille älyköille, etenkin 400-luvun jälkipuolella vaikuttaneille filosofeille.

Ksenofanes ja Heraclitus olivat huomattavia filosofejia, jotka hyökkäsivät tulisesti Homeroksen ja Hesiodoksen ihmisenkaltaisia jumalia vastaan (olympolainen jumalperhe, ylimpänä Zeus). Vaikka Ksenofanes oli kriittinen ihmistä muistuttavaa Olympoksen jumalperhettä kohtaan, hän silti julisti yhtä tosi jumalaa, joka on suurin jumalten ja ihmisten joukossa, joten Ksenofanes ei ollut ateisti, ei edes agnostikko, vaan *monoteisti*. Ksenofanes ja hänen aikalaisensa yrittivät esitellä uudenlaisia käsityksiä jumaluudesta sen sijaan, että he olisivat pyrkineet tuhoamaan jumalakäsitystä kauttaaltaan.

Taivaita koskevien spekulatioiden ja ateismin välinen yhteys - Anaxagoras, Sokrates, Prodikos

Mutta Anaxagoras (n. 500 - 428 eaa.), ensimmäinen tunnettu Ateenaan asettunut filosofi, toi muutoksen. Anaxagoraan väite auringosta tulikumana metallimassana ei meidän korvissamme ole vallankumouksellinen, mutta Ateenassa väite oli uskonnolliselta kannalta mullistava, koska ateenalaisille aurinko oli jumala (Helios) ja Anaxagoras kumosi teoriallaan auringon jumalallisen luonteen. Anaxagoras oli niiden filosofian pioneerien joukossa, jotka pyrkivät löytämään luonnollisia selityksiä ilmiöille vetoamalla jumalallisiin toimijoihin, mikä oli käänteentekevää ajattelua Euroopassa.

Klassisen ajan kreikkalaiseen ateismiin sisältyi yhteys taivaiden luonnetta koskevaan älylliseen spekulointiin, kuten ilmenee Platonin Apologiassa (1bbc), jossa Sokrates kuvailee, mitä hänen syyttäjensä toteavat Sokrateesta miehenä, jolla on teorioita taivaista. Mutta sofisti Prodikos (n. 465 - 395 eaa.) meni vielä pitemmälle radikaalissa ajattelussa, vaikkakin hänen tuotannostaan on vähän säilynyt (Horai eli vuodenaajat tarjoaa parhaiten tietoa Prodikoksen ajattelusta). Prodikos oli niitä filosofejia, jotka spekuloidivat taivaiden luonteesta, mutta hänen maineensa ei perustu pääasiassa siihen, vaan hän meni vielä pitemmälle.

Philodemuksen mukaan Prodikos väitti (perehdyttyään attikalaiseen mytologiaan), että suosittujen uskomuksien *jumalia ei ole olemassa*, vaan alkukantainen ihminen oli alkanut jumaloida ensiksi niitä luonnon elementtejä, joista hänen elämänsä oli riippuvainen (maa, aurinko, kuu, joet jne.). Toisessa vaiheessa alettiin jumaloida niitä ihmisiä, jotka kulttuurisina hyväntekijöinä keksivät, miten hyödyntää luonnon antimia (kuten valmistaa viinirypäleistä viiniä ja viljasta leipää). Prodikoksen mukaan oli ollut aika, jolloin jumalia ei ollut, vaikka ihmisiä oli jo olemassa. Prodikos

oli siten jumalien ja uskonnon syntyä koskevan teorian kehittäjä ja hän piti ilmeisesti maanviljelyä uskonnon alkuna.

Prodikoksen lisäksi ainoat tunnetut 400-luvun ajattelijat, joiden tuotannossa on selvästi ateistisia väitteitä ovat Euripides ja Kritias. Mutta Euripideen kohdalla elämäkerrallinen todistusaineisto hänen ateistisuudestaan perustuu ensisijaisesti päätelmiin hänen runoistaan, joita ovat muokanneet usein pahantahtoisesti myöhemmän kirjoittajat. On vain yksi kappale (käsikirjoitus on kristilliseltä ajalta) Euripideeltä (näytelmä Bellerophon), jolla on selkeä ateistinen sisältö. Bellerophon lausuu näytelmässä:

"Sanooko joku, että todellakin on jumalia taivaassa? Ei ole, ei ole, jos ihminen ei halua luottaa typerästi muinaiseen järkeilyyn. Harkitse itse, älä perusta mielipidettäsi minun sanoihini" (Bremmer s. 16).

Tässäkin tapauksessa ateismi on nimenomaan selkeä kieltävä väite, kanta jumalia kohtaan, nimittäin että jumalia ei ole (taivaassa), eikä modernin ateistisen tulkinnan mukaista uskon "puutetta" jumaliin. Kyseisessä runossa Euripides jatkaa sen ongelman käsittelyä, että jumalaton menestyy, mutta hurskas kärsii (kuten eräät Vanhan testamentin kirjoittajatkin tekivät). Euripideen vastaus ongelmaan on, että *jumalat ovat voimattomia* ja *uskonto on kuvittelua*, mutta näytelmän lopussa vallitseva järjestys palautetaan. Niinpä Bellerophonin ateistiset vuorosanat ovat pikemminkin vain näytelmään kuuluva repliikki, jonka kirjailija laittoi hänen suuhunsa eikä Euripideen henkilökohtaisen maailmankatsomuksen ilmaisu, kuten Bremmer huomauttaa. Mahdollinen toinenkin ateismia ilmaiseva kappale saattaa olla Euripideelta, mutta sen aitous on hyvin kiistanalaista tutkimuksen piirissä - sitä on pidetty Kritiaan tekemänä ja siitäkin kiistellään tutkijoiden joukossa.

Ateenalaisten asteittainen jumalia koskeva mielenmuutos 400-luvun lopulla

Joka tapauksessa Euripideen tai Kritiaan näytelmä kuvastaa osuvasti asteittaista muutosta ateenalaisten mielissä koskien jumalia 400-luvun lopulla. Lähteet tarjoavat tietoa ateenalaisten hermostuneesta mielenlaadusta tältä ajalta. Juuri tuohon aikaan hyvin vartioidut Eleusiin mysteerit joutuivat kahdesti hyökkäyksen alaisiksi. Vähän ennen kuin Ateenan laivasto lähti purjehtimaan Sisiliaan huomattiin, että melkein kaikki Hermes-jumalan kuvat oli silvottu julkisilla paikoilla. Tihutyöntekijöitä syytettiin myös Eleusiin mysteerien häpäisemisestä. Kaiken tämän mieliä järkyttäneen rienauksen lisäksi Diagoras, Meloksen saaren kansalainen, pilkkasi Eleusiin mysteereitä avoimesti sen jälkeen kun ateenalaiset olivat polkeneet jalkoihinsa hänen kotisaartaan pahasti - Diagoraan uskontokritiikki asettuu siten tiettyyn poliittiseen kontekstiin ja se oli selkeästi tähdätty ateenalaisia vastaan.

Myöhempien lähteiden (arabilainen Mubashshir 1000-luvulta) mukaan Diagorasta kutsuttiin harhaoppiseksi tai luopioksi, joka piti kiinni tekopyhydestään, epäuskostaan ja ateismistaan. Attikan maakunnan hallitsijat tavoittelivat Diagorasta tappaakseen hänet. Ateenalaiset jopa lupasivat runsaan palkkion Diagoraan tappamisesta tai vangitsemisesta. Kuitenkin lähteistä voidaan päätellä, että Diagoras oli elänyt vuosia Ateenassa rauhassa huolimatta uskonnonvastaisista näkemyksistään, mutta lopulta hänen harrastamansa pilkanteko jumalia vastaan meni liian pitkälle (Bremmer s. 18). Epikuros mainitseekin Diagoraan ja Kritiaan sekä Prodikoksen "*arkkiateisteina*". Diagoras pysyy kaikkein huonomaineisimpana ateistina antiikin klassisella kaudella, jonka auringonlaskuna historian yöhön hellenistisen kauden tieltä oli Sokrateen kuolemantuomio "nuorison turmelemisen" tähden ja jumalanpilkasta syytettynä (Sokrateen katsottiin kunnioittavan "vieraita, itse keksimiään *daimoneja*" - sana "daimon" tarkoitti jumalolentoa, joka on ihmisen

kaksoisolento tai suojelushenki eikä kristillisen viitekehyksen mukaisia "riivaajia" - valtion jumalien asemasta).

Vanha "atheos"-sana liitettiin jumalien olemassaolon kieltäjiin Sokrateen kuoleman jälkeen. Ateistit olivat harvinaisia antiikin Kreikassa

Kreikan klassisen kauden lopulla, vuosikymmen Sokrateen kuoleman jälkeen, lähteissä alkaa esiintyä sana *atheos*, jota oli alunperin käytetty merkityksessä jumalaton, ilman jumalia, jumalanhylkäämä. Tuossa vaiheessa sana *atheos* liitettiin älykköihin, jotka *kielsivät kaupungin jumalien olemassaolon tai minkä tahansa muun jumaluuden*. "Atheos" jumalankieltäjänä vastasi siten historiallista todellisuutta - oli filosofeja ja runoilijoita, jotka nimenomaan kielsivät jumalat ja kritisoivat varsinkin perinteistä uskoa ihmismäisiin jumaliin. Ateisti jumalan olemassaolon kieltäjänä ja epäilijänä ei ollut mikään "uskonnollisten propagandistien" keksintö, joka ei vastannut todellisuutta, vaan olemassaoleva asiantila - jumalankieltäjien ja jumalien epäilijöiden toiminta - antoi aiheen kytkä sana *atheos* näihin uskontokriitikoihin.

Tämä nimenomainen merkitys sanalle *atheos* on luonnollisesti voinut olla jonkin verran vanhempi, mutta sen ajoitus Sokrateen teloituksen jälkeiseen aikaan sopii hyvin vaikutelmaan, joka saadaan 400-luvun viimeisten vuosikymmenten älyllisestä ilmastosta. Juuri siihen aikaan esiintyi kasvavaa kritiikkiä ja epäilyä perinteisiä (ihmismäisiä) jumalia koskevia uskomuksia kohtaan niin filosofien kuin runoilijoiden taholta, ja jotkut ajattelijat tekivät väistämättömän johtopäätöksen: *jumalia ei ole olemassa*. Kuitenkin perinteisen polyteistisen jumalaukon ja Platonin teismien yhteisvoima sai aikaan sen, että "todelliset" ateistit (ne, jotka kielsivät jumalien olemassaolon) pysyivät kreikkalaisessa kulttuurissa aina harvinaisina henkilöinä.

Hellenistinen kausi - filosofit ottivat opikseen Sokrateen kohtalosta. Pehmeää ateismia

Sokrateelle annettu kuolemantuomio oli alkusoittoa klassista aikaa seuranneelle hellenistiselle jaksolle. Useimmat filosofit olivat ymmärtäneet Sokrateen kolkon kohtalon viestin ja pysyivät varovaisina näkemyksiensä ilmaisemisessa. Tosin oli joitain poikkeuksia, varsinkin Theodoros Kyreneläinen (n. 340 - 250 eaa.), joka on useasti mainittu Diagoraan kanssa ennen kaikkea ateisteina. Mutta todisteet ovat enimmäkseen vain anekdootteja ja on sen tähden vaikeaa yrittää ennallistaa, mikä Theodoruksen teologia tosiasiaa oli.

Epikuros ei ollut ateisti, vaikka sellaista joskus virheellisesti väitetään

Hellenistisen ajan kaksi tärkeintä kehityspiirrettä ateismissa ovat maininnan arvoisia. Ensinnäkin on löydetty ateistien listoja (*index atheorum*), mistä vanhin esimerkki on filosofi Epikurokselta (341 - 270 eaa.) hänen kahdennessatoista kirjassaan Luonnosta (noin vuodelta 300 eaa.). Luultavasti Epikuroksen kritiikki Protagorasta, Prodikosta, Kritiasta ja mahdollisesti Diagorasta vastaan "*riehuvina hulluina*" perustui siihen kontekstiin, kuinka he olivat ensin uskoneet jumaliin ja palvelleet niitä. On syytä korostaa, että Epikuros *ei ollut* ateisti. Sen sijaan myöhemmät filosofit, luultavasti stoalaiset, hyökkäsivät Epikuroksen fysikaalisen filosofisen järjestelmän premissejä vastaan. Stoalaiset päättelivät, että jumalilla ei ollut välttämätöntä paikkaa epikurolaisessa systeemissä ja niinpä stoalaiset näkivät hyväksi luokitella Epikuroksen ateistiksi.

"Epicurus himself was not an atheist, but later philosophers, probably the Stoics, attacked the premises of his physical system, inferred that the gods had no necessary place in his system, and happily labeled him as an atheist" (Bremmer s. 19).

Epikuroksen jälkeen ateistien listaa täydensi Akatemian skeptikko Clitomachus toisen vuosisadan lopulla eaa. tutkielmassaan *Ateismista* ("Concerning Atheism"). Tärkein Akatemian skeptikoista Carnades (n. 214 - 128 eaa.) oli todennäköisesti olettanut, että Epikuros ei todella tarkoittanut, mitä hän oli sanonut jumalista. Carnadesta seurasivat Cicero (*De natura deorum*), Pseudo-Aëtius (n. 50 - 100 jaa.) ja toisen vuosisadan lopulla ajanlaskun alun jälkeen Sextus Empiricus (*Adversus mathematicos*, Matemaatikkoja vastaan 9.50-8).

Toinen kehitysaskel ateismin kannalta oli Prodikoksen jumalateorian saama nopea menestys, Euripideen ja myöhempien runoilijoiden sekä historioitsijoiden jälkeiseenkin aikaan. Prodicuksen kuuluisin seuraaja eli kuitenkin paljon myöhemmin.

Uskontoteoria: jumalat ovat tärkeitä kuolevaisia, jotka aikalaiset julistivat jumaliksi

Kolmannen vuosisadan alussa eaa. elänyt Alexandrian Euhemerus kirjoitti teoksen Pyhät merkinnät tavoitteenaan säilyttää jumalat, mutta esittää heidät muodossa, jossa sivistyneet ihmiset voisivat hyväksyä heidät (viittaa siihen, että perinteisten olympolaisten jumalien uskottavuus oli jatkanut heikkenemistään sivistyneistön parissa). Sextus Empiricus teki yhteenvedon Euhemeruksen näkemyksistä kirjoittaen, että

"perinteiset jumalat olivat tärkeitä kuolevaisia ja sen tähden heidän aikalaisensa korottivat heidät jumaliksi ja palvoivat heitä jumalina" (Bremmer s. 20).

Euhemerus tuli hyvin suosituksi Roomassa, jossa runoilija Ennius (239 - 169 eaa.) käänsi hänen teoksensa latinaksi, kenties valmistaakseen henkistä ilmastoa sopivaksi Karthagon taistelun voittajan ja Hannibalin kukistajan Scipio Africanuksen jumalaksi julistamista varten. Ennius ei tehnyt kirjaimellista käännöstä ja lisäksi hän selitti kreikkalaiset nimet roomalaisille. Enniuksen työtä lukivat Varro ja Cicero ja viimein Ennius tuli tarjonneeksi ammuksia kristityille heidän kritiikkinsä kreikkalais-roomalaisia jumalia kohtaan.

Antiikin ateistisilla ajatteliijoilla niin klassisella kuin hellenistisellä kaudella oli siten tiettyjä teorioita ja väitteitä jumalien ja uskonnon alkuperästä ja kehityksestä sekä jumalien luonteesta (kuten että ne ovat merkittäviä ihmisiä, jotka jumalallistettiin palvonnan kohteiksi).

Käytännössä ateistit olivat silti harvinaisia - "ateisti" oli leima filosofisille vastustajille

Laajennettujen ateistien listauksien ei pidä kuitenkaan peittää sitä tosiasiaa, että historiallisessa todellisuudessa ei ateismia käytännössä harjoitettavia ateisteja mainita aikakauden lähteissä. Tilanne oli sellainen, että ensimmäisten kahden vuosisadan aikana ajanlaskumme alun jälkeen ateismi oli tullut nimilapuksi, joka liimattiin filosofisten vastustajien päälle heidän saamiseksi negatiiviseen valoon ja vähättelemiseen - sen tähden jonkun henkilön nimitystä "ateistiksi" antiikin teksteissä ei pidä ottaa liian vakavasti, koska kyseessä oli tavanomainen poleeminen kielenkäyttö. Asiaa pitää tutkia tarkemmin tapauskohtaisesti sen mukaan miten lähteitä ylipäätään on saatavilla (asianmukaista lähdekritiikkiä unohtamatta). Juutalaisetkin tiesivät tämän aikakautensa kielipelin ja sovelsivat sitä egyptiläisiin (Bremmer s. 20). Niinpä kristittyjäkin nimitettiin "ateisteiksi", vaikka he

uskoivat Jumalaan, mutta torjuivat kreikkalais-roomalaisen jumalien joukon. Korinton piispa Polykarpuksellekin vihainen väkijoukko huusi, että "*pois nuo ateistit*". Lyonissa vuonna 177 teloitettiin joukko kristittyjä ja eräs heistä, Vettius Epagathus, halusi selittää prefektille, että kristityt ovat syyttömiä *ateismiin* ja epähurskauteen.

Kristityt ja juutalaiset olivat "ateisteja" roomalaisen sivistyneistön silmissä

Kristittyjen syyttäminen ateisteiksi oli mitä ilmeisimmin laajalle levinnyttä, sillä kristityt apologit (uskon puolustajat) tekivät monesti parhaansa kumotakseen sen syytöksen. Tatianos mainitsee 2. vuosisadan lopulla jopa, että kristittyjä oli sanottu "kaikkein ateistisimmiksi" (*atheotatous*). Justinus Marttyyri sen sijaan *Apologiassaan* myönsi, että väite ateismista on oikea, nimittäin pakanallisten jumalien suhteen. Syytös kristittyjen ateistisuudesta eli pitkään, se esiintyi vielä neljännellä vuosisadalla (filosofi Celsus, kirkkoisä Origeneen lainaamana teoksessaan *Contra Celsum* - Celsusta vastaan - piti kristittyjä sivistymättöminä ihmisinä, joilla ei ole jumalia eikä temppeleitä, samanlaisina kuin barbaariset skyytit). Ei ole ihmeellistä, että juutalaisiakin syytettiin ateisteiksi, vaikka heillä olikin ollut (roomalaisten tuhoama) temppeleitä. Julianus Luopio totesi kristittyjen perineen ateisminsa juutalaisilta (*Contra Galileos*, 43).

Kristillinen aikakausi antiikissa - osien vaihtuminen

Kristityt eivät viivytelleet sen mahdollisuuden hyödyntämisessä, että vastustajat saataisiin nimettyä "ateisteiksi" (siitä riippumatta uskoivatko ne vastustajat tosiasiaa jumaliin/Jumalaan vai eivät). Jo Justinus Marttyyri nimitti

"ateisteiksi ja epähurskaiksi harhaoppisiksi" (Bremmer s. 21)

toisia kristittyjä, joiden käsityksiä hän ei hyväksynyt. Kesti kuitenkin jonkin verran ennen kuin kristityt saivat kehitettyä strategian kumotakseen vastustajiensa syytökset ateismista. Kirkkoisä Tertullianus teoksessaan *Apolegeticus* (24) noin vuodelta 200 koetti torjua syytteen ateismista väittämällä, että pakanoiden jumalat eivät edes ole jumalia, vaan demoneja. Tämän seurauksena kristityt eivät voi olla ateisteja. Origenes puolestaan syytti pakanoita "ateistisesta polyteismistä" tai "polyteistisestä ateismista". Kleemens Aleksandrialainen (n. 150 - 215) sen sijaan esitti, että todellisia ateisteja ovat ne, jotka eivät usko Jumalaan ja hänen kaitselmukseensa, ottaen esimerkiksi erityisesti Epikuroksen (joka ei kuitenkaan, kuten sanottu, ollut ateisti, vaan stoalaiset julistivat hänet jälkeinpäin ateistiksi). Yllättävästi Kleemens palautti "kanonisten" ateistien maineen, - Diagoras, Euhemerus, Theodoros - väittämällä, että he olivat ainakin tiedostaneet pakanoiden jumalakäsityksien typeryyden.

Yhteenveto (teoreettisesta) ateismista antiikin kulttuurissa

Loppusanoiksi voidaan todeta kolmeen eri kauteen jaksotetun antiikin tärkeys ateismin historiassa ainakin kolmessa suhteessa.

1. kreikkalaiset keksivät *teoreettisen ateismin*, josta on sanottu, että se "*voidaan nähdä eräänä tärkeimmistä tapahtumista uskonnon historiassa*" (Bremmer s. 22). Ateismin lisäksi myös *agnostisismi* oli tunnettu kanta jo kreikkalais-roomalaisessa kulttuuripiirissä.
2. kreikkalaiset kehittivät termin ateisti - *atheos*: a = ei + theos = jumala - sekä ateismi. Artikkelikokonaisuuteni kannalta on lisäksi merkittävää se, että klassinen ateismi ei nimenomaisesti ollut "pelkkää uskon puutetta jumaliin", vaan selkeästi *tietty tietoinen kanta jumalakysymyksen suhteen: jumalien olemassaolon kieltäminen, epäusko jumalia* (varsinkin

homeerista Olympoksen jumalaperhettä) kohtaan sekä vaihtoehtoisten *teorioiden* ehdottamista jumalien synnyn ja uskontojen alkuperän selittämiseksi luonnollisilla tavoilla (jumalat nähtiin esimerkiksi suurmiehinä tai kulttuuristen saavutuksien keksijöinä, jotka aikalaiset korottivat palvottaviksi jumaliksi). Klassisen ajan ateismi oli yhteydessä rationaalisiin spekulatioihin taivaiden luonteesta. Roomalainen Cicero omaksui atheos sanan ja toi sen latinaan sanana *atheus*, mistä moderneina aikoina saatiin termit ateisti ja ateismi.

3. kreikkalais-roomalaiset, niin pakanat kuin kristityt, huomasivat pian hyödylliseksi keinoksi mustamaalata filosofisia ja teologisia vastustajiaan nimittämällä heitä ateisteiksi (vaikka he olisivat uskoneet jumaliin/Jumalaan). Ateismin keksiminen merkitsi tien avautumista älylliselle vapaudelle, mutta kääntöpuolena oli uuden keinon löytyminen vastustajien leimaamiseksi. On sen tähden syytä olla varovainen arvioitaessa kuinka paljon ateisteja (eli niitä, jotka todella eivät uskoneet jumaliin) tosiasiaassa oli antiikin maailmassa, sillä "ateistin" leiman sai yhtäläillä jumaliin uskova pakana tai Jumalaan uskova kristitty jos hän vain tulkitsi asioita filosofiassa tai teologiassa eri tavalla.

Ateisti ja ateismi historiallisesti käytettyinä: jumalankieltämistä vai ”pelkkää uskon puuttumista”?

Nyt menen askeleen eteenpäin ajallisesti ja kartoitan lisää ateismin historiallista määrittelyä sekä käyttöä eurooppalais-amerikkalaisessa filosofisessa perinteessä sekä sitä, millaista ateististen filosofien ajattelu on ollut. Millaista ateismin määritelmää länsimaiset ateistiset filosofit ovat seuranneet ja miten ateistisia ajattelijoita voidaan luokitella? Ovatko ateistifilosofit pitäneet ateismia tyhjänä käsitteenä, joka on "(ainoastaan, kuten jotkut ateistit erityisesti painottavat) uskon puuttumista Jumalaan (jumaliin)" vai onko ateismilla ollut jokin tietty sisältö, jokin *väitelause* eli *propositio*, jota ateistit ovat koettaneet tukea erilaisilla argumenteilla ja todisteilla?

Ateismi ja ateisti - mitä ne tarkoittavat historiallisesti?

Vaikka nykyään useat elleivät jo lähes kaikki ateistit korostavat ateismin merkitsevän (vain) uskon "puuttumista" tai "poissaoloa" jumalia kohtaan ja ateismia "tyhjänä" käsitteenä, on klassinen ja alkuperäinen ateismin merkitys ollut erilainen. Ateismin määritelmä on historiallisesti - ja laajalti vielä nykyäänkin - ymmärretty hyvin yleisesti ja klassisesti näin: *usko* (engl. "belief"), *että ei ole olemassa jumalaa (jumalia)*. Tämä klassinen ateismin määritelmä esitetään mm. seuraavissa sanakirjoissa sekä filosofisissa ja yleisissä ensyklopedioissa:

- Oxford Dictionary of English Etymology
- Etymological Dictionary of English Language
- The Academic American Encyclopedia
- The Cambridge Dictionary of Philosophy
- The Oxford Companion to Philosophy
- The World Book Encyclopedia
- Encyclopedia Americana
- The Encyclopedia of Philosophy
- The Encyclopedia of Religion
- The Funk and Wagnall's New Encyclopedia.

Suomalaisista lähteistä voidaan mainita kaksi esimerkkiä. Ateismi on Kielitoimiston sanakirjan mukaan

- "*Jumalan t. jumalien olemassaolon kieltävä käsitys, jumalankieltäminen*" (Kielitoimiston sanakirja, 2004. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 132: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone).
- Englanti-suomi suursanakirjan antama selitys sanalle "atheism" on *jumalankieltäminen* ja sanalle "atheist" *jumalankieltäjä* (Hurme-Pesonen-Syväoja: Englanti-suomi suursanakirja, WSOY, 8 p., 1996).
- Ateismi-sana merkitys on kahden englanninkielisen etymologisen sanakirjan mukaan jumalten (olemassaolon) kieltäminen:
- *Atheism: a + theos, denying god.* Suomeksi ei + jumala, jumalan kieltäminen (Oxford Dictionary of English Etymology, 1966).
- *Atheism: all are coined words from the Greek atheos, denying the gods, a word introduced into the Latin by Cicero in the form; atheos, a-, negative, prefix, and theos, a god.* Muodostettu kreikan sanasta atheos, jumalien kieltäminen. Roomalainen Cicero toi sanan ateismi latinaan kreikasta (Etymological Dictionary of English Language, 1958).

Samoin Stanforfin yliopiston filosofian ensyklopedia Stanford Encyclopedia of Philosophy (2004) ja Routledge Encyclopedia of Philosophy (1998) määrittävät ateismin niin että se on jumalan olemassaolon kieltäminen:

"*'Atheism' means the negation of theism, the denial of the existence of God.*" (ateismi merkitsee teismin negaatiota, Jumalan olemassaolon kieltämistä)⁴

Ateismi, kreikan sanasta a-theos ("ei-jumala"), on historiallisesti sellainen filosofinen kanta, jonka mukaan jumalaa (jumalia) ei ole olemassa. Kreikan kielen jumalaa merkitsevä sana on theos ja etuliite "a" asetettuna substantiivin eteen merkitsee kieltoa, se tarkoittaa "ei" (vrt. a-gnosis [gnosis = tieto] -> agnostikko -> "ei tietoa").

Näin ollen ihminen antiikin Kreikassa tarkoitti "atheos" sanalla, että ei ole jumalia, toisin sanoen hän oli ateisti. Se on: hän kielsi jumalien olemassaolon. Hänen maailmankatsomuksellinen vastakohtansa, jumaliin uskova ihminen, uskoi sen sijaan jumalan tai jumalien olevan olemassa. Englanninkielisissä sanakirjoissa viitataan ateismin yhteydessä usein sanaan "disbelief" (= epäily, epäusko, olla uskomatta jotain tai johonkin) ja disbelief määritellään kahden sanakirjan mukaan seuraavasti:

"*The refusal to believe that something is true.* Kieltäytyä uskomasta, että jokin on totta (Cambridge International Dictionary of English, 1995).
"*Refusal or reluctance to believe.* Kieltäytyminen tai haluttomuus, vastahakoisuus, uskoa (American Heritage Dictionary of English Language, 1996).

Ateismin standardimerkitys: usko tai oppi, että jumalia ei ole olemassa. Epäusko jumalien olemassaoloa kohtaan

- Ateismi laajasti ymmärrettynä viittaa vain siihen, että ei uskota jumalaan (jumaliin) ja on sellaisena yhteensopiva agnostisismien kanssa. Tiukemmassa merkityksessä ateismi viittaa

⁴ [Stanford](#) Encyclopedia of Philosophy

uskoon, jonka mukaan jumalia ei ole, mistä on tullut sanan standardimerkitys. Ateismi voidaan erotella *teoreettiseen* - kielletään itsetietoisesti (engl. "self-consciously") korkeimman olennon olemassaolo - sekä *käytännölliseen* - eletään kuin jumalaa ei olisi, vaikka uskottaisiin, että korkein olento on olemassa (The Cambridge Dictionary of Philosophy, hakusana atheism, 1999).

- Oxfordin yliopiston julkaisemassa filosofian johdantoesityksessä ateismi määritellään "*disbelief in God*": epäillä, olla uskomatta Jumalaan (Perry & Bratman: Introduction to Philosophy, Oxford University Press, 1986)
- William Reesen filosofian ja uskonnon sanakirjassa Dictionary of Philosophy and Religion (1996) ateismi (a = not + theos = god) on
- "*The doctrine of disbelief in a supreme being*" (oppi epäilystä, epäuskosta korkeinta olentoa, kaikkivaltiasta, kohtaan).
- [Cambridge Advanced Learner's Dictionary](#) palauttaa vastaukseksi kyselyyn "atheism" vastaukseksi:
- atheist = "*someone who believes that God or gods do not exist*" (joku, joka uskoo, että Jumala tai jumalia ei ole olemassa).

Robert Audin toimittamassa filosofian sanakirjassa The Cambridge Dictionary of Philosophy (s.6) esittää ateismille analogisena termin acosmism, joka on maailman perimmäisen todellisuuden kieltäminen:

"a term formed in analogy to 'atheism' meaning the denial of the ultimate reality of the world."

Sivulla 15 The Cambridge Dictionary of Philosophy hakusanan agnosticism (agnostisismi) kohdalla varoitetaan, että sitä ei pitäisi sekoittaa ateismiin, uskoon, että jumalaa ei ole olemassa

"Agnosticism should not be confused with atheism, the belief no god exist".

The Oxford Companion to Philosophy-teoksessa on selitys ateismista, jota on paremminkin länsimaisten ateistien oppi siitä, että kristillistä Jumalaa ei ole olemassa (lihavointi minulta):

*"Atheism is ostensibly the doctrine that there is no God. Some atheists support this claim by arguments. But these arguments are usually directed against the Christian concept of God, and are largely irrelevant to other possible gods. Thus much **Western atheism may be better understood as the doctrine that the Christian God does not exist**".*

Suomeksi yllä olevan sitaatin sanoma: ateismi on näennäisesti oppi, että Jumalaa ei ole. Jotkut ateistit tukevat tätä väitettä argumenteilla. Mutta nämä argumentit ovat tavallisesti suunnattu kristillistä jumalakäsitystä vastaan ja ne ovat laajasti epäoleellisia muiden jumalakäsityksien suhteen. Täten länsimainen ateismi saattaa olla paremmin ymmärrettävissä oppina, että kristillistä Jumalaa ei ole olemassa (s. 63).

Väite ateismin "väitteettömydestä" on älyllisesti epärehellinen ja nurinkurinen ja tekee ateismista tyhjänpäiväisen käsitteen

Ateismi nähdään The Oxford Companion to Philosophy -teoksen artikkelissa *oppina*, jolla on *sisältö* ja se on, että nimenomaan kristinuskon Jumalaa ei ole olemassa. Länsimaisten ateistien oleellisesti juuri kristinuskon keskeiset perusteet Jumalan olemassaoloa vastaan ovat suurelta osin

epäoleellisia muunlaisten kuin kristillisen jumalakäsityksen kannalta eivätkä uhkaa niitä kuin vain joiltain osin korkeintaan. Ateistista filosofiaa on kuitenkin esiintynyt jo varhain muissakin kulttuuripiireissä, kuten Mesopotamiassa ja Intiassa. Ateisteilla, varsinkin länsimaissa, on jumaluuden, etenkin kristinuskon Jumalan olemassaoloa koskeva väite -itse asiassa suuri joukko Jumalaa, Raamattua, Jeesusta, kirkkoa ja kristittyjä koskevia väitteitä sekä vaatimuksia - ja ateistiset kirjailijat ja filosofit koettavat *tukea niitä argumenteilla ja todisteilla*. Sitä samaa teismien kiistämiseen ja kumoamiseen tähtäävää työtä ateistiset vaikuttajat kuten Richard Dawkins tekevät edelleenkin - mitä muuta heidän kirjansa ovat kuin rationaalisilla ja empiirisillä argumenteilla tuettua tietynlaisesta filosofisesta viitekehuksesta ja lähtökohdista nousevaa kritiikkiä teismiä (ja teistejä) vastaan, sadoittain erilaisia väitteitä.

Sen tähden joidenkin ateistien väite, *ettei ateismissa ole hypoteeseja tai väitteitä*⁵, on virheellinen - sekä älyllisesti epärehellinen - ateismin historiallisen merkityksen ja ateististen filosofien ja kirjailijoiden toiminnan valossa. Ei ole perusteltua tyypistää ateismi niin tyhjäksi ja ohueksi käsitteeksi, että se käy oikeastaan turhaksi ja pitäisi korvata jollain muulla termillä, vaikka naturalisti tai materialisti (fysikalisti).

Vielä oudompaa on aktiivisen ateismin sisällön "alajasjon" ja poishaihduttamisen jälkeen käydä tarkkaa, sitkeää ja hiuksia halkovaa väittelyä ateismin "oikein määrittelemisestä" (mutta ateismissahan ei pitänyt olla dogmeja eikä mitään yhtä oikeaa oppia eikä auktoriteetteja, joten miksi yksi määritelmä olisi sen oikeampi kuin toinen?).

15-osaisessa tietosanakirjasarjassa The Encyclopedia of Religion ateismi kuvataan **oppina** siitä, että Jumala maailman voimallisena viisaana ja hyvänä luojana ei ole olemassa.

"Atheism is the doctrine that God does not exist, that belief in the existence of God is a false belief. The word God here refers to a divine being regarded as the independent creator of the world, a being superlatively powerful, wise and good".

Ateismi on oppi, että Jumala ei ole olemassa, että usko Jumalan olemassaoloon on virheellinen uskomus. Sana Jumala viittaa tässä jumalalliseen olentoon, jota pidetään itsenäisenä maailman luojana, olentona, joka on loistavan voimallinen, viisas ja hyvä (The Encyclopedia of Religion, 1987).

Oheiset esimerkit asianmukaisista englannin- ja suomenkielisistä sanakirjoista sekä erityisesti filosofiaan ja uskontoon liittyvistä sanakirjoista, akateemisista filosofian teoksista ja ensyklopedioista olivat varmaan riittävän runsaita. Ateismin merkitys ei siten ole klassisesti eikä kirjaimellisesti "pelkkää uskon puuttumista" Jumalaan tai jumaliin, vaan ateismi on tietynä filosofisena *kantana* (engl. "position") jumalien olemassaoloon kohdistuvaa *epäuskoa*, *epäilyä* (engl. "disbelief") ja *kieltämistä* (engl. "denial") ja ateismi on käsitetty myös "*opiksi*" (engl. "doctrine"), jolla on siis jokin positiivinen sisältö: Jumalaa tai jumalia ei ole olemassa, usko (J)jumalan olemassaoloon on virheellinen uskomus. Ateisti on siten henkilö, jolla on jokin nimenomainen kanta jumalakysymykseen - sen sijaan että se kanta vain puuttuisi - ja se kanta on epäusko, epäily tai jumalan olemassaolon kieltäminen (vastakohtana teistille, joka uskoo jumalan tai Jumalan olevan olemassa). Ateisti klassisessa alkuperäisessä mielessä ja kirjaimellisesti ymmärrettynä **uskoo**, että jumalia ei ole olemassa kuten esimerkiksi [Merriam-Webster Online](#)-sanakirja antaa sanan "atheist" merkitykseksi

"one who believes that there is no deity" (se, joka uskoo, että ei ole jumaluutta).

⁵ Vapaa-ajattelijoiden [foorumilta](#) löytyvä näkemys

Todiste siitä, että ateistit perinteisesti seurasivat ateismin kirjaimellista merkitystä (= teismin väitteiden kieltämistä ja kumoamista)

Peter Adam Angelesin toimittamassa useiden tunnettujen ateistifilosofien esseitä sisältävässä teoksessa *Critiques of God: Making the Case Against Belief in God* (1997) eli *Jumalan kritiikki. Todisteiden kokoaminen Jumalaan uskomista vastaan* saadaan todiste - ateistiselta filosofilta - siitä, millaista ateismin merkitystä ateistiajattelijat ovat seuranneet. Ateistit filosofit kokoavat tässä teoksessa (kuten lukuisissa muissakin!) "casen", todistusaineiston Jumalan olemassaolon kiistämiseksi ja teismin perusteiden kumoamiseksi rationaalisesti. Heillä on siten tietty agenda, nimenomainen filosofinen katsomus ja päämäärä, jonka tueksi he rakentavat argumentteja ja pyrkivät osoittamaan filosofian keinoin jumalaukon virheelliseksi. Teoksen aiheina ovat mm. Jumalan (engl. "God") olemassaolon merkitys, suhteet uskon, mystiikan, järjen ja tieteen välillä, pahan ongelma, etiikka ilman Jumalaa, kosminen tarkoitus, kuolemattomuus ja uskonnollisten kokemusten analysointia.

Ateismissa ei ole kysymys kapeasti vain jumaluuden olemassaolosta, mukaan kietoutuu ihmiskäsitys, teorioita uskonnon alkuperästä, etiikka, tieto-oppi ja metafysiikka

Kuten jo ko. filosofisen kirjan aiheiden runsaudesta ilmenee, ateistinen filosofia ei rajaudu kapeasti vain ottamaan kantaa (kieltävästi) Jumalan tai jumalien olemassaoloon, vaan jumalakysymyksen ympärillä on muita suuria filosofia ongelmia koskien muun muassa tieto-oppia (epistemologiaa) ja etiikkaa. Noista kaikista osa-alueista ateisteilla on *väitteitä*, joiden oikeuttamiseksi he rakentavat *argumentteja* ja viittaavat sopivaksi katsomaansa *todistusaineistoon* (evidenssiin). Niinpä ei ole mitenkään merkillistä ja vielä vähemmän mikään "teistien propagandatempu" nähdä, kuten eräissä filosofian teoksissa tehdään, ateismissa *oppi* (semminkin kun monet ateistiset argumentit ovat olennaisesti varsin samantyyppisiä ja myöhemmät ateistiset kirjailijat ovat yleisesti toistaneet edeltäjiensä, jo antiikin sekä varsinkin valistuksen aikana, kehittämiä jumalaukon vastaisia perusteluja ja syytöksiä uskonnon haitoista, joskin ateistinen argumentaatio on toki myös päivittynyt vastaamaan teistien kritiikkiin).

Jumalakysymyksessä kohtaavat toisensa monet merkittävät aiheet, jotka jo itsessään ovat monimutkaisia ja vakavan erillisen tutkimisen ansaitsevia ongelmia. Jumalakäsityksen kanssa käsikkäin kulkee *ihmiskäsitys* - on hyvin suuri ero sillä tulkitaanko ihminen kristillisesti Jumalan kuvaksi vai yhdeksi ohjaamattomien "sokeiden" evoluutioprosessien tuottamaksi eläinlajiksi muiden joukossa vailla mitään sen erityisempää merkitystä - sekä vaikea kysymys ruumiin ja mielen välisestä suhteesta (mind-body-ongelma). Ateistinen ajattelu sisältää siten varsin *kokonaisvaltaisen todellisuuskäsityksen* metafysisine ja tieto-opillisine teorioineen (tai uskomuksineen) ja niille tarjottuine perusteluineen.

On kuitenkin välittömästi huomautettava väärinkäsityksen välttämiseksi, että vaikka voidaan puhua ateistisesta kokonaisvaltaisesta maailmankuvasta tai todellisuuskäsityksestä niin sen *sisältö* vaihtelee suuresti ateistista toiseen: ateisteilla ei ole mitään yhtä yksimielistä, kaikkien ateistien hyväksymää oppikokoelmaa - auktoriteetista puhumattakaan -, vaan ateistit ajattelevat kukin omalla tavallaan, niin filosofiasta, politiikasta kuin mistä muusta aiheesta tahansa. Näin ollen yhden ateistin maailmankuva ja filosofia voi olla hyvin erilainen kuin toisen ateistin, mutta yhteistä ateisteille on kuitenkin *jumaluuden olemassaolon kiistäminen ja epäily* vastakohtana teismille ja deismille - ateisti, hylättyään henkilöidyt eli teistiset jumalat, saattaa kuitenkin olla *panteisti*. Useimmilla (*länsimaalaisilla*) ateisteilla, ellei kaikilla, on ihmiskäsityksessään yhteistä se minimi, että ateistit kiistävät ihmisen kuolemattomuuden ja tuonpuoleisen tilinteon velvollisuuden: ihminen ei ole

ikuisuusolento, jolla on kuolematon sielu, eikä ihmisen "yläpuolella" ole mitään korkeampaa persoonallista agenttia, jolle ihminen olisi kuoleman jälkeen vastuussa teoistaan, vaan kuolema on loppu (buddhalaisuuden puitteissa ollaan uskonnollisia ateisteja, jumalakysymys ei edes ollut tärkeä Buddhalle).

Ateistinen filosofi Ernest Nagel kiistää ateistien suosiman väitteen, että jumalasta mitään tietämätön lapsi olisi "ateisti"

Edellä viitatussa esseekokoelmassa ateistinen filosofi Ernest Nagel esittää ateismin filosofiset käsitteet ("Philosophical concepts of atheism") kuvaten ateismin merkitystä (lihavoinnit minun lisäämiäni):

*"Atheism is not to be identified with sheer unbelief, or with disbelief in some particular creed of a religious group. Thus, a child who has received no religious instruction and has never heard about God, is **not an atheist -for he his not denying any theistic claims.** As I see it, atheistic philosophers fall into two major groups; (1) Those which hold that theistic doctrine is meaningful, but reject it either on the grounds that (a) the positive evidence for it is insufficient, or (b) the negative evidence is quite overwhelming; and (2) those that hold that the theistic thesis is not even meaningful, and reject it (a) as just nonsense, or (b) as literally meaningless, but interpreting it as a symbolic rendering of human ideals. It will not be possible in the limited space at my disposal to discuss the second category of atheist critiques; and in any event, most of the traditional atheistic critiques of theism belong to the first group".*

Ensin Nagel kirjoittaa, että ateismi ei samastu epäuskoon jonkin tietyn uskonnollisen ryhmän uskontunnustusta kohtaan. Mutta sitten Nagel toteaa - päinvastoin kuin paroni d'Holbach aikoinaan ja esim. Richard Dawkins nykyään - että Jumalasta ja uskonnosta mitään tietämätön lapsi ei ole ateisti:

"Täten, lapsi, joka ei ole saanut uskonnollista opetusta eikä ole koskaan kuullut Jumalasta, ei ole ateisti".

Minkä tähden ei ole? Nagel jatkaa:

"sillä hän [lapsi] ei kiellä mitään teistisiä väitteitä".

Ateismin alkuperäinen ja kirjaimellinen sisältö on juuri teismin (jumalausko, tarkemmin sanottuna usko henkilöityneisiin, persoonallisiin jumaliin, kuten Jahve ja Allah) kieltäminen, eikä teistisen uskon poissaolo, puuttuminen. Lapsi ei ole - ateismin kirjaimellisen ja klassisen määritelmän puitteissa - "ateisti luonnostaan (oletusarvoisesti)", sillä lapsi (varsinkin vauva, joka ei edes osaa puhua), jolle ei ole vielä kerrottu mitään mistään jumalasta eikä uskonnosta, ei tietenkään sen enempää kiellä kuin myönnä, epäile tai usko, vaan lapsi on täysin tietämätön, kuin "tyhjä taulu" uskonnon suhteen. Vastasyntyneet lapset eivät ole myöskään sosialisteja, liberaaleja, konservatiiveja, kokoomuslaisia, feministejä eivätkä minkään muunkaan aatteen kannattajia tai vastustajia (tuskinkaan mielekästä nimetä vauvoja "ei-sosialisteiksi" tai "a-sosialisteiksi", koska heiltä "puuttuu sosialismi").

Ateistiset filosofit asettuvat kahteen pääryhmään, joilla kummallakin on tietty positiivinen sisältö ajattelussaan

Esitellessään ateistista filosofiaa, Nagel ryhmittää ateistifilosofit kahteen pääluokkaan:

1 ryhmä) filosofit, jotka kannattavat käsitystä, että teistinen oppi on merkityksellinen, mutta hylkäävät (engl. "reject") sen joko sillä perusteella, että

a) positiivinen todistusaineisto (engl. "evidence") teismien puolesta on riittämätön tai

b) negatiivinen todistusaineisto on varsin musertava (teismille).

2 ryhmä) filosofit, jotka katsovat, että teistiset teesit eivät ole edes merkityksellisiä ja hylkäävät teismien

a) hölynpölynä, roskana (engl. "nonsense")

tai

b) kirjaimellisesti mielettömänä, mitään tarkoittamattomana (engl. "meaningless"), mutta tulkiten teismien väitteet inhimillisten ihanteiden vertauskuvallisina esityksinä.

Ateistit ovat historiallisesti käyttäneet rationaalista, kriittistä arviointia keinona kiistää teismi

Nagel summaa ateistifilosofien luokituksensa todeten, että joka tapauksessa suurin osa perinteisestä teismien kritiikistä kuuluu ensimmäiseen ryhmään (teistinen jumalaoppi on mielekäs, merkityksellinen, mutta filosofit hylkäävät sen joko positiivisen todistusaineiston riittämättömyyden tai negatiivisten, jumaluskon vastaisten, todisteiden ylivoimaisuuden tähden). Näin ollen ateismin historiallinen käyttö ja merkitys ovat tarkoittaneet *arvioinnin, todisteiden ja järkeilyn käyttämistä teismien hylkäämiseen* - eli asiallisesti *kieltämiseen* - , mikä osoittaa sen, että myös ateistit itse ovat perinteisesti filosofiassaan seuranneet ateismin kirjaimellista, klassista merkitystä. Ateististen filosofien ryhmä numero 1 pitää kiinni siitä kannasta, että teismien perusväite - jumala on olemassa - on virheellinen (epätosi, perusteeton, vailla riittäviä todisteita) propositio (väitelause), jonka totuusarvo siten torjutaan.

Toisen ryhmän ateistifilosofoille teismi on merkityksetöntä "roskaa" (loogisen empirismin hengessä itse asiassa sekä ateismi että teismi ja agnostisismikin käyvät tarpeettomiksi, koska puhe jumaluudesta on mielettömä). Tämä asiantila tarkoittaa sitäkin, että ateistinen väite - jonka eräs historiallinen puolestapuhuja oli J.M. Robertson (hänestä tarkemmin myöhemmin) - siitä, että ateismi määriteltynä jumalan olemassaolon kieltämiseksi on "*uskovaisten propagandaa*", kaatuu virheellisenä, historiallisten tosiasioiden vastaisena (joka itsessään on ilmeisen propagandistinen).

II osa

Ateismi on ”pelkkää uskon puutetta” vai onko ateismilla jokin sisältö ja vaikutuksia elämään?

Onko ateismi "vain uskon puuttumista jumaliin", "ilman väitteitä ja vakaumusta"?

Ateismin määrittelyminen on yllättävän paljon väittelyä herättävää työtä, eikä selvästikään mikään helppo asia. Tältä vaikutelmalta ei ole helppoa välttyä, jos on seurannut keskustelua ateismin määrittelystä keskustelufoorumeilla tai filosofisessa kirjallisuudessa. Ateismin "oikeista" ja "vääristä" merkityksistä saatetaan vääntää kättä välillä miltei yhtä hartaasti ja tiukasti - ellei jopa hartaammin - kuin "oikean" kristityn merkityksestä ja "oikean opin" sisällöstä kristittyjen keskusteluissa. Ateisteja on toisaalta monenlaisia ja ateistit itsekkin jaottelevat ateismia "vahvaan" ja "heikkoon" (tai toisilla termeillä "positiiviseen" ja "negatiiviseen") ateismiin.

Seuraavaksi analysoin nykyajan ateistien suosituksi tullutta "trendiä" määritellä ateismi "*uskon puuttumisena (tai poissaolona) jumalaan/jumaliin*", sen historiallisia juuria sekä määritelmän muutoksen liittyviä muita kytkentöjä. Kuten edellisessä artikkelissani viittasin, jyrkimpien ateistien mukaan

*"ateismi ei väitä mitään, eikä siinä ole mitään hypoteesia"*⁶

ja jopa että

*"ateismia ei ole oikeastaan olemassa kuin teistien mielikuvituksessa"*⁷

Ateismin sisällön moderniin "alasarjoon" (ateismi ei ole uskoa, ei asenne, ei vakaumusta) ja aivan kuin kapseloimiseen omaan tyhjiöönsä vailla vaikutusta mihinkään voidaan liittää kaksi muutakin kysymystä.

Ensiksi, *selittääkö ateismi ihmisten tekoja*: eräs ateistien väite on, että ateismi ei selitä "mitään" tekoja. Jos ateismi on pelkkää "puuttumista" eikä sitä äärimmäisen tulkinnan mukaan edes ole todella olemassa niin loogisesti ateismi ei selitäkään mitään - miten tyhjä ja olematon voisi olla selitys millekään teolle? Mutta toisaalta kuitenkin uskonnollisen uskon katsotaan motivoivan ja selittävän *moniakin* tekoja - mitä mieltä muuten edes olisi väittää uskontoa "kuolemanvaaralliseksi" ja "pahaksi" asiaksi, jos uskon ei katsottaisi motivoivan uskoviensa tekoja? Toiseksi, tulevatko ateistitkaan toimeen *ilman (mitään) uskoa*, onko ateismi peräti "*tietoa*" (sellaisenkin väitteen voi löytää internetkeskusteluista) niin että *ateistin ei tarvitse tehdä "uskoon perustuvia oletuksia mistään"*, kuten etenkin vapaa-ajattelijoiden ja Suomi24 foorumeilta voidaan lukea "kovan linjan" ateistien kirjoituksista.

Mutta ateismin määritelmän uudelleenmuotoilu ja ateistien harjoittama uuden merkityksen voimakas levitystyö viime vuosikymmeninä on herättänyt ulkopuolisissa sekä huomiota että kriittisiä kysymyksiä (kriittikkiä on tullut myös ateistien omasta "leiristä"). Näitä kysymyksiä ja epäilyjä ovat miten oikeutettua, perusteltua ja älyllisesti rehellistä on selittää ateismi "(pelkäksi)

⁶ Kuitenkin Vapaa-ajattelijoiden lehdessä on oltu paljon maltillisemmalla linjalla siltä osin (lihavoinnit minulta): "*Ateismista on kaksi versiota. Väitettä, että usko jumalaan ei ole perusteltu, kutsutaan negatiiviseksi ateismiksi, koska se painottaa sitä, mitä emme voi tietää. Väitettä, että on perusteltua olla uskomatta jumalaan, kutsutaan positiiviseksi ateismiksi...On tärkeää nähdä, mitä on todella väitetty. Martin ei sano, että me tietäisimme, että jumalaa ei ole. Tietenkään me emme voi tietää sellaista, ja tervejärkiset ateistit eivät ole sellaista väittäneetkään. Tässä on väitetty vain, että perustelut sille, ettei jumalaa ole olemassa, ovat paljon vahvemmat kuin perustelut sille, että jumala on olemassa"* [Vapaa-ajattelijoiden lehti 3/2000](#)

⁷ Näkökulman [foorumilta](#) poimittua uskontokeskusteluista.

uskon puuttumiseksi jumalaan", itse asiassa "tyhjäksi" käsitteeksi, joka on huuhdottu sisällöstä? Otetaanpa hieman välimatkaa ateismin määrittelyn ympärillä käytävään väittelyyn ja tehdään modernin ateismin filosofinen ja historiallinen "ruumiinavaus".

Historiallinen tausta ateismin uudelleentulkinnalle epäuskosta ja jumalien kieltämisestä "pelkäksi uskon puuttumiseksi / poissaoloksi"

Kahdessa aikaisemmassa artikkelissani olen osoittanut runsaiden viitteiden avulla, mikä on ollut ateismin klassinen, kirjaimellinen ja historiallinen merkitys antiikin aikana sekä myöhemmin, ateististen filosofien ajattelussa. Jopa ateistit itse ovat hyväksyneet ateismin alkuperäisen ja kirjaimellisen määritelmän ja sitä merkitystä seuraten rakentaneet teismen kritiikkiään: jumalan olemassaolon kieltäminen, epäusko, perustuen rationaaliseen jumalakysymyksen arviointiin ja näkemyksiin todisteista. Ateistifilosofit ovat myös laatineet *vaihtoehtoisia teorioita* uskonnon alkuperästä (kuuluisimpia ovat Marxin, Nietzschen, Freudin ja Feuerbachin teorit uskonnosta ja jumaluudesta). Lisäksi antiikin Kreikassa ateismi ei ollut jokin kuin tyhjiössä oleva erillinen väite "jumalia ei ole olemassa", vaan se oli osa *laajempaa ajattelun kontekstia* ("taivaita koskevia spekulatioita", kuten asia ilmaistiin).

Mutta mistä sitten on peräisin hyvin populaari ateistien uudempi selitys, että ateismi ei ole "jumalan olemassaolon kieltämistä", vaan se on "vain uskon puuttumista jumaliin eikä mitään sen enempää, ei vakaumus, ei asenne, ei uskoa" - minkä lopputuloksena koko ateismi on yhdentekevä, triviaali, sana? Ja kuitenkin se mihinkään liittymätön ja vaikuttamaton ateismi, joka "ei väitä mitään, ei oleta mitään", on samalla kertaa niin valtavan tärkeä ja pyhä asia, että sen ateismin tyhjiyttä ja vakaumuksettomuutta pitää puolustaa härkämäisissä väittelyissä, jotka laajenevat kymmenien sivujen mittaisiksi tai kokonaisiksi kirjoiksi.

Paroni d'Holbach

Valistuksen aikainen ranskalainen ateismin kannattaja, Paul-Henri Thiry eli paroni d'Holbach (1723 - 1789) kirjoitti ilmeisesti ensimmäisenä ateismista tavalla, jossa kuvastuu uudenlainen ateismikäsitely:

"Kaikki lapset ovat ateisteja -- heillä ei ole käsitystä (engl. "idea") Jumalasta (engl. "God")" - paroni d'Holbach: *Good Sense*, 1772.

Charles Bradlaugh

Selkeästi ateismin modernia määritelmää edusti uuden tulkintatavan uranuurtajana englantilainen merkittävä vapaa-ajattelun (ateismin) esitaistelija Charles Bradlaugh. Hänen mukaansa ateisti ei sano, että ei ole Jumalaa, vaan hän sanoo, ettei tiedä mitä tarkoitat Jumalalla.

"The atheist does not say, 'There is no God,' but he says, 'I know not what you mean by God; the word God is to me a sound conveying no clear or distinct affirmation" - Charles Bradlaugh: *A Plea for Atheism*, 1864.

Sekä vielä

"no position is more continuously misrepresented ... Atheism is without God. It does not assert no God" ei mikään kanta ole jatkuvasti ollut enempää "väärinesitetty"... ateismi on ilman Jumalaa. Se

ei tee väitettä, että ei (ole) Jumalaa - Charles Bradlaugh: The Freethinker's Text-Book (London, 1876).

Englantilainen vapaa-ajattelija ja uskontokriitikko John Mackinnon Robertson

John Mackinnon Robertson (1856 – 1933) oli toimittaja, kirjailija ja vapaa-ajattelun sekä sekularismin merkittävä edistäjä Isossa-Britanniassa ja lisäksi hän oli myös ateismin uudelleenmäärittelyn pioneereja. J.M. Robertson kommentoi vuodelta 1842 löytynyttä Charles Southwellin negatiivista ateismia Englannin ensimmäisessä ateistisessa aikakauslehdessä Oracle of Reason ("Järjen oraakkeli"). Robertson huomautti Oraakkelin tavoitelleen teismien kumoamiselle loogista reittiä ja jättäneen "a-teismin" negatiiviseksi tulokseksi. "A-teismi" ei ole Robertsonin kommentin mukaan

"Jumalan olemassaolon kieltämistä yleisen järjettömän uskonnollisen propagandan mukaisesti"

ja

"Väitetään, että Jumala oli termi olenolle, jonka ihminen on kuvitellut oman persoonallisuutensa ehdoilla ja mahdoton palauttaa miksikään puolustettavaksi määritelmäksi" ("It affirmed that God was a term for an existence imagined by man in terms of his own personality and irreducible to any tenable definition") - Robertson : A History of Freethought in the Nineteenth Century, 1929.

Tämän lisäksi, Robertson jatkaa, ateismi ei edes vakuuta, että "jumalia ei ole olemassa". Merkillepantavaa on, että Robertson katsoi ateismin pitävän kiinni siitä, että teistin päällä on "todistustaakka". Huomaamme seuraavaksi, että juuri kysymys todistustaakasta (engl. "burden of proof") liittyy merkittävästi ateistien hankkeeseen määritellä ateismi uudella tavalla.

Ateismin uudelleenmäärittely on alusta asti yhdistynyt todistustaakan siirtelyyn ateistien ja teistien välillä

Mistä motiiveista tämä 1800-luvun ateistien käynnistämä liike ateismin määrittelemiseksi sen historiallisesta merkityksestä poikkeavalla, uudella tavalla oikein nousi, mihin sillä pyrittiin? Sitä kysymystä meidän ei tarvitse spekuloida eikä harrastaa ajatuksien lukemista, vaan voimme viitata historiallisiin lähteisiin, joissa ilmenee kiintoisa linkki ateismin uuden tulkinnan ja todistustaakan välillä. Historioitsija Edward Royle on teoksessaan Victorian Infidels ("Viktoriaanisen ajan uskottomat") kuvannut Carlilen, Southwellin, Cooperin ja Holyoaken sekä muiden 1800-luvun ateistien "negatiivista ateismia":

"Loogisesti, tämänkaltainen ateismi ei todista, että Jumalaa ei ole...päinvastoin, Southwell tyypillisesti sijoitti todistustaakan niiden päälle, jotka vakuuttivat Jumalan olevan olemassa ja Holyoake piti itseään ateistina vain hänen kyvyttömyydessään uskoa, mitä kirkko halusi hänen uskovan" - Edward Royle: Victorian Infidels, 1974.

Royle osoitti historian tutkimuksessaan, että negatiivinen ateismi kävi käsi kädessä "todistustaakka"-periaatteen kanssa. Tarkemmin sanoen tavoitteena oli saada lyötyä läpi se periaate, että ateistin ei tarvitse todistaa mitään, vaan todistamisen velvoite on pelkästään teistillä. Myös eräs 1800-luvun ateisti, Annie Besant, on selkeästi selittänyt tämän yhteyden olemassaolon negatiivisen ateismin (eli ateismi on "ilman Jumalaa") kuvauksessaan:

"Todistustaakka on hänen [joka väittää, että Jupiterissa on asukkaita] päällään; minun ei tarvitse todistaa, että sellaisia olentoja ei ole olemassa ennen kuin ei-uskoni on oikeutettu... Samalla tavalla sen, joka väittää Jumalan olevan olemassa on esitettävä todisteet tukemaan hänen väitettään; todistustaakka on hänen päällään" - Annie Besant: Why I Do Not Believe in God, 1887.

Uutta ateismitulkintaa edistäneitä nykyajan ateistifilosofia

Anthony Flew kannatti negatiivisen ateismin määritelmää uutena tulkintana ateismista, mutta nykyään Flew näkee argumenttinsa rajallisuuden

Johtaviin ateismin filosofeihin nykyaikana kuulunut Anthony Flew esitti vuonna 1984 teoksessaan *The Presumption of Atheism* puolustuksen edellä kuvatulle negatiivisen ateismin määritelmälle. Flew myönsi, että kyseessä on *uusi tulkinta* ateismille, joka oli siihen asti määritetty positiviisella sisällöllä: ateisti on se, joka epäilee Jumalan olemassaoloa.

"Meidän tarvitsee antaa uusi ja ymmärrettävämpi merkitys termille "ateismi". Kun se nykyään selitetään viittaavan henkilöön, joka positiivisesti epäilee, että on olemassa objekti, joka...vastaa legitimiä käsitettä Jumala, minä kehottaisin nyt ymmärtämään sanan tästedes positiivisen asemasta negatiivisesti... Tässä tulkinnassa ateisti ei ole sellainen, joka positiivisesti väittää, ettei Jumalaa ole, vaan sellainen, joka yksinkertaisesti ei ole teisti" - Anthony Flew: *The Presumption of Atheism* (1984).

Asiat näyttävät siten varsin yksinkertaisilta, eikö vain? - ateisti on "vain teismin poissaoloa", "teistin pitää todistaa väitteensä, ei ateistin", "ateismi ei väitä, että Jumalaa ei ole". Mutta kun ei se ole niin simppeleä, miltä päältä katsoen voi näyttää. Mikä siis on vikana? Aika paljon itse asiassa. Otetaan ensin Anthony Flew itse. Aikoinaan yli 50 vuotta ateismin evankelistana mainetta saanut filosofi Anthony Flew alkoi harkita uudelleen kantaansa jumalakysymystä kohtaan jo 1980-luvulla, koska ateismin uutta tulkintaa tukevassa kirjassaan *Presumption of Atheism* hän oli oletanut maailmankaikkeuden olevan ikuinen ja ääretön (hän oli kehittänyt ateistista argumenttiaan ennen alkuräjähdysteoriaa tukevia löytöjä). Flew myöntää *epäilleensä ateismiaan* kauan ennen kuin hän julkisesti kertoi siitä. Tästä herää heti ensimmäinen kriittinen kysymys: jos ateismi ei ole "mitään muuta kuin teismin poissaoloa", eikä siinä ole mitään uskoa tai väitettä niin miten ateismia edes voisi *epäillä*, miten voi epäillä tyhjää? Kuinka ylipäätään voi *hylätä* ateismin, jossa, kuten meille toistuvasti kerrotaan, *ei ole mitään vakaumusta eikä uskomusta, jonka voisi hylätä?*

Flew ja negatiivinen ateismi

Negatiivinen ateismi "vain uskon puutetta/teismin poissaoloa" sai osakseen paljon filosofista kritiikkiä ja se on kaikkea muuta kuin itsestänselvyys

Mutta Flewin ehdottama tulkinta ateismille - missä hän liittyi d'Holbachin ja Bradlaughin aloittamaan perinteeseen - sai jo tuoreeltaan paljon kriittistä palautetta niin ateistisilta, agnostisistisilta kuin teistisiltä filosofeilta. Flew itsekin sanoo ateismin tulkinnastaan nykyään, että se oli pikemminkin vain *toiminnallinen periaate* sen osapuolen poimimiseksi, minkä päälle todistustaakka pitäisi laskea, samaan tyyliin kuin oikeudessa syytettyä pidetään syyttömänä kunnes hänen syyllisyytensä todistetaan (*There Is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind*, s.54).

Englantilainen filosofi Anthony Kenny (hän on agnostikko) piti kiinni siitä, että saattaa olla ennako-oletus *agnostisism* hyväksi, mutta ei positiivisen eikä negatiivisen ateismin. Kennyn mukaan olisi enemmän vaivaa sen näyttämässä, että sinä tiedät jotakin kuin että et tiedä (tähän sisältyy jopa se väite, että käsite Jumala - engl. "God" - on epäjohdonmukainen). Mutta Kenny sanoi lisäksi, että tuolla perusteella eivät agnostikotkaan pääse koulusta: joku saattaa pystyä oikeuttamaan väitteen, että hän ei tiedä vastausta johonkin kysymykseen, mutta se ei salli niin väittävän henkilön päästä (hänen oletuksiansa) tutkimisesta vapaaksi.

Myös Flewin kollega, ateistinen filosofi Kai Nielsen, teki kriittisen huomautuksen Flewin argumentille: Flewin pitäisi näyttää, että uskovaisilla ja skeptikoilla on yhteinen rationaalisuuden käsite, jossa olisi vaadittava kriteeri heidän erilaisten väitteidensä asiasisällön ja näkökohtien arvioimiseksi. Nielsen lisäsi, että

"on suuri kysymysmerkki [Flewin] ateismin ennako-oletuksen edessä', jos minä [Flew] en esitä yleismaailmallisesti hyväksyttävää rationaalisuuden käsitettä" (There Is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind, s.54-55).

Näin ollen, Flewin argumentti negatiivisen ateismin puolesta on kaikkea muuta kuin itsestään selvä ja ongelmaton, päinvastoin se on suuresti kiistanalainen. Erityisesti Flewin negatiivisen ateismin tulkinta edellyttää *rationaalisuuden* ja sen *kriteerien* määrittämistä *universaalisti hyväksyttävästi* ja konsensusta siitä, että skeptikot ja uskovaiset näkevät rationaalisuuden *samalla tavalla*, että kumpaisenkin osapuolen väitteitä voitaisiin arvostella. Luonnollisesti, jos rationaalisuus ja väitteiden arvioimisen kriteerit määritellään toisistaan poikkeavasti eivätkä kaikki osapuolet jaa samaa merkitystä rationaalisuudelle niin millä perusteella juuri jollain tietyllä rationaalisuuskäsityksellä kuuluisi olla etulyöntiasema? Miksi juuri ateistien tulkinnalla?

Plantinga: peruskomukset (teismi eräänä peruskomuksena)

Eniten kritiikkiä Flewin ja hänen edeltäjiensä negatiivista ateismia vastaan tuli Amerikasta, varsinkin modaalilogikko Alvin Plantingalta. Filosofi Plantinga katsoo, että teismi on peruskomus⁸ aivan kuten usko toisten ihmisten mielen olemassaoloon [sillä perusteella, koska meillä itsellämme on mieli], havaintoihin (näen esim. puun edessäni ja uskon sen todelliseksi) ja muistoihin (usko menneisyyteen). Kaikissa näissä tapauksissa me käytämme käsityskykyämme, vaikka emme voi todistaa kyseessä olevan uskomuksen totuutta [ainakaan sitovasti ja ratkaisevasti niin ettei mitään epäilyn mahdollisuutta olisi].

Samalla tavalla me otamme ajattelumme perustaksi tietyt propositiot (väitelauseet), kuten että maailma on olemassa ja sitten me johdamme näistä perusväitteistä muita propositioita. Uskovaisten katsotaan ottavan Jumalan olemassaolon eräänä tuollaisena perusväitteenä tai -uskomuksena.

McInerny: ihmisten lähes synnynnäinen jumaluskon prima facie-argumenttina ateismia vastaan

Tomistinen filosofi Ralph McInerny vastasi Flewin argumenttiin, että ihmiselle on luonnollista uskoa Jumalaan luonnon tapahtumiin liittyvien järjestyksen ja lakien tähden. Niinpä, McInernyn mukaan, käsitys Jumalasta on lähes synnynnäinen, mikä näyttää olevan prima facie-(ensisijainen)

⁸ Filosofi Alvin Plantingan argumenttia (Plantingan tapauksessa nimenomaan kristillisestä) teismistä peruskomuksena on kritisoitu siten, että aivan samalla perusteella voidaan pitää vaikka voodooa tai minkä tahansa uskonnon uskomuksia peruskomuksina. Peruskomuksien oikeutus ei sitä paitsi ole kiistaton, vaan toiset uskomukset saattavat kumota ne. Näin ollen peruskomuksien oikeutus on sidoksissa muihin uskomuksiin negatiivisesti.

argumentti ateismia vastaan. Näiden näkökohtien perusteella Plantinga kiisti väitteen, että teisteillä olisi todistustaakka. McInerny meni vielä pitemmälle katsoen, että todistustaakan täytyy kuulua ateisteille (There Is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind, s.55-56).

Flew: teisti ei tee "filosofista syntiä" uskoessaan Jumalaan

Nykyisin Flew on aikaisemmasta ateismi-argumentistaan sillä kannalla, että toisin kuin muut hänen antiteologiset argumenttinsa, teistit voivat hyväksyä hänen ateistisen ennako-oletuksensa. Nimittäin, ottaen huomioon Jumalaan uskomisen riittävät perusteet (engl. "adequate grounds") - kuten Flew niitä kutsuu - *teistit eivät tee filosofista syntiä uskoessaan Jumalaan*. 1980-luvulla julkaisemaansa uudenlaista ateistista ennako-oletustaan Flew pitää parhaimmillaan *metodologisena lähtökohtana*, eikä ontologisena johtopäätöksenä (There Is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind, s.56). Flew uskoo rationaalisin perustein nykyään deistiseen jumaluuteen, mutta ei kuolemanjälkeiseen elämään eikä kristilliseen dogmaan.

Filosofi George H. Smith tasapainoilee ateismin yhdentekevyyden ("vain uskon puutetta") ja tärkeyden välillä kumoten itsensä

George H. Smith julkaisussaan ATHEISM: The Case Against God myöntää, että ateismissa on "kategorioita", joiden mukaan ateismi on uskoa, että minkäänlaista Jumalaa (God) ei ole tai joissa väitetään, että jumala ei voi olla olemassa (niillä Smith ilmeisesti viittaa vahvaan ateismiin). Smithin mukaan nämä kategoriat eivät tyhjennä ateismin merkitystä, joka Smithin painokkaasti korostamana on "ilman teismä", "ilman uskoa jumalaan" ja "teistisen uskon poissaolo". Smith väittää kreikan etuliitteen "a" tarkoittavan "ilman" käsittelemättä lainkaan kyseisen tulkinnan kielitieteellisiä ongelmia (lingvistiikkaa käsitellään myöhemmin tässä artikkelikokonaisuudessa). Smith korostaa ateismin "laajinta merkitystä", joka on hänen mukaansa *uskon poissaoloa jumalaan* eikä tarvitse kantaa mukanaan merkitystä jumalan olemassaolon kieltäminen (ATHEISM: The Case Against God, s.12).

Ateismin tyhjentäminen sisällöstä tehdään ensin

Ateistinen ajattelijan George H. Smith tasapainoili teoksessaan ATHEISM - The Case Against God paljastaa edellä tekemäni analyysin osuvuuden. Ensin Smith riisuu ateismin sisällöstä tyhjentämällä sen yhdentekeväksi: siinä ei ole

"positiivista uskomusta" (engl. "not a positive belief") - s. 19.

Eikä

"se tarjoa mitään rakentavia periaatteita, joten mitä arvoa sillä on? Jos ateismia voidaan verrata siihen, että ei uskota maagisiin haltioihin, miksi se on tärkeää? Miksi omistaa kokonainen kirja triviaalille aiheelle?" - s. 19.

Ja sitten Smith ryhtyy täyttämään ateismia tärkeydellä, väitteillä ja tehtävällä

Smith ottaa kantaa ateismikäsitteensä kirvoittamaan mahdolliseen vastaväitteeseen, joka onkin erittäin terävä vastaus Smithin tekemään ateismin tulkintaan. Mutta tyhjennettyään ateismin positiivisesta sisällöstä ja rakentavista periaatteista Smith joutuu kuitenkin jälleen lataamaan merkitystä ja tarpeellisuutta ateismiin sekä jumala-teeman käsittelyyn samoin kuin tarjoamaan erilaisia seurauksia ateismista (hieman myöhemmin sivulla 20 hän sitten taas tyhjentää ateisminsa

yhdentekeväksi sanaksi). Smith jatkaa (kaikissa Smithin lainauksissa lihavoinnit minulta) esitystään:

"Ateismi on tärkeä, koska teismi on tärkeä. Jumalakysymys ei ole etäinen, abstrakti aihe, jolla on vähäinen vaikutus ihmisten elämään. Päinvastoin, se on länsimaisen uskonnon - erityisesti judeokristillisen tradition - ydin, johon sisältyy järjestelmä oppeja, jotka käsittelevät jokaista filosofian haaraa.

Jos joku uskoo, kuten minä uskon, että teismi ei ole ainoistaan virheellinen, vaan myös vahingollinen ihmiselle (engl. "If one believes, as I do, that theism is not only false, but is detrimental to man as well"), silloin valinta teismien ja ateismien välillä on hyvin tärkeä. Jos teismiiä pidetään pelkästään abstraktina käsityksenä, teismi voidaan sivuuttaa ilman laajempaa keskustelua. Mutta kun sitä tarkastellaan asianmukaisen kontekstin sisällä - sen historiallisen, kulttuurisen, filosofisen ja psykologisen merkityksen -, kysymys jumalasta (engl. "god") kuuluu aikamme ratkaisevimpien aiheiden joukkoon" - ATHEISM - The Case Against God (s. 19 - 20).

Mutta hetkinen - Smithillä siis on kuitenkin usko. Mutta ateismihan ei pitänyt olla uskoa eikä vakaumusta, vaan kaiken sellaisen "poissaoloa"! Minkä etuovesta ajat ulos, sen takaovesta päästät sisälle tässä ateismin käsitteen määrittelyleikissä. Smithillä on - aikaisemmasta ja myöhemmästä vakuuttelustaan huolimatta samassa kirjassaan! - tietty usko, jolla on kuin onkin positiivinen sisältö. Smithin ateistinen usko on, että a) teismi on virheellinen (engl. "false") ja b) teismi on vahingollinen ihmisille. Ateismi ja teismi ovat vaihtoehtoja, joiden välillä voidaan tehdä valinta ja se valinta on tärkeä, kuten ateismikin on tärkeä (engl. "important"). Jumalauskon asiallinen tarkastelu edellyttää teismien asettamista laajempaan kontekstiin, koska jumalauskoilla ei ole mikään pieni vaikutus ihmiseen (ja lisäksi teismi ulottuu filosofian kaikilla alueilla). Mutta niin edellyttää ateisminkin kunnollinen analysointi samoista syistä, mitä Smith ei näytä tiedostavan, vaan jopa kieltävän sen.

Aivan kuten teismi länsimaisessa perinteessä ulottuu kaikkiin filosofian osa-alueisiin, niin ulottuu myös teismien vastakohta ateismi. Kuten ihminen voi valita teismien (maailmankatsomuksen, johon kuuluu usko jumaluuteen), voi ihminen valita päinvastaisen maailmankatsomuksen, johon sisältyy jumaluuden kieltäminen virheellisenä uskomuksena.

Ateismi näyttäytyy Smithin maalaamana arkulta hyviä seurauksia, joihin päästään kun "taikausko" (engl. "superstition") kitketään perusteellisesti pois:

"Vaikka ateismi on luonteeltaan negatiivista, sen ei tarvitse olla tuhoisaa (engl. "destructive"). Kun [ateismia] käytetään hävittämään juurineen taikausko (engl. "When used to eradicate superstition") ja sen haitalliset vaikutukset, ateismi on hyväntahtoinen (engl. "benevolent"), rakentava asenne. Se puhdistaa ilman...jättää oven auki positiivisille periaatteille ja filosofialle, joka ei perustu yliluonnolliseen, vaan ihmisen kykyyn ajatella ja ymmärtää

...ateismi vaatii, että kysymykset on käsiteltävä järjen ja ihmisen ymmärryksen avulla; niitä ei voi luovuttaa salaperäiselle jumalalle... jos ateismi on oikeassa, ihminen on yksin" - s.20.

Ateismissa onkin siis myös vaatimus, eikä vain väitteitä: asioiden ratkaisun on kuuluttava ihmisjärjelle ja ymmärrykselle. Ateismin väite on vielä sekin (loogisesti johtaen ateismin

premissistä), että ihminen on yksin, ilman hänestä huolehtivaa jumalaa. Se siitä ateismin "tyhjiydestä", väitteettömyydestä ja mihinkään muuhun vaikuttamattomuudesta pelkkänä "uskon poissaolona" - miten pelkkä "poissaolo" tai "puuttuminen" voi vaatia mitään, väittää ihmisen olevan yksin tai olla "hyväntahtoinen" ja "ilmaa puhdistava"? Niin kuin jumalauksella on paljon seuraamuksia yksilöille ja yhteisöille, niin on ateismillakin (ja erilaisilla filosofioilla tai poliittisilla ideologioilla, joiden osana ateismi on). Toisaalta ateismi itsessään on, teismien vastakohtana, johtopäätös tietyistä edeltävistä päätelmistä *kantana* tai *asemana* suhteessa jumaluuden olemassaoloon.

Ateismilla ei ole vastuuta ateistiyksilön tunnereaktioista ja teoista, mutta teismi on "tuhoisa ihmiselle" ja vastuussa kaikesta uskonnon nimissä tehdystä pahasta?

Kuten sitaatista ilmenee, Smith ei kiistä sitäkään mahdollisuutta, että *ateismi voi olla tuhoavaa*, mutta Smithin mukaan sen ei tarvitse olla (mikä on toki täysin totta). Smith kuitenkin langettaa vastuun ateistiyksilöille, kieltäen vastuun ateismilta. Mutta eikö sitten vastaavalla logiikalla uskonnollisen uskon osalta ole samoin? Katsotaanpa muutettavat muuttaen. Riippuu uskovaaisyksilöstä, miten teistinen usko vaikuttaa, *eikä vastuu ole teismillä*, sillä ei teismien tarvitse olla vahingollista, vaan se voi olla hyväntahtoinen, rakentava asenne kitkiessään pois haitallisesti ihmisiin vaikuttavan ateismin avaten ikkunat positiivisille periaatteille vakuuttaen, että ihminen ei ole yksin, vaan jumaluus on hänen kanssaan, jos teismi on oikeassa?

Teko on myös se *valinta*, joka piti tehdä teismien ja ateismin väliltä. Jos ihminen on epätoivon, pelon ja pessimismin vallassa ja suhtautuu elämään nihilistisesti ateismin tähden niin on vaikea käsittää, ettei se näkyisi tekoina (omaa itseä ja toisia kohtaan). Jos taas ihminen on ateismin seurauksena positiivinen, vapautunut, elämäniloinen, vastuuntuntoinen haluten toimia eettisesti oikein eettisyyden itsensä tähden (tai jollain muulla perusteella), niin kyllä sekin näkyy tekoina, jotka kumpuavat myönteisesti koetusta ateismista (joka on *osana laajempaa kontekstia* yksilön ajattelussa). Aivan samoin on teistien laita - teismi voi johtaa myönteisiin tunteisiin ja positiiviseen toimintaan tai negatiivisiin tunteisiin ja kielteisiin tekoihin.

Ateismiin liittyy todellakin Smithin filosofiassa myös eräs *tehtävä*: teismi on "vahingollista taikauskoa", jonka "perinpohjaisen hävittämisen" (Smithille se ei tarkoita väkivaltaisia toimia, yksityiskohtaista keinovalikoimaa hän ei kuitenkaan esitä) työkaluna on "hyväntahtoinen ja rakentava", ihmisen yksin jättävä ateismi, sikäli kuin ateismi ei ole väärässä (jos ateismissa ei ole mitään sisältöä, vaan se jonkin puutetta niin miten ateismi olisi oikeassa tai väärässä?).

Sen tähden pitää paikkansa, että ateismi - kuten mikä tahansa muu katsomus - todellakin *selittää myös tekoja (ja tunteita) ja on niille käytinvoima*. Jo pelkästään Smithin kuvaama jumalauksen perusteellinen hävittäminen edellyttää *toimintaa* (ateismin motivoimia ja oikeuttamia tekoja, kuten uskontokriittisten kirjojen kirjoittamista tai keskustelufoorumeilla väittelemistä Jumalasta, Raamatun virheistä, uskovaisten "tyhmyydestä" ja "kriitikittömyydestä").

Mutta lopuksi Smith ajaa taas ateismin alas tehden siitä taas "ei-mitään", vain uskon "poissaoloa"

Kaiken edellisen - hyvänä pitämänsä - ateismin sisällön mainostamisen jälkeen lähes samaan hengenvetoon Smith taas vakuuttaa, että

"Atheism is the absence of a belief in a god, nothing more", Ateismi on jumalauksen poissaoloa, **ei mitään enempää**" (s. 20, lihavointi minulta).

Smith ei ilmeisesti osaa päättää, miten se asia oikein on, vaan hän kumooa itsensä ja on itsensä kanssa ristiriidassa. Kielipelin kuviot alkavat hajota eikä savuverho pysy tiiviinä (modernin) ateismin ympärillä. Ja ainoa syy on, että Smith haluaa itsepintaisesti puolustaa niin tyhjää, turhaa, yhdentekevää ja kapseloitua ateismin merkitystä, että hän ei voi pysyä uskollisena johdonmukaisesti määritelmälleen, jota hän haluaa ajaa kuin käärmettä pyssyyn. Mutta eihän se toivottu määritelmä Smithin ateistipyssyssä pysy, vaan se käärme karkaa ulos ja alkaa niellä sisältöä. Mitään tuollaista epäjohdonmukaista tasapainoilua kuin harakka tervatulla sillalla, nokka ja pyrstö vuoronperään tervassa, ei olisi, jos Smith pitäytyisi ilman semanttista saivartelua ateismin alkuperäiseen ja historialliseen käyttötapaan ja merkitykseen (kuten aikaisempien sukupolvien ateistifilosofit olivat tehneetkin).

"Ateismi on pelkkää uskon puuttumista jumaliin": ateismin klassikko Bradlaugh todistaa päinvastaista

Aatehistorian kätköistä löytyy mielenkiintoisia helmiä, joista Bradlaugh on eräs. Ateismi ei jää jonkinlaiseen "tyhjiöön" vailla vaikutuksia ja yhteyksiä mihinkään.

Ateismi ei jää pelkäksi seurauksettomaksi epäuskoksi, vaan se on osa laajempaa viitekehystä

Tähän asti on saatu selville, että ateismin määritelmässä tapahtui merkittävä muutos positiivisesta (voisi sanoa myös *aktiivisesta, jonkin näkemyksen esittävästä*) sisällöstä negatiiviseksi (*oikeastaan passiiviseksi*) 1800-luvun Isossa-Britanniassa. Ateisti alettiin selittää henkilöksi, joka ainoastaan "ei ole teisti", tai "jolta puuttuu teismi / usko jumaliin. Tämä on nimeltään *negatiivista ateismia*. Aikaisempi, alkuperäinen ateismi oli positiivista: Jumalan olemassaolon epäilyä ja/tai kieltämistä.

Ateismin uudelleenmäärittäminen vain uskon puutteeksi liittyy todistustaakan säilyttämiseen vain teisteille

Jo 1800-luvulla ateistin ja uskontokriitikoiden rummuttama ateismin uudelleenmäärittely oli historiallisten lähteiden perusteella kiinteästi yhteydessä *todistustaakan periaatteeseen*, toisin sanoen siihen kysymykseen, kenelle kuuluu velvollisuus todistaa tai perustella väitteensä. Ateistit halusivat dokumentoidusti siirtää todistustaakan jumalakysymyksessä pelkästään teistien päälle ja vapautua itse kokonaan todistustaakasta (myös filosofi George H. Smithin kirjassa ATHEISM: The Case Against God tämä ilmaistaan selkeästi).

Koska ateistista tehtiin päättäväisesti negatiivinen (ja passiivinen) henkilö, jolla ei ole positiivisia väitteitä, ei mitään puolustamista edellyttävää katsomusta suhteessa jumalakysymykseen, ateistit saivat - *ainakin omasta mielestään* - itselleen aseman, jossa he pääsevät vain arvostelemaan teistien uskoa, vaatimaan todisteita ja perusteluja sekä tuomitsemaan itse asiassa kaikki teistien esittämät perustelut ja todisteet "riittämättömiksi", "virheellisiksi", "epätieteellisiksi" ja "subjektiivisiksi". Mutta ateisteilta itseltään ei tarvitse eikä edes saisi edellyttää perusteita tai todisteita, "koska heillä ei ole vakaumusta, eikä uskoa, eivätkä he väitä mitään". Tämän lisäksi ateismin passivoiminen antoi mahdollisuuden väittää, että ateismin ja moraalien välillä ei ole linkkiä: "ateismi ei ole vastuusta mistään, eikä selitä mitään tekoja" (mutta teismin katsotaan olevan äärimmillään lähestulkoon

kaiken pahan juuri ja motiivi lukuisille teoille). Tässä artikkelissa kutsun ateistisia ajattelijoita näyttämään tuon oletuksen virheelliseksi.

Mutta jos ohitetaan sävyiltään usein karkea, omaa positiotaan selviönä toistava ja äänekäs ateistinen retoriikka, josta varsinkin foorumikeskustelut kärsivät, ja lähdetään filosofian tasolla perkaamaan auki ateismin uutta määrittelyä siihen liittyvine vivahteineen, on tämä viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana hyvin yleiseksi käynyt ateismin tulkinta kaikkea muuta kuin itsestään selvä ja kiistaton. Filosofin Anthony Flew, joka oli 1980-luvulla uuden negatiivisen ateismin määrittelyn keskeinen edistäjä, sai perusteltua filosofista kritiikkiä argumenttiaan ("ateisti on henkilö, joka ei ole teisti") kohtaan niin ateisteilta (*ateistinen* filosofi Kai Nielsen esitti oikeastaan kaikkein vakavimman arvostelun), teisteiltä kuin agnostikoilta.

Tässä artikkelissa näytän, että ateismi ei ole mikään mihinkään muuhun liittymätön irrallinen "tyhjiö" ("puuttuminen"), vaan se nivoutuu tiiviisti laajempaan kontekstiin säteillen eri suuntiin. *Jumalakysymys* on oikeastaan suuri filosofinen solmukohta, johon filosofian osa-alueet kytkeytyvät. Niinpä jumaluuden hylkääminen tai epäileminen ateistisessa ajattelussa heijastuu laajakirjoisesti filosofian eri haaroihin, aivan kuten teistinen maailmankatsomus. Ateismi on siten *yksi osa* ateistisyksilöiden laajempaa filosofiaa, maailmankuvaa ja -katsomusta (toisin sanoen *todellisuuskäsitystään*). Ateismia kuten teismiäkin on tarkasteltava monipuolisessa viitekehityksessä, jossa kanta jumaluuden olemassaoloon on yksi, mutta ei mitenkään mitätön piirre.

Käsitepari *ei-kognitivistinen* ja *kognitivistinen* osoittautuu seuraavaksi tärkeäksi erotteluperusteeksi sen arvioimisessa, milloin ateismia voi pitää ainakin ateistin omasta näkökulmasta perustellusti *jumalakäsitteen poissaoloa* (vaikkakin ulkopuolisen tarkkailijan kannalta asia ei ole yksiselitteinen) ja milloin se on jumaluuden olemassaolon *epäilyä ja kieltämistä*. Kysymykset käsitteestä 'jumala' ja jumala-puheen merkityksellisyydestä ovat erittäin keskeinen filosofinen ongelma, joka liittyy myös ateismin luonteen ymmärtämiseen. Ilman kunnollista, selkeää käsitettä ('jumala'), jonka avulla operoida, tulos on epäonnistuminen jo sen tietämisessä, mistä puhutaan.

- **Ei-kognitivismissa** on lyhyesti sanottuna kysymys siitä, että kiistetään lauseen totuusarvo, ikä lauseessa ole näin ollen mitään väitettä.
- **Kognitivismissa** väitteen olemassaolo ja sen totuusarvo (toisin sanoen väite voi olla tosi tai epätosi) hyväksytään. Kognitivismi vs. ei-kognitivismi liittyy varsinaisesti etiikkaan, mutta [Indidels](#)-sivustossa emeritusprofessori Theodore M. Drange⁹ ottaa käsiteparin käyttöön sovellettuna jumaluutta koskevaan puheeseen

Vapaa-ajattelija Charles Bradlaughin 'A Plea For Atheism' todistajana: ateismissä on sisältö ja vaikutuksia

Viime kerralla toin esiin englantilaisen vapaa-ajattelun (ateismin) puolestapuhujan Charles Bradlaughin ateismin uudelleenmäärittelyn eräänä kantaisänä. Mutta ei siinä kyllin, Bradlaugh voidaan marssittaa todistajanaitioon antamaan lausuntonsa sen osoitukseksi, että ateismilla on kuin onkin sekä sisältöä että vaikutuksia inhimilliseen elämään ja toimintaan. Bradlaughin julkaisu *A Plea For Atheism* vuodelta 1864 on luettavissa onlineissa [infidels.org-sivustossa](http://infidels.org) (alla olevat

⁹ [Indidels](#): Theodore M. Drange, 1998

lainaukset löytyvät viitatulta sivulta). Bradlaughin tavoite oli poistaa ateismiin ja sen kannattajiin liittyviä ennakkoluuloja, joten voidaan olla varsin varmoja, että hän esitti ateistisen ajattelun mahdollisimman oikein (mitään yhtä oikeaa oppia tai auktoriteetteja ei kuitenkaan ole ateismissa). Kaikki lihavoinnit ovat minun lisäämiäni.

Ateismi tarjoaa jumalauksia paremmat mahdollisuudet onneen, hyveellisyyteen ja oikeamielisyyteen

*"Excepting to each of the above allegations, I maintain that thoughtful **Atheism** affords greater possibility for human happiness than any system yet based on, or possible to be founded on, Theism, and that the lives of true **Atheists must be more virtuous** -- because more human -- than those of the believers in Deity, the humanity of the devout believer often finding itself neutralized by a faith with which that humanity is necessarily in constant collision."* (suomennan ydinkohdat) ...kannatan sitä, että huomaavainen / syvälinen ateismi tarjoaa suuremman mahdollisuuden inhimilliselle onnelle kuin mikä tahansa jo perustettu tai mahdollisesti perustettava teismi, ja että tosi ateistien elämän täytyy olla hyveellisempää - koska [ovat] inhimillisempiä - kuin jumaluuteen uskovien...

Ateismi kunnollisesti ymmärrettynä ei ole pelkkää epäuskkoa, vaan se on sydämellinen kaiken totuuden vahvistus ja korkeinta inhimillisyyttä

*"Atheism, properly understood, is **no mere disbelief**; is in no wise a cold, barren negative; it is, on the contrary, a hearty, fruitful affirmation of all truth, and involves the positive assertion of **action** of highest humanity." Ateismi, oikein ymmärrettynä, ei ole vain epäuskkoa ... ei hedelmätöntä kielteisyyttä, se on päinvastoin sydämellinen, hedelmällinen kaiken totuuden vahvistus / vakuutus, ja siihen sisältyy korkeimman ihmisyden toiminnan puolustaminen.*

Ei vaikuta ollenkaan siltä, että ateismi ei liity mihinkään eikä vaikuta mitään eikä selitä mitään. Ateismihan - nimenomaan kunnollisesti ymmärrettynä - maalataan Bradlaughin runollisella kuvauksella eteemme suorastaan hyveellisyyden, korkean inhimillisyyden ja onnellisuuden lähteenä sekä kaiken totuudellisuuden vahvistuksena. Bradlaugh toteaa selkeästi, että ateismi ei ole pelkkää epäuskkoa / epäilyä. Sen tähden voidaan oikeutetusti sanoa, että ateismissa on sisältöä, se vaikuttaa ja motivoi toimintaan jopa niin että ateistit ovat - Bradlaughin mukaan - teistejä hyveellisempiä (ateistien ja teistien moraalisuuskilpailussa jäänee yksikäsitteinen voittaja silti ratkaisematta). Miten "pelkkä puuttuminen" voisi tarjota mahdollisuuksia mihinkään aktiivisuuteen?

Myös filosofi J.L. Mackie (ateisti) näkee ateismilla olevan yksilöille moraalisia seurauksia, kuten teismissäkin

Kuten Bradlaugh kirjoitti voimallisesti ateismin hyvistä vaikutuksista, niin ateistinen filosofi J.L. Mackie käsittelee vakavasti kysymystä ateismin moraalista seurauksista (The Miracle of Theism: Arguments For and Against the Existence of God, 1983). Mackie ei väistele eikä vähättele hämäämällä, että ateismi ei selitä ihmisten tekoja mitenkään, eikä ateismilla ole mitään moraalisia vaikutuksia, vaan myöntää rehellisesti, että ateismiin kuten teismiinkin liittyy moraalisia seurauksia ateismin tai teismin omaksuvien yksilöiden elämässä.

Mackie käsittelee syvällisten ihmisten vaikeuksia hyväksyä ateismi ja raivatakseen perimmäisen esteen hän tekee pienen tutkimuksen ateismin moraalisiin seuraamuksiin. Mackie otsikoi katsauksensa "*The Moral Consequences of Atheism*" ("Ateismin moraaliset seuraukset") sivulla 254.

"Epäilen, että viimeisin este ateismin hyväksymiselle on pitkään kestänyt käsitys, että sellainen hyväksyntä olisi moraalisesti ja käytännössä tuhoisaa. Siksi saattaa olla relevanttia lopettaa lyhyellä katsauksella ateismin moraalisiin seurauksiin" - Mackie, s. 254.

Käytyään läpi 4 erilaista näkemystä moraalin yleisestä luonteesta ja asemasta Mackie toteaa (s. 254): jos henkilö oli ollut alun perin teisti, joka oli nähnyt moraalisuuden olennaisesti riippuvaiseksi jostain jumalasta (engl. "some god"), teistisestä uskosta luopuminen voi johtaa hänen tapauksessaan moraalin perusteiden murentumiseen. Tällöin, kuten Mackie jatkaa, välitön moraalinen seuraus *hänen* (kursivointi Mackielta) ateismistaan saattaa olla surkea (engl. "deplorable").

Mackie asettaa kysymyksen, onko teismin vai ateismin vastakkaisista moraalisisista seuraamuksista parempaa, empiiristä todistusaineistoa? Hän vastaa, että

"ainoa yksinkertainen vastaus tähän kysymykseen on, että ei ole yksinkertaista vastausta. Ei teisteillä eikä ateisteilla ole monopolia paheisiin eikä hyveisiin. Ei myöskään tilastollisilla tutkimuksilla voida osoittaa mitään selvää syy-yhteyttä uskonnollisen uskon tai sen puuttumisen hyväksi siitä, että jompikumpi rohkaisisi paheisiin tai hyveisiin." - Mackie, s. 255.

Mackie jopa myöntää, että vaikka olisi jokin positiivinen vastaavuussuhde ateismin ja hyveiden välillä, sekään ei muodostaisi syy-seuraus-suhdetta ateismin eduksi hyveiden edistäjänä (s. 255).

Bradlaughin ei-kognitiivinen ja kognitiivinen kaksoisnäkemys jumala-puheesta sisältää sekä Jumalan kieltämisen että ilman Jumala-käsitettä olemisen

*"The Atheist does not say "There is no God," but he says: "I know not what you mean by God; **I am without idea of God**; the word 'God' is to me a sound conveying **no clear or distinct affirmation**. I do not deny God, because **I cannot deny that of which I have no conception**, and the conception of which by its affirmer, is so imperfect that he is unable to define it to me.*

*If, however, 'God' is defined to mean an existence other than the existence of which I am a mode, **then I deny 'God,' and affirm that it is impossible such 'God' can be.** That is, I affirm one existence, and deny that there can be more than one." The Pantheist also affirms one existence, and denies that there can be more than one but the distinction between the Pantheist and the Atheist is, that the Pantheist affirms infinite attributes for existence, while the Atheist maintains that attributes are the characteristics of mode -- i.e., the diversities enabling the conditioning in thought."*

(pääkohdat suomeksi) Ateisti ei sano "Jumalaa ei ole", mutta hän sanoo: "En tiedä mitä sinä tarkoitat Jumalalla; olen ilman Jumalan käsitettä; sana 'Jumala' ei ilmaise minulle selvästi erotettavaa väitettä. En kiellä Jumalaa, koska **en voi kieltää sellaista, mille minulla ei ole käsitettä** / mielikuvaa, ja väittäjän Jumala-käsitys on niin epätäydellinen että hän ei kykene määrittelemään sitä minulle. Jos kuitenkin 'Jumala'

määritellään tarkoittavan jotain muuta olemassaoloa kuin minun kaltaisen olemassaolo, silloin minä kiellän 'Jumalan' ja väitän olevan mahdotonta, että sellainen 'Jumala' voisi olla (olemassa). Tämä merkitsee, että myönnän yhden(laisen) olemassaolon ja kiellän, että voisi olla useampaa (olemassaoloa) kuin yksi.

Yllä oleva lainaus on hyvin merkittävä, sillä se valottaa Bradlaughin kaksitahoisen tavan käsitellä Jumala-puhetta. Tekstijakso on avain sen ymmärtämiseen, mitä hän tarkoittaa kun ensin toteaa, että ateisti ei väitä "Jumalaa ei ole", mutta toisaalta kieltää "Jumalan" (kun Jumalalle on annettu määritelmä jonain toisenlaisena olemassaolon lajina). Bradlaugh liittyy niiden ateististen filosofien perinteeseen, jossa puhetta Jumalasta pidetään mielettömänä, merkityksettömänä, "roskana", sillä käsitteelle 'Jumala' ei voida tämän perinteen mukaan antaa mitään selkeää määritelmää. Lause "Jumala on olemassa" ei sisällä ei-kognitivismiin (engl. "non-cognitivism") kannattajille mitään väitelauseita (propositiota) - niinpä ei ole, ateistin kannalta, mieltä käydä "kieltämäänkään" sitä.

Tässä tapauksessa, kun ateisti kannattaa *ei-kognitivismia* Jumalan käsitteen ja jumala-puheen suhteen, hän todellakin pätevästi on "ilman käsitettä Jumala" (se ei ole sama asia kuin "minulta puuttuu usko"-väite).

Bradlaugh ei harrasta hämäävää kielipeliä väittämällä, että hänellä ei ole kantaa eikä väitteitä, eikä hän varsinkaan kiistä kieltävänsä tiettyjä näkemyksiä Jumalasta ja olemassaolon muista muodoista

Mutta Bradlaugh ottaa huomioon sen vaihtoehdon, että Jumalalla on jokin *määritelmä*, jota voidaan arvioida käyttäen argumentteja. Kognitivismiin hyväksyvä ateisti ottaa tietyn positiivisen kannan, nimittäin sen, että hän pitää väitettä "Jumala on olemassa", sekä muita mahdollisia Jumalaan liittyviä väitteitä ja oletuksia, *epätosina*. Hän toisin sanoen *hylkää* teismin virheellisenä ja valitsee ateistisen kannan - hän *väittää ja uskoo*, että ei ole (määritelmän mukaista) Jumalaa. Tällainen ateisti ei suinkaan jää mihinkään ikään kuin tiedottomuuden tyhjään tilaan, jossa hänen mielessään ei ole mitään käsityksiä Jumalasta, eikä hän voi piiloutua semanttiseen sumuun väittämällä, että "minulta puuttuu usko". Bradlaughin ei ryhdy kiemurteluun retorilla silmänkääntötempuilla ja sanoilla leikittelyllä. Bradlaugh ei ollut kuin liukas saippuapala yrittäen piilotella ateisminsa selkeitä ontologisia *uskomuksia* (tai *oletuksia* jos se kuulostaa paremmalta), jotka koskivat

- a) Jumalan olemassa olemattomuutta (ei ole edes mahdollisuutta, että Jumala olisi) ja
- b) jotain muuta olemassaolon muotoa tai lajia kuin tämä hänen tuntemansa: on vain yksi olemassaolon muoto eikä mitään muita.

Nämä ovat erittäin jyrkkiä *ontologisia* oletuksia, tai jos niin halutaan sanoa, *uskomuksia*. Todistustaakan ja kritiikin kohteeksi alistumisen välttäminen on mahdottomuus riidatta (voidaan kysyä, mistä Bradlaugh ja ne ateistit, jotka hänen tavallaan olettavat samoin sen *tietävät*)? Millä perusteella sitten Bradlaugh on niin varma kannastaan kieltäessään sekä Jumalan että muunlaisen olemassaolon kuin hänen tuntemansa (lihavointi minulta)?

Bradlaugh: ateisti kieltää tietyillä ominaisuuksilla varustetun henkilöidyn Jumalan olemassaolon rationaalisten argumenttien avulla

"When the Theist affirms that his God is an existence other than, and separate from, the so-called material universe, and when he invests this separate, hypothetical existence with the several attributes of personality, omniscience, omnipresence,

*omnipotence, eternity, infinity, immutability, and perfect goodness, then the **Atheist in reply says I deny the existence of such a being**"; and he is entitled to say this because this Theistic definition is self-contradictory, as well as contradictory of every-day experience."*

*Kun teisti väittää, että hänen Jumalansa olemassaolo on erilaista ja erillään ns. materiaalisesta universumista, ja kun hän varustaa tämän erillisen, hypoteettisen olemassaolon useilla persoonallisilla ominaisuuksilla, kaikkitietävyydellä, kaikkialla läsnäolemisella, kaikkivaltiudella, ikuisuudella, äärettömyydellä, muuttumattomuudella ja täydellisellä hyvydellä, **silloin ateisti lausuu vastauksenaan (että) "minä kiellän sellaisen olennon olemassaolon"** ja hänellä on oikeus sanoa tämä, koska tämä teistinen määritelmä on itsensä kanssa ristiriidassa, samoin kuin se on ristiriidassa jokapäiväisen kokemuksen kanssa."*

Näin päätellessään Bradlaugh ajattelee kognitivistisesti: Jumala on selvästi määritetty olento tietyin ominaisuuksin, joita voidaan arvioida rationaalisesti. Bradlaugh vetoaa argumentteihin ateismin tueksi teismiä vastaan. Hänen argumenttinsa koskee väitetyyn persoonallisen Jumalan olemassaolon mahdottomuutta, koska kyseinen olento "sisältää itsensä kanssa ristiriidassa olevia ominaisuuksia ja siten kumoaa itsensä", minkä lisäksi "arkipäiväinen kokemus on ristiriidassa" kyseisen teistisen jumalakäsityksen kanssa. Oheisten argumenttien lisäksi Bradlaugh esittää julkaisussaan monia muitakin perusteluja, miksi tuollainen Jumala ei voi olla olemassa ja miksi teismi on virheellinen käsitys.

Millä edellytyksellä julistus "olen ilman jumalakäsitystä, niinpä en kiellä Jumalaa" on ainakin jossain määrin oikeutettua ja milloin ei?

Bradlaugh on nyt esittänyt todistajanlausuntonsa ja hän voi poistua aitiosta. Hänen esseensä ateismista - *kunnollisesti ymmärrettyinä ja väärinkäsityksistä vapautettuna* - on paljon puhuva, minkä lisäksi se tarjoaa avaimen sen ymmärtämiselle, mistä ajattelusta "olen ilman jumalakäsitettä, en kiellä Jumalaa" - näkemys nousee. Avain on jakolinja ei-kognitivismi ja kognitivismi koskien puhetta Jumalasta: ovatko Jumalaan liittyvät lauseet (ja koko käsite 'jumala') mielekkäitä ja sisältyykö niihin propositio (väitelause), jolla on totuusarvo (tosi tai epätosi) vai ei. Jopa sama ateistisyysilö, kuten Bradlaugh, voi yhtäältä sanoa uskottavasti, että hän "ei kiellä Jumalaa" ja toisaalta yhtä perustellusti, että hän *kieltää* Jumalan olemassaolon ja jopa sen Jumalan olemassaolon mahdollisuudenkin näkökulmasta riippuen. Ks. myös edellisestä artikkelista filosofi Ernest [Nagelin](#) luokitus kahdesta eri ryhmästä ateistisia ajattelijoita, missä heijastuu vastakkainasettelu kognitivismi ja ei-kognitivismi.

Silloin ja vain silloin kun ateisti on omaksunut ei-kognitivistisen kannan jumalapuhetta ja käsitettä "jumala" kohtaan ateistilla on legitiimi asema julistaa, että hän on "ilman *jumalakäsitettä*" - kyseenalaiseksi jää silti onko tässäkin vain retorista savusumutusta ja sanoilla pelaamista, mikä peittää sen *tosiasiallisen lopputuloksen*, että myös jumaluus itse kielletään reaalisesti olemassa olevana oliona. Ainakin jossain määrin oikeutettuna voisinkin pitää sitä, että *ei-kognitivistista* ateistia ei sanottaisi "jumalankieltäjäksi", kun hän argumentoi, että hän on "ilman jumala-käsitettä, niinpä en kiellä 'Jumalaa'". Ei-kognitivistisen ateistin kannalta katsottuna näkemys vaikuttaa varsin johdonmukaiselta: "minulla ei ole edes mielekästä, selvästi määritettyä käsitettä, en siten kiellä mitään jumalolentoakaan". Näkemys on kuitenkin haavoittuva kritiikille, josta alla näyte.

Voidaan kysyä onko Jumalan "käsitteen" kieltäminen / hylkääminen vain hämäävää kielipeliä, joka merkitsee tosiasiaa Jumalan olemassaolon kieltämistä

Väittelyssä Jumalan olemassaolosta Anthony Flewin kanssa teologi Terry Miethe lausui kriittisen arvionsa negatiivisesta ateismista: sen pääteipite ei itse asiassa poikkea perinteisestä positiivisesta ateismista. Negatiivinen ateismi on nähty teistien taholla kielipelinä, jonka oikeutus ei ole selviö:

"...negatiivinen ateisti päätyy kieltämään Jumalan olemassaolon aivan yhtä paljon kuin "positiivinen ateisti". Uskovaiselle (ja todellisuudessa) Jumalan käsitteen kieltäminen on Jumalan tosiasiallisen olemassaolon kieltämistä ei väliä sillä, mitä kielipeliä sinä haluat pelata. Muistakaa, Hans Küng on varsin oikeassa huomauttaessaan, että on myös "ateistinen kielipeli", joka ei ole itsensä oikeuttava... Me emme saa - emme voi - mielivaltaisesti "määritellä" pois olemassaolosta suurta määrää todellisuutta yksinkertaisesti koska ne eivät sovi meidän ennalta määrättyyn määritelmäämme.

Ei ole tarpeeksi, jos sanoo että minulla ei ole käsitettä Jumala ja sen tähden en kiellä lainkaan "hänen" tosiasiallista olemassaoloaan. Sinun täytyy tutkia koko todellisuutta ja vastata siihen, miksi miljoonat ovat ajatelleet, että heillä on asianmukainen käsitys tai mielikuva Jumalasta, suurista filosofeista tavalliseen kansaan" - Does God Exist?: A Believer and an Atheist, 1991 Debate, 1991.

Miethen ja hänen viittaamansa katolisen teologin Hans Küngin kritiikissä on ansionsa, mutta kritiikissä paljon riippuu nimenomaan siitä, katsotaanko argumentointia ateistin vai teistin näkökulmasta. Teistille ei ole mitenkään irrationaalista päätellä, että kieltää ja hylätä jokin käsite epäselvänä "roskana" on tosiasiasa myös käsitteen oletetun kohteen olemassaolon kieltämistä ja pitämistä epätotena. Tehdään esimerkki: jos pitäisin käsitettä "puu" epäselvänä ja mielettömänä ja alkaisin halkoa hiuksia sanoilla pelaten, en ainoastaan hylkää termiä "puu", vaan minua voitaisiin epäillä myös niiden olioiden konkreettisen joku olemassaolon kieltämisestä, johon "puu" viittaa (en oikeastaan uskoisi puihin sen enempää kuin käsitteeseen puu). Ellei hyväksy käsitettäkään pitäessään sitä epäselvänä, miten olisi sen kohdetta sen enempää? Jos käsite on tyhjä ja se tarkoittaa tyhjää (merkityksetöntä "roskaa"), ei käsitteen oletettu kohdekaan ole kuin tyhjä.

Jos ateisti on kognitivisti, niin tällaisella ateistille puhe jumaluudesta on merkityksellistä ja sisältää väitelauseita kuten "Jumala on olemassa", joilla on jokin totuusarvo. Sen tähden kognitivistisella ateistilla ei ole missään tapauksessa puolustusta modernille selitykselleen, että hän olisi *ilman mitään kantaa* jumalakysymyksessä, eli niin sanotussa "minulta vain puuttuu usko, minulla ei ole väitteitä, ei vakaumusta [eikä minulla ole todistustaakkaa]" -asemassa.

Ei ole mitenkään virheellistä nimittää ateismin historiallisen ja klassisen merkityksen sekä termin jatkuvasti väestön keskuudessa yleisen käyttötavan mukaisesti kognitivistisia ateisteja "jumalankieltäjiksi". Hehän nimenomaan kieltävät sen, että väitelause 'Jumala on olemassa' olisi totta, vaan he pitävät sitä epätotena (syystä tai toisesta). Vahvat eli positiiviset ateistit saattavat väittää, että tieteen avulla voidaan suorastaan *kumota* juutalais-kristillisen Jumalan olemassaolo, kuten esimerkiksi Victor Stenger teoksessaan *God the Failed Hypothesis?: How Science Shows That God Does Not Exist* ("Jumala, epäonnistunut oletus? Kuinka tiede näyttää, että Jumala ei ole olemassa").

Sekä ei-kognitivistisella että kognitivistisella ateistilla on jokin maailmankuva ja filosofia, jossa jumalakysymys on yksi osa

Siitä riippumatta kannattaako ateisti kognitivismia vai ei-kognitivismia on hänellä positiivisia väitteitä, uskomuksia ja oletuksia olevaisuudesta, olemassaolosta ja todellisuuden perimmäisestä

luonteesta. Samoin ateistilla on näkemyksiä ja oletuksia ontologian kanssa vääjäämättä läheisessä yhteydessä olevasta *tieto-opista*, joka käsittelee tiedon luonnetta sekä tietämisen mahdollisuuksia ja rajoja (tietoteoria ei siten ole millään muotoa puolueetonta maaperää). Ontologiset oletukset vaikuttavat myös *ihmiskäsitykseen* ja *kasvatukseen*. Tällöin kuitenkin mennään syvällisiin ja laajoihin filosofisiin pohdintoihin ja seikkaperäiseen käsitteiden määrittelyyn, missä ateistinen todellisuuskäsitys ja filosofia joutuvat itsekin todistustaakan alle esittämään asianmukaiset perustelut noille väitteilleen ja oletuksilleen tietyistä asiannoista. Ateistin katsomukset ja oletukset voidaan kyseenalaistaa, problematisoida tai jopa kumota ja vähintäänkin osoittaa älyllisesti, että ateistinen kanta - täsmällisesti: ateismi yhdessä esim. metafyyssisen naturalismin oletuksien kanssa - ei ole *ainoa* rationaalisesti perusteltu ja johdonmukainen mahdollisuus tulkita olevaisuutta ja kokemuksiamme siinä.

On syytä vielä korostaa, että ateismi ei todellakaan ole rationaalisen päättelyketjun kaikki asiat ratkaiseva lopputulos. Se on pikemminkin *ajattelun keskiväli*. Ateismia *edelsi* päättely, joka johti ateistin joko pitämään jumalapuhetta mielettömänä - jolloin hänellä ei edes ole käsitettä 'jumala', jolla olisi jokin selkeä merkitys - tai *kieltämään* väitelauseen "Jumala on olemassa" epätotena olettamuksena. Tässä vaiheessa ateistilla ei ole vielä vastauksia metafyyssiin, tieto-opillisiin ja eettisiin ongelmiin, mutta ateismin valinnasta (filosofi George H. Smith kirjoitti nimenomaan tärkeästä *valinnan tekemisestä* ateismin ja teismin välillä) seuraa (tai *siitä alkaa* jos niin halutaan sanoa) päätelmien ja oletuksien tekeminen niiden kysymyksien osalta. Ateismi on siten *yksi rakennuspala* jotain laajempaa kokonaisvaltaista maailmankuvaa ja -katsomusta, jotain filosofista järjestelmää, joita tyypillisimmin ovat metafyyssinen naturalismi tai fysikalismi (joka on usein yhdistetty materialismiin. Sekulaari humanismi on myös melko tavallinen ateistinen elämäntarkastus).

Tuonnempana artikkelisarjassani analysoin lisää monien (mutta ei kaikkien!) ateistien tapaa rekrytoida pikkulapset - ja jopa *eläimet* - ateistien riveihin ja tehdä ateismista "oletusarvo" (joka on kuitenkin kuin tyhjiö, jossa ei ole mitään sisällä). Aikaisemmin jo annoin erään *ateistisen* filosofin Ernst [Nagelin](#) hylätä tämän ilmeisesti paroni d'Holbachiin juurensa juontavan suosituksen käyneen "teorian".

On metafyyssiä katsomuksia, joihin ateismi kuuluu joko kuin sisäänrakennettuna tai ainakin hyvin yleisesti

Materialistinen metafysiikka, jonka mukaan aine ja energia ovat todellisuuden perusta ja kaikki olevaisuudessa on palautettavissa aineellisuuteen ja luonnollisiin fysikaalisiin tapahtumasarjoihin, *kieltää lisäksi henkisten, aineettomien olentojen olemassaolon*. Näin ollen ontologinen materialismi on täysin epäyhteensopiva sekä idealismin (todellisuuden perusta on henkinen, mutta ei välttämättä juuri jumaluus) että jumalauksen kanssa. Teismikin asettuu metafyyssisesti idealismin puolelle. Materialismiin on itse asiassa kuin sisäänrakennettuna *ateismi sen yhtenä elementtinä*. Materialismi edustaa *monismia*, eli kantaa, jonka mukaan todellisuus koostuu vain yhdestä substanssista, joka on aineellinen (energiakin sisällytetään aineeseen) eikä henkinen.

Dialektinen materialismi on ”ehdottomasti” ateistista tieteenfilosofiaa¹⁰

¹⁰ [Vapaa-ajattelijat](#) korostavat sivustollaan olevassa kirjoituksessa: ” *Dialektinen materialismi on ateistinen tieteenfilosofia*”... ”*Toisin kuin Heikki Sipilä kirjoittaa, dialektinen materialismi on ehdottomasti ateistinen tieteenfilosofia.*” Toisaalla [sivustossaan](#) vapaa-ajattelijoilta löytyy teksti, jossa materialismia *ei pidetä* välttämättä ateistisena. Jumalat voisivat olla olemassa *aineellisina* olioina. Yleensä materialistinen metafysiikka kuitenkin ei sisällä uskoa henkilöityneisiin jumaliin tai tuonpuoleisuuteen (taivas, helvetti).

Myös metafyyssiseen naturalismiin liittyy useissa tapauksissa ateismi tai ainakin agnostisismi, vaikka naturalismi ei automaattisesti eikä ehdottomasti sulje pois jumalauskoa. On olemassa uskonnollista naturalismia (engl. "Religious Naturalism"), jota on kolmea eri tyyppiä (myös sellaista, joka on avoin mahdollisuudelle, että jumalapuhe ei ole vain metaforista, vaan todella viittaa johonkin luonnon "takana" olevaan perimmäiseen todellisuuteen). Eräs tunnetuimpia uskonnollisia naturalisteja oli Spinoza, jonka jumalkäsitys oli panteistinen ("*Jumala eli luonto*"). Jo antiikin filosofien joukossa oli uskonnollisia naturalisteja. Yleensä kuitenkin metafyyssinen (ontologinen) naturalismi sisältää ateistisen aineksen: teismien oletama ylikuonnollinen todellisuuden "taso" ja luonnon "yläpuolella" olevat henkilöidetyt jumalat, muut henkiolennot (myös ihmisen sielu) sekä niiden vaikutus fyysikaalisen maailman asioihin (luominen, ihmeet, johdatus) hylätään ja *kaiken* katsotaan selittyvän *pelkästään* luonnollisilla syillä ja mekanismeilla.

Materialistit (tai fysikalistit) sekä naturalistit ovat vastaansanomattomasti todistustaakan alaisia ja velvollisia perustelemaan muille metafyyssisen mallinsa pätevyyden, aivan kuten teistit ja muut idealistit. Materialismia ja naturalismia voidaan myös arvostella rationaalisesti, samoin kuin niihin enemmän tai vähemmän sisältyvää ateismia. Järkeä ja logiikka eivät ole yksinoikeudella vain ateistin ja skeptikon työkaluja, vaan niitä voidaan käyttää myös ateistis-skeptisen argumentoinnin ja sen taustalla olevien alkuoletuksien arvosteluun, niiden heikkouksien paljastamiseen ja kilpailevien todellisuuden tulkintojen puolustamiseen.

Ateismi ei ole irrallinen kanta kuin jossain mihinkään vaikuttamattomassa tyhjiössä, vaan se liittyy laajempaan filosofiseen viitekehykseen

Konflikti ateismin ja teismin välillä keskittyy ydinkysymykseen *onko jumaluus olemassa vai ei*. Kuten George H. Smith mainitsee, tähän ongelmaan kietoutuu kaksi filosofisen ajattelun päähaaraa, *metafysiikka* ja *epistemologia* eli tieto-oppi (Atheism The Case Against God, s.20). Näin ollen, vaikka ateismin "asia" on "lyhyt" - kieltävä, hylkäävä, epäilevä vastaus teismien väitteeseen jumaluuden olemassaolosta (ja vaikutuksista maailmassa) - ei ateismi jää "asiansa" kanssa yksin erilliseksi eikä irralliseksi kuin johonkin "tyhjiöön", vaan se asettuu ateistin ajattelussa yhdeksi osaksi laajempaa katsomuksellista viitekehystä: ontologiaa, tietoteoriaa, ihmiskäsitystä, etiikkaa, koko todellisuuskäsitystä. Kuten lähdetiedot antiikin ajan ateismista näyttävät, "taivaiden spekuloinnit" johtivat antiikin kreikkalaisia ajattelijoita ateismiin - esim. auringon jumalallisen luonteen kumoamiseen ja korvaamiseen luonnollisella selityksellä - ja johtopäätöksensä saavutettu ateismi vei ateisteja eteenpäin tekemään lisää teorioita esim. uskontojen ja jumalien alkuperästä.

Ateistilla, joka omaksuu jonkin ateistisen todellisuuskäsityksen ja filosofian, ateismi heijastuu eri tavoin yksilön ajatteluun, tunne-elämään ja toimintaan sekä sitä myöten ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin (eri yksilöillä eri tavalla. Ateismi voi liittyä sekä demokratiaan ja eettiseen humanismiin että totalitäärisiin ideologioihin ja tuhoisaan, pessimistiseen nihilismiin). Ei teismikään rajaudu pelkäsi erilliseksi väitteeksi "jumaluus on olemassa" (muine jumaluuteen liittyvine uskomuksineen), vaan aivan samoin teismikin vaikuttaa teistiyksilön ajatteluun, tunteisiin ja toimintaan (sekä positiivisesti että negatiivisesti, teistien uskon sisällöstä ja yksilöistä riippuen) levittyen seurauksina teistin ympärille niin hyvässä kuin pahassa.

Jumalakysymys on kuin filosofinen solmukohta, jossa kohtaavat toisensa monimutkaiset eri suuntiin vievät filosofiset ongelmat ja kysymykset

On yhtäältä tieteellisiä teorioita (esim. Richard Dawkins kertoo *evoluution ymmärtämisen johtaneen hänet ateismiin*)¹¹, joita skeptikot käyttävät älyllisenä perusteena kiistää luojajumalan olemassaolo tekemällä metafyyssinen laajennus eräistä tieteellisistä teorioista, jotka itsessään eivät sisällä mitään kantaa jumalakysymykseen suuntaan tai toiseen.

Toisaalta on loogisia argumentteja kuten teodikea-ongelma, jonka avulla johdetaan tietyn tyyppisen, judeo-kristillisen Jumalan olemassaolon kieltäminen (teodikea-argumentti ei itse asiassa ole *enää* niin voimallinen "ase" ateistien kristinuskon vastaisessa arsenalissa kuin joskus on ollut, sillä filosofisessa keskustelussa on tapahtunut *edistystä* kristilliselle teismille myönteisempään suuntaan Jumala ja paha-problematiikan käsittelyssä, mutta siihen teemaan palaan myöhemmin erikseen). Kun johtopäätös - ei Jumalaa - on saavutettu tavalla tai toisella (tai kumulatiivisesti erilaisten argumenttien yhteistuloksena), tästä päätelmästä saadaan ateistisessa maailmankatsomuksessa *välivaihe*, josta käsin tehdään lisää oletuksia ja väitteitä (kuten vastauksien etsintä alla oleviin kysymyksiin).

Jos teismi, sanotaan nimenomaisesti kristillinen jumalauskon dogmeineen, ei ole totta, vaan joukko virheellisiä väitteitä, niin *mikä sitten on totuus*? Jos olevaisuuden perusta ei ole jumaluus eikä mitään transsendenttia, tuonpuoleista todellisuutta ole, niin mitä on olemassa, mikä on todellisuuden pohjimmainen luonne ja mitkä ovat olioiden keskinäiset suhteet (*ontologia*)? Mitä on tieto, mitä ja miten voimme tietää (*epistemologia*)? Mitkä ovat inhimillisen ymmärryksen rajat, voidaanko kaikki saada joskus selville vai ei (sekä millä perusteilla)? Jos moraalin lähde ei ole jumaluus niin mikä on *moraalin perusta* ja *sisältö*, onko edes *objektiivisesti* mitään oikeaa ja väärää, hyvää ja pahaa? Jos elämän tarkoitus ei ole sielun pelastus iankaikkiseen elämään niin mikä *tarkoitus* elämällä on vai onko elämä tarkoituksetonta?

Ellei ihminen ole Jumalan kuva, jolla on kuolematon sielu, niin mikä on pätevä *ihmiskäsitys*? Jos uskonnon alku ei palaudu jumaluuteen, esim. kristinuskon kristillisen Jumalan ilmoitukseen itsestään, niin *miksi sitten uskontoja on*, mikä on uskontojen ja niiden jumalakäsityksien alkuperä? Miksi usko jumaliin on niin yleistä?

Miksi mitään on olemassa ja mikä puhalttaa liekin fysiikan kaavoihin?

Ellei maailmankaikkeutta ole luotu, niin miten *maailmankaikkeus* sai alkunsa (alkuräjähdysteoria on täsmällisemmin sanottuna teoria *maailmankaikkeuden kehityksestä ja laajentumisesta*, ei sen synnystä. Universumin nollahetkeen ei päästä, ts. suoraa havaintoa alkuräjähdyksen hetkestä itsestään ei voida saada)? Mikä "puhalttaa liekin" fysiikan kaavoihin? Mitä syvällisin on kysymys *miksi jotain on olemassa* sen sijaan, että ei olisi mitään? Todellisuudessa meistä kukaan ei *tiedä* varmuudella miksi maailmankaikkeus edes on olemassa (eikä sitä, miksi se on juuri tällainen), sen sijaan ettei maailmankaikkeutta olisi.

Länsimaalaisilla, kristinuskon vaikutuspiirissä elävillä ateisteilla on tyypillisesti lisäksi *useita kovia uskontokriittisiä väitteitä ja oletuksia* varsinkin kristinuskosta:

- Jumalasta ("Jumala on mielikuvituksen tuotetta", "ihmiset ovat heijastaneet toiveensa Jumalaan, jonka he ovat itse keksineet taivaalliseksi projektioksi"),
- teismien perusteista ("ei ole mitään objektiivisia, tieteellisiä ja päteviä todisteita Jumalasta eikä Jumalan vaikutuksista maailmaan")

¹¹ Richard Dawkinsin [haastattelu](#)

- ihmeistä ("mitään ihmeitä ei tapahdu eikä ole yhtään luotettavia todisteita ihmeiden esiintymisestä koskaan", "Raamatussa kerrotut ihmeet ovat pelkkää sepitettä eivätkä ne ole tapahtuneet"),
- Raamatusta ("Raamatussa ei ole mitään jumalallista ilmoitusta, se on lammaspaimenien tarukokoelma, vanhentuneita ja virheellisiä myyttejä ja legendoja"),
- Jeesuksesta ("Jeesus on myyttinen hahmo, jota ei ole ollut olemassakaan", "Jeesus oli eräs juutalainen kiertelevä rabbi, joka jälkeensä korotettiin Jumalaksi"),
- moraalista ("Raamatussa on paljon moraaliohjeita, jotka eivät sovi nykyaikaan", "Raamatun Jumala ei kelpaa moraaliseksi esikuvaksi, hän on epäoikeudenmukainen suvaitsematon pikkumainen - kansanmurhaaja", "ateistien ja sekulaarien humanistien moraalit on korkeammalla tasolla kuin uskovien, jotka tekevät tekonsa palkkion toivosta tai helvetin pelosta").

Ateisti voi toki yhtä hyvin myös olla väittämättä mitään yllä olevista uskontokriittisistä näkemyksistä. Uskonnolliset kysymykset voivat olla hänelle täysin yhdentekeviä ja epäkiinnostavia, mutta hän elää arkeaan sillä oletuksella, että jumaluutta ei ole, eikä sellainen jumaluus, vaikka kenties olisikin olemassa, vaikuta hänen eloonsa mitenkään. Ateisti, joka vain elää elämäänsä jumalakysymykset epäoleellisina välinpitämättömästi ohittaen ja filosofisiin tai uskontokriittisiin väittelyihin osallistumatta, ei tietenkään ole velvollinen perustelemaan muille mitään. Välinpitämättömyys ainakin ulospäin osoitettuna uskonnollisia kysymyksiä kohtaan (sellainen suhtautumistapa ei suuresti eroa apaattisesta agnostisismista, jota sanotaan ignostismiksi tai apatismiksi) ei liene kovin harvinaista länsimaissa.

III osa

Ateismin uudelleenmäärittelyn ongelmien ja kyseenalaisuuden yhteenvetoa. Ateistisia filosofeja, joiden mukaan ateismi on Jumalan olemassaolon kieltämistä ja ateismille on positiivisia argumentteja

Monien ateistien strategia häivyttää ja vähätellä ateismin filosofisia ja käytännöllisiä seurauksia

Nyt on aika käsitellä viimeisiä moderniin ateismin uudelleenmäärittelyyn liittyviä ongelmallisia piirteitä sekä tehdä yhteenvetoa. Olemme nähneet, että ei ole uskottavaa yrittää vähätellä ja mitätöidä ateismin metafysisiä, tieto-opillisia, psykologisia ja moraalisia ulottuvuuksia ja vaikutuksia ateistiyksilöiden ajattelussa sekä elämässä, vaikkei mitään yhtä ainoaa "ateistista maailmankatsomusta" olekaan (kuten ei ole yhtä uskonnollistakaan todellisuuskäsitystä). Ateismia ei voida vakuuttavasti eristää jonkinlaiseen tyhjiöön, jossa se on mihinkään liittymätön ja vaikuttamaton "pelkkä puuttuminen, vaan ateismia tulee analysoida laajemmassa viitekehityksessä.

Käsitteitähän voi määritellä miten hyväksi nähdään tarkoituksiperistä riippuen ja orwellmaisen totuusministeriö-ajattelun hengessä orjuuskin voidaan määritellä vapaudeksi ja totuus valheeksi. Ulkopuolisten ei ole kuitenkaan mikään pakko hyväksyä kritiikittä tuollaista uskieltoa ja merkityksien hämärtämistä. Jos ateismi on niin "tyhjää" ja pelkkää "uskon poissaoloa" on sitäkin erikoisempaa, että ateistit tekevät niin suuren numeron ateismistaan ja ylipäättään haluavat pitää kiinni koko termistä. Eikö olisi parempi käyttää ensisijaisesti jotain sellaista nimitystä - jos

johonkin nimitykseen sitoutuminen ylipäätään on tärkeää -, jolla on jokin (näille nykyateisteille kelpaava) sisältö.

Ateistikin joutuu uskomaan jotain eikä voi todistaa maailmankuvansa perusteita, vaan hän hyväksyy ne ”annettuina” uskon kautta

Seuraavaksi esittelen nykyaikana vaikuttavia ateistisia filosofeja ja heidän väittelyään teistien kanssa Jumalan olemassaolosta lisätodisteina siitä, että ateismilla on sisältöä, jota filosofit koettavat tukea todisteilla ja argumenteilla. Käsiteltyäni aiemmin ateismin moraalisia ja psykologisia vaikutuksia otan tällä kertaa analyysiin ateismin ja ateistien suhteen *uskoon*: onko filosofisesti perusteltua, että ateismissa ei ole mitään uskoa eikä ateistien tarvitse tehdä uskoon perustuvia oletuksia? Gödelin epätäydellisyysteoreema ja aksioomaattisten (aksiooma = perusväite, joka hyväksytään selviönä, jonka epäilyä ei pidetä perusteltuna) järjestelmien luonteen tutkiminen tarjoaa avaimen ateismin lukkoon ja auttaa näkemään ateistisenkin maailmankuvan olevan alkuehtoinen viime kädessä *uskoon* perustuva. Ateistikaan ei voi osoittaa kaikkia perusteitaan tosiksi, vaan hän joutuu hyväksymään joitain perusteita "annettuina" (mutta kaikki usko ei ole uskonnollista uskoa, eikä ateismikaan ole mikään *uskonto*). Ateistisen kielipelin keinotekoisuus ja epäuskottavuus esimerkkien avulla.

Ateistisia nykyfilosofeja, jotka määrittävät ateismin Jumalan olemassaolon kieltämisenä tai näkemyksenä, että Jumalaa ei ole

Voidaan esitellä nykyajassa vaikuttavia filosofeja, jotka ovat ateisteja, mutta he eivät kuulu siihen kuoroon, jonka mukaan ”ateismi on vain uskon puutetta, eikä ateismi väitä mitään”.

William L. Rowe: ateismi on minkälaisen jumalallisen olennon tai todellisuuden tahansa olemassaolon kieltämistä

Teoksessa *Evidential Argument from Evil* (toim. Daniel Howard-Snyder) filosofi William L. Rowe määrittää ateismin sekä leveässä että kapeassa mielessä: ateisti leveässä merkityksessä on tarkoittaa minkä tahansa jumalolennon tai jumalallisen todellisuuden olemassaolon *kieltämistä*.

"to deny the existence of any sort of divine being or divine reality"(s.26).

Ateisti kapeassa mielessä merkitsee, että tällainen ateisti *kieltää* sellaisen jumalolennon olemassaolon, joka on kaikkitietävä, kaikkivaltias ja täydellisen hyvä (esimerkiksi teologi Paul Tillich ei ollut ateisti leveässä merkityksessä, mutta kapeassa kyllä).

"...in the narrow sense, for he [Paul Tillich] denied that there exists a divine being that all-knowing, all-powerful, and perfectly good" (s.26).

Filosofi Rowe määrittää ateistin siten sekä leveästi että kapeasti jumalan olemassaolon kieltämiseksi. Rowe itse käyttää tutkielmassaan ateismia sen kapeassa merkityksessä. Hän kehittää ateismia tukevaa argumenttia kaikkivaltiaan ja kaikkitietävän Jumalan olemassaolon kiistämiseksi perustuen (voimakkaan) pahan olemassaoloon, mitä voidaan käyttää ateismin rationaalisenä perustuksena - jos argumentin premissit ovat rationaalisesti hyväksyttävissä, kuten Rowe huomauttaa (s. 28).

Walter Sinnott-Armstrong: ateismi on positiivisilla argumenteilla tuettu näkemys, että Jumala ei ole olemassa

Teistinen filosofi Willian Lane Graig ja ateistinen, skeptinen filosofi Walter Sinnott-Armstrong ovat väitelleet Jumalan olemassaolosta. Väittely on toimitettu kirjaksi nimellä *God?: A Debate between a Christian and an Atheist* (Point/Counterpoint Series, Oxford). Tässä teoksessa filosofian professori Walter Sinnott-Armstrong on otsikoinut kappaleen 4 kritiikissään Graigia vastaan sanoin

"Some Reasons to Believe that There Is No God". Joitakin syitä **uskoa, että Jumalaa ei ole** (s. 81). Lihavointi itseltäni.

Walter Sinnott-Armstrong esittää positiivisia argumentteja ateismin puolesta. Ateismi on Sinnott-Armstrongin määrittelemänä näkemys, että Jumalaa ("God") ei ole olemassa.

"I will go further and present positive arguments for atheism, which is the view that God does not exist. Why would anyone argue against the existence of God? If you feel sure that God does not exist, why come out of the closet and announce your reasons publicly?" Menen eteenpäin ja esitän positiivisia argumentteja ateismille, joka on näkemys, että Jumala ei ole olemassa. Miksi kukaan väittäisi Jumalan olemassaoloa vastaan? Jos sinusta tuntuu varmasti, että Jumalaa ei ole olemassa, miksi tulla ulos kaapista ja julistaa syysi julkisesti? (Sinnott-Armstrong, s. 81).

Sinnott-Armstrong vastaa syyksi, että hän on filosofi ja opettaja. Hän haluaa auttaa lukijoitaan pääsemään selvyteen todistusaineistosta Jumalan olemassaolon puolesta ja sitä vastaan, jotta he voisivat ratkaista itse [onko Jumala olemassa].

"That is why I want to help readers get clear about the evidence for and against the existence of God, so that they can decide for themselves. If you look at the evidence with an open mind, then you will conclude that God does not exist, or so I believe. But even if you do not reach this conclusion, if you do achieve a better understanding of the evidence on both sides, then I will have achieved my main purpose".... Jos katsot todistusaineistoa avoimin mielin, tulet johtopäätökseen, että Jumala ei ole olemassa, tai niin minä uskon. Mutta vaikka et päädy siihen johtopäätökseen, jos saat paremman ymmärryksen molempien osapuolien todistusaineistosta, silloin olen saavuttanut päätarkoitukseni (Sinnott-Armstrong, s. 81).

Sinnott-Armstrong ei kuitenkaan tässä yhteydessä väitä, että ne jotka päätyvät erilaiseen johtopäätökseen kuin hän itse, olisivat älyllisesti vajavaisia tai mielenvikaisia (eikä edes "älyllisesti epärehellisiä", saattikka "luopuneet järjen käytöstä").

Filosofi Michael Ruse pitää ateismia todistamattomana eikä lue itseään ateistiksi

Tieteen filosofi Michael [Ruse](#) pitää itseään skeptikkona eikä niinkään ateistina: [Ruse](#) katsoo, että ateismi on todistamaton, vaikka hän ei usko mihinkään uskonnolliseen uskomukseenkaan. Rusen varovainen kanta on, että *hänellä ei ole vastauksia* perimmäisiin kysymyksiin (tämä onkin maltillinen ja perusteltu näkemys - kuka muka voi osoittaa, että juuri hän *tietää* totuuden perimmäisistä metafysisistä kysymyksistä ja että hänellä on kiistattomat *todisteet* "tiedolleen"?). Rusen viittaus ateismiin sisältää epäsuorasti sen, että hän(kään) ei pidä ateismia "tyhjänä", vaan hän näkee ateismilla olevan positiivisen sisällön (väitteen), jonka puolesta voidaan argumentoida, mutta

perustelut tai todisteet eivät ole olleet riittäviä tai kiistattomia, joten ateismi jää todistamattomaksi oletukseksi.

Ateismin sisältö ja sen sisällön altistuminen sekä kritiikille että todistustaakan alle

Jos ateismi on vain "uskon puuttumista", eikä ateismissa varsinkaan ole mitään "väitteitä" eikä "olettamuksia" - ja varsinkaan ei mitään "uskomusta" - niin kuinka sitten Jumalan olemassaoloa epäilevillä ja ateistisilla filosofeilla edes voi olla mitään positiivisia "todisteita" (engl. evidence = todiste, todistusaineisto), jotka tukevat ateismia? Mutta ateismihan ei selvästikään ole mitään "tyhjyyttä", vaan niin ateismin klassikoiden kuin tämän ajan ateististen filosofien tuotannon perusteella ateismissa

- on uskomuksia -> usko, että Jumalaa ei ole,
- väitteitä -> Jumala ei ole olemassa / *kielletään* Jumalan olemassaolo (kuten Rowe määrittelee ilman semanttisia, saivartelevia hämäysliikkeitä), perusteita ja todistusaineistoa -> niiden avulla oikeutetaan rationaalisesti johtopäätös, että Jumalaa ei ole,
- muita *metafyysisiä* oletuksia ja alkuehtoja, joista käsin tehdään lisää oletuksia ja päätelmiä siitä, mitä on olemassa, millainen maailma on olemukseltaan ja rakenteeltaan sekä millaisia suhteita on olemassa oleviksi katsottujen olioiden välillä.
- Nämä ateistisen ajattelun *ontologiset*, oppia olemassaolosta koskevat, oletukset ovat kiinteästi yhteydessä *tietämistä* ja tiedon mahdollisuuksia sekä rajoja koskeviin oletuksiin ja edelleen myös *ihmiskäsitykseen* ja *kasvatusta* koskeviin oletuksiin - kuten että "lasten uskonnollinen indoktrinaatio [karkeammin ilmaistuna "aivopesu"] pitäisi kieltää", mitä militantit ateistit vaativat (mutta *ateistisen* filosofian iskostaminen lasten mieliin ei kenties olekaan niin paha asia).

Kaikkia ateismin tueksi (so. kristinuskon Jumalan tai minkä muun jumalan olemassaolon kiistämiseksi) esitetyt argumentit, perustelut ateistisille metafyysisille, maailman perimmäistä luonnetta ja tieto-oppia koskeville oletuksille ja muu ateistien tarjoama evidenssi (todisteet) voidaan asettaa rationaalisen tarkastelun ja kritiikin kohteeksi. Kuten myös *se esitetty kritiikki* ja niin edelleen.

Huomion ansaitsevaa on myös se, että vaikka meillä kaikilla olisi samat havainnot, kokemukset ja tiedot ja vaikka me hyväksyisimme samat premissit, me voimme *rationaalisesti hyväksyttävästi, älykkäästi päätyä täysin päinvastaisiin johtopäätöksiin* (yksi ateismiin, toinen teismiin ja kolmas johonkin muuhun, vaikka panteismiin. Rationaalisuus ei kuitenkaan tarkoita, että näkemys olisi välttämättä tosi). Ja se johtuu asian luonteesta: kysymykset ontologiasta, jumaluudesta ja uskonnollisesta uskosta eivät ole mitään mitattavaa, punnittavaa ja matemaattisesti laskettavaa täsmätiedettä, vaan hyvin syvälleikäviä, monimutkaisia filosofisia ongelmia. Uskonnollista *uskoa* voidaan kylläkin tutkia myös uskontotieteen ja muiden asianmukaisten tieteenalojen keinoilla, eikä uskonto ole enää mikään käsittämätön arvoitus, vaan se on joukko *ongelmia*, joille voidaan yrittää löytää perusteltuja ratkaisuja (Pascal Boyer: Ja ihminen loi jumalat. Miten uskonto selitetään, s.16), mutta uskonnollisen uskon väitteiden totuusarvo jää *kumoamatta* (Boyer, s. 44).

Ateisteillakin on viime kädessä uskolla omaksuttuja alkuehtoja, joita he eivät voi todistaa aksiomaattisen järjestelmänsä sisäpuolelta

Olen viime osassa sarjaani näyttänyt, että ainakin joidenkin ateistien väite "*ateismi ei selitä mitään tekoja*" [eli itse asiassa että ateismilla ei ole mitään vaikutusta psykologiaan ja moraaliin] on

kestämätön, eivätkä edes kaikki ateistiset filosofit edusta sellaista kantaa: esimerkiksi Mackie käsittelee nimenomaan ateismin moraalisia seurauksia (Smithillekään ateismin psykologis-moraalinen ulottuvuus ei ole lainkaan vieras, runollisen kaunopuheisesta Bradlaughista puhumattakaan). Nyt otan pöydälle kysymyksen siitä, onko ateismissa ja ateisteilla *uskoa* (tai "uskoon perustuvia oletuksia"). "Uskoa" ei tässä yhteydessä pitäisi yhdistää uskonnolliseen auktoriteetteihin nojautuvaan dogmatismiin, mikä suomen kielen uskomista koskevien sanojen köyhyyden tähden voi olla tavallinen väärinkäsitys (usko ei rajoitu eikä kohdistu vain johonkin uskonnolliseen oppijoukkoon). Jos lukija niin haluaa, "uskon" voi seuraavassa korvata "olettamisella". On syytä vielä korostaa, että ateismi ei ole mikään yksi kaikille ateisteille yhteinen maailmankatsomus, mutta kaikilla ateisteilla on jokin maailmankuva ja -katsomus, joihin sisältyy maailmaa koskevia väitteitä.

Logiikan ja aksioomien luonteesta: ei voida todistaa logiikan avulla, että valittu perusväitteiden joukko on tosi

Logiikan avulla voidaan tehdä muodollisesti virheettömiä päättelyketjuja, sekä oikeuttaa täysin päinvastaisia tekoja. Mutta logiikan avulla voidaan vain arvioida, onko päätelmien muoto oikea vai virheellinen (eli sisältyykö päätelmään argumentointivirhettä). Muodollisesti pätevä päätelmä - esimerkiksi loogisesti kelvollisesti muotoillut perusteet täysin vastakkaisille teoille - ei vielä todista, onko päätelmä ja sen alkuehdot tosi vai ei. Logiikka on vain työkalu, jonka avulla saatavat lopputulokset perustuvat aina lähtökohdaksi valittuihin *aksioomiin*. Siinä on logiikan vahvuus ja heikkous.

Aksiooma on *perusväite*, joka omaksutaan "annettuna", selviönä (toisin sanoen, aksioomat hyväksytään *uskon kautta, ei todistettuna tietona*, eikä niiden epäilyä pidetä perusteltuna). Sen tähden, riippuen siitä mitkä aksioomat valitaan ja hyväksytään "annettuina", voidaan loogisesti oikeuttaa ja perustella oikeastaan mitä tahansa. Ainoastaan sillä tavalla sinun logiikkasi - valitsemiesi aksioomien pohjalta - voi olla *minulle* mielekäs, että minä hyväksyn sinun omaksumasi aksioomat (tosiksi alkuehdoiksi). Mutta minä joudun loppujen lopuksi *uskomaan* sinun aksioomiisi, koska ei ole keinoa todistaa juuri sinun aksioomiesi totuutta *loogisin keinoin*. Logiikka on vain järjestelmä, jonka avulla voidaan argumentoida loogisesti pätevästi, mutta logiikan avulla ei voida todistaa, että alkuehdot, perusväitteet, ovat tosia.

Aksioomeista koostuva järjestelmä pitää arvostella kollektiivisesti, *järjestelmänä*, eikä yksitellen aksiooma aksioomalta. Se johtuu siitä, että jonkin *yksittäisen* väitteen todistaminen todeksi edellyttää, että me jo tiedämme *toisten* väitteiden olevan tosia. Me voimme tietää niiden toisten väitteiden olevan tosia, aivan kuten kaikkien tosiksi tietämiemme väitteiden totuuden, perimmältään sen aksioomeista koostuvan järjestelmän perusteella - ja sen aksiomaattisen järjestelmän me *hyväksymme ilman todisteita*.

Sen tähden todistemme eivät ole ikinä yhtään vahvempia kuin se aksioomeista koostuva systeemi, joka on maailmankuvamme, todellisuuskäsityksemme, perustuksena. Tämä asiantila koskee yhtäläillä ateistiakin ja meitä kaikkia. Näitä lähtökohtina olevia aksioomia ei voida määritelmänsä mukaisesti (nehän eivät olisi *perusväitteitä*, jos niiden taustalla ja perusteina olisi *vielä perustavammanlaatuisia* lähtökohtia) todistaa käyttämällä toisia väitteitä, jotka me jo tiedämme tosiksi. Tiivistetysti: *koska* ne ovat aksioomia, niitä *ei voida todistaa* [niiden sisäpuolelta].

Jotkut ihmiset vetoavat intuitioonsa perusteluna maailmankuvansa alkuehdoille, mutta intuitio - vaikei intuitiota sinänsä pidäkään väheksyä millään muotoa - ei ole luotettava ohjenuora aksioomien valinnassa todellisuuskäsityksen pohjaksi.

Matemaatikko ja filosofi Kurt Gödelin epätäydellisysteoreema. Luonnontieteen metodilla ei päästä ateistisen todellisuuskäsityksen perusteisiin

Gödelin kuuluisan ja filosofisesti hyvin merkittävän epätäydellisysteoreeman mukaan jokin aksiomaattinen systeemi voidaan näyttää ristiriidattomaksi vain laajemman järjestelmän sisällä, ja sitä laajempaa systeemiä ei kyetä todistamaan ristiriidattomaksi. Gödelin epätäydellisysteoreema ei merkitse vain sitä, että matematiikasta ei saada varmuudella ristiriidatonta jos se aksiomatisoidaan huolella. Ateismin ja teismin vastakkainasettelun kannalta Gödelin teoreemasta seuraa, että ateistien ontologiset ja niihin kiinteästi nivoutuvat tieto-opilliset perusväitteet (aksioomat) eivät todistu tosiksi minkäänlaisen ateistisen aksiomaattisen systeemin sisäpuolelta lähtien. Ateistisen todellisuuskäsityksen, millainen se sitten eri ateisteilla onkin, lähtökohtia ei voida saavuttaa *luonnontieteen* (analyyttiseen, luokittelevaan tiedon lajiin kuuluvalla) menetelmällä sen tähden, että se luonnontieteellinen menetelmä itsessään nousee aksiooman - *annetun, uskon kautta hyväksytyn perusväitteen* - asemassa olevasta oletuksesta (*uskomuksesta*) siihen, millainen on maailman perimmäinen luonne.

Tieteelliset olemassaolon ja maailmankaikkeuden kokonaisselitykset edellyttävät jotain uskoa ja ainakin joitain perusteita, joita ei ole osoitettu tosiksi

Vaikka fysiikassa kehitettäisiin "Kaiken Teoria" (mikä ei ole mitenkään itsestään selvää, ks. esim. Paul Davies: Kultakutrin arvoitus. Miksi maailmankaikkeus on juuri sopiva elämälle), ei sitä voitaisi osoittaa todeksi sen Kaiken teorian muodostavan aksiomien järjestelmän sisäpuolelta. "Kaiken Teoriakin" lepää joidenkin pohjimmaltaan *uskon* avulla hyväksytyjen alkuehtojen varassa, joita itseään ei ole todistettu oikeiksi. Koska Kaiken Teoriaa ei ole mahdollista osoittaa *todella sellaiseksi* teorian oman aksiomien joukon puitteissa, on käytettävä jotakin lisäaksiomaa, joka puolestaan ei sisälly Kaiken Teorian lähtökohtiin eikä se täydentävä aksioma kuulu fysiikkaankaan. Täydentävä perusväite joudutaan vastaanottamaan *uskolla* Kaiken Teorian perimmäiseksi tukipöngäksi - *ilman oikeaksi todistamista*, joten Kaiken Teorian pohjalla on tietty usko ja ainakin jokin perustelu, jota ei ole osoitettu oikeaksi.

Mitä tulee kysymykseen jumalallisen, yliluonnollisen todellisuuden olemassaolosta, voimme vastata siihenkin kysymykseen vain arvioimalla *kollektiivisesti aksiomien systeemiä*, josta se on yhtenä osana. Väite "jumaluus on olemassa" ja sen vastakohta "jumaluutta ei ole olemassa" on arvioitavissa vain sen (teistisen tai ateistisen) maailmankuvan kokonaisuudessa, jonka perustana on tietty aksiomaattinen systeemi.

Lukuisissa muissakin asioissa, mukaan lukien terveydenhoito, talous, politiikka, joudutaan jossain kohtaa vain omaksumaan "annettuina" kyseenalaistamattomina selviöinä uskon avulla jotkin pohjimmaiset "fundamentit", alkuoletukset, jotka itsessään jäivät todistamattomiksi niiden sisältä lähtien.

Seuraukset ateisteille, "jotka eivät usko eivätkä tee uskoon perustuvia oletuksia"

Tämän kaiken edellä olevan lopputuloksena ateistit ja kaikki ateistiset maailmankäsitykset (naturalismi, materialismi, fysikalismi tai mikä muu tahansa) ovat riippuvaisia *uskosta*, tarvitsevat *uskoa*, eivät tule toimeen aksiomaattisen järjestelmänsä kanssa ilman *uskoa*. Ateistit eivät voi *todistaa* todeksi perusväitteidensä ja alkuehtojensa järjestelmää sen *sisäpuolelta* lähtien, eivätkä ateistit voi *osoittaa* kaikkia perusteitaan päteviksi. Hekin *pysähtyvät* jossakin vaiheessa ja loppujen lopuksi *uskovat johonkin* ilman todeksi näyttämistä (tai jos "usko" on joillekin ruma sana niin korvatkoon uskomisen verbillä *olettavat*).

Niinpä voidaan sarkasmia tavoitellen kuvailla, kuinka ateisti heittää etuovesta ulos vakaumuksen, uskon, väitteet ja asenteen kieltäen omaavansa sellaisia, mutta laskee ne takaovesta takaisin jatkaen väittämistään, uskomistaan, olettamistaan ja asennoitumistaan (jumalakysymykseen ja siihen läheisesti liittyviin aiheisiin). Sen hän kuitenkin torjuu, koska ateismi on "vain puuttumista", eikä "ateistin tarvitse todistaa mitään, hän vain odottaa, että teistit esittävät todisteita jumalistaan". Lennokkaimmat ateistit voivat argumentoinnissaan "hylätä ontologian" ja jatkaa samaan hengenvetoon ontologisten väitteiden tekemistä (puhuen peräti "*tosiasioista*"). Tällaisen arvion tekeminen ei ole vaikeaa, jos tarkastelee modernia ateistista keskustelua ja kirjallisuutta sekä käy perkaamaan nykyistä tyypillistä ateistista argumentointia osiinsa. Älyllisesti rehellistä ja suoraselkäistä toimintaa? Kenties joistakuista, mutta minusta ei. Varsinkin tämä ateismin nykytrendi on heikkoa filosofiaa.

Uskontokriittisen Infidels-sivuston perustaja Jeffery Jay Lowder myöntää, että ateistillakin on todistustaakka

Se, joka väittää mistä tahansa asiantilasta jotakin - kuten "Jumala on olemassa" tai "Jumalaa ei ole olemassa" - on velvollinen hankkimaan jotain rationaalisia argumentteja tai muuta todistusaineistoa (jos se on väitteen kohdalla mahdollista) perusteluiksi. Teisti ei ole *ainoa*, joka väittää uskontokysymyksissä jotakin. Myös *ateistit* väittävät (itse asiassa heillä on hyvinkin paljon väitteitä), vaikka heistä huomattava osa itsepintaisesti haluaakin vetäytyä pois "mitään väittämättömyyden" ja "uskon puute ei ole uskoa" - retorisen sumupilven suojiin. Kaikki ateistit eivät kuitenkaan julista vapautuksen evankeliumia todistustaakasta eroon pääsemisestä. Todistustaakka-asia ei ole muutenkaan niin yksinkertainen ja itsestään selvä kuin suomaisten foorumikeskustelujen perusteella voisi kenties olettaa (tähän teemaan palaan erikseen myöhemmin).

Artikkelissaan *Is Atheism Presumptuous?* ateistinen vaikuttaja Jeffery Jay Lowder (ateistien ja skeptikoiden Infidels-sivuston perustaja) on kuitenkin myöntänyt olevansa samaa mieltä Paul Copanin kanssa, joka oli kritisoitunut Anthony Flewin ateistitulkintaa (Flew, joka oli maailman tunnetuimpia ateistisia filosofeja nykyaikana, ei ole enää ateisti, vaan hän päätyi deistiseen jumalauskuon rationaalisen perustein. Ks. hänen teoksensa *There Is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind*, 2007):

"Olen samaa mieltä [Copanin kanssa], että kenen tahansa, joka väittää "Jumala ei ole olemassa", täytyy kantaa todistustaakka aivan samoin kuin jokaisen, joka väittää "Jumala on olemassa". *Is Atheism Presumptuous? A Reply to Paul Copan (2000), Jeffery Jay Lowder*

Jotkut ateistit väittävät eläintenkin olevan ateisteja - mihin raja vedetään: eläimet, kasvit, autot, tähdet, atomit?

Jotkin ateistit menevät niinkin pitkälle, että he väittävät *kissojen* olevan ateisteja ja *kaikkien* olioiden, jotka eivät ymmärrä jumaluuden käsitettä

"Is my cat an atheist? Your cat is an atheist by definition. All things which cannot understand the concept of a deity are atheists. The false premise here is that they have never been mentally exposed to the concept of theism. They can't understand it. They have made no choice to remain atheists. The difference is that mentally mature humans who are exposed to theism are capable of making the choice to remain an atheist. A cat can't make this choice...as far as we know" (ateisti Donny Kay Lonovy teistin ja ateistin välisessä argumentoinnissa ateismin määritelmästä [CARM](#):ssa).

Miksi ihmeessä eläimetkin kuten kissan pitäisi saada liitettyä ateistien riveihin - jopa määritelmän mukaisesti. Jos eläin ei ymmärrä "jumaluuden käsitettä" niin mikä mieltä on sekoittaa eläimet puhtaasti ihmisille ominaiseen kiistakysymykseen onko jumaluus olemassa ja jos on niin millainen? Eläimet eivät ymmärrä sen enempää muitakin inhimilliseen kieleen ja kulttuuriin liittyviä käsitteitä ja niistä käytävää keskustelua. Onko eläin siten myös ei-sosialisti, koska eläin ei ymmärrä sosialismia? Tai onko jokainen vastasyntynyt lapsi, eläin ja kivi esimerkiksi ei-feministi, koska niillä ei ole feminismin käsitettä? Tuolla logiikalla lapset, eläimet, kivet ja kasvit tai vaikka planeetat saadaan minkä tahansa "ismin" negaation kannattajien riveihin, mutta mitä järkeä siinä oikeastaan on?

Mihin asti oikein mennään erilaisten asioiden sisällyttämisessä ateistien riveihin: kasvit, kivet, kirjat, autot, lentokoneet, planeetat, tähdet, kaasusumut, pilvet, pöytäliinat, atomit, protonit? Eivätkö eläimet, kasvit ja elottomat kappaleet voisi olla vain sitä mitä ne ovat ilman että ne pitää vetää mukaan ateismi vs. teismi-kamppailuun minkään osapuolen hiljaisiksi reserveiksi? Joku agnostikko saattaisi vaikka väittää, että eläimet ja elottomat kappaleet ovatkin agnostikkoja, koska ne eivät tee ratkaisua sen välillä onko jumaluutta vai ei, jättäen kysymyksen avoimeksi? Ateismin (tai agnostikkojen) kannattajien lukumäärän väkinäiselle kasvattamisellekin sentään soisi jotain kohtuutta ja mielekkyyttä. Miksi ylipäätään juuri kysymys jumaluudesta pitäisi olla sellainen, että lapsetkin ja kaikki luontokappaleet pitäisi vetää siihen osapuoliksi jonkin suhtautumistavan leiriin?

Kielipeliä esimerkkien avulla - ateistinen hiusten halkominen poikki ja pinoon

Hämäviä ja loppujen lopuksi varsin läpinäkyviksi jääviä kielipelejä sekä semanttisia saivarteluja voi pelata toisinkin päin, eikä vain ateistien ehdoilla.

Miltä kuulostaisi esimerkin vuoksi jos samaa strategiaa sovellettaisiin teismiin?:

- 'teismi on vain uskon läsnäoloa'
- 'teismi ei väitä mitään eikä siinä ole mitään hypoteeseja [niinpä teistin ei tarvitse todistaa mitään]'
- 'teismin avulla ei voi perustella mitään tekoja'.

On täysin epäuskottavaa, että ateistit hyväksyisivät teistien selitystä, jos teistit väittäisivät noiden hassujen esimerkkien tavoin, mutta jäljitellen ateistisen hiusten halkomisen tyyliä. Ateistit todennäköisesti huomauttaisivat teistien pyrkivän hämmentämään ja hämärtämään teismin sisältöä typistämällä sen liian suppeaksi ja kiistämällä jumalauskoon liittyvät laajemmat filosofiset ulottuvuudet samoin kuin erilaiset uskovien elämässä vaikuttavat kausaaliset tekijät, jotka ovat sidoksissa heidän jumalauskonsa.

Määritelmän muutosta ja sen vaikutusta asiasisältöön voidaan analysoida vaihtamalla kohdistusta.

1. *'En usko, että kaikki suomalaiset eroavat luterilaisesta kirkosta'* on täysin samaa merkitsevä kuin lause *'uskon, että kaikki suomalaiset eroavat luterilaisesta kirkosta'* -> siitä ei seuraa, että olisin tilassa, jossa minulla ei olisi mitään uskomuksia sen suhteen, eroavatko kaikki suomalaiset kirkosta (itse asiassa minä kummassakin tapauksessa kiellän ja pidän virheellisenä oletuksena, että kaikki suomalaiset eroavat luterilaisesta kirkosta).

2. 'En usko, että naapurini käveli töistä kotiin' merkitsee aivan samaa kuin lause 'uskon, että naapurini ei kävellyt töistä kotiin' -> tästä ei seuraa, että minulta "puuttuu kaikenlainen usko" sen osalta, kävelikö naapurini kotiin töistä vai ei. Asiallisesti ottaen minä epäilen, kiistan, pidän epätotena ja kiellän sen, että naapurini olisi kävellyt kotiin työpaikaltaan.

3. 'Uskon, että ateismi ei ole uskon poissaoloa' vastaa lausetta 'en usko, että ateismi on uskon poissaoloa' -> se johtopäätös ei seuraa, että olisin ilman mitään uskomuksia koskien ateismin merkitystä. Oikeastaan minä noissa lauseissa kiellän ja hylkään virheellisenä uskomuksena väitteen, että ateismi on uskon poissaoloa.

Jatketaan vielä vähän, otetaanpa esimerkki Marsin elämästä: sanotaan, että *uskon Marsin olevan eloton planeetta*. Ateistisen retoriikan hengessä voisin harjoittaa hiusten halkomista ja väittää kuitenkin seuraavaa:

- 'minulta ainoastaan puuttuu usko elämään Marsissa, minulla ei ole mitään hypoteeseja eikä väitteitä Marsista ja sen elämästä'
- 'ei saa sanoa, että minä uskon Marsin olevan vailla elämää eikä varsinkaan saa väittää, että minä kiellän Marsin elämän, moinen väite on vain Marsin elämään uskovien propagandaa.'
- Pitää sanoa, että minulta puuttuu usko elämään Marsissa'
'a-elämää-marsismi ei ole mikään usko. Uskon puuttuminen elämään Marsissa ei vaadi mitään uskoa'
- 'a-elämää-marsisti ei ole ihminen, joka uskoo, että Marsissa ei ole mitään elämää, vaan hän on ihminen, joka ei usko elämään Marsissa'
- 'minun ei tarvitse todistaa mitään Marsin elämästä, koska en väitä mitään, elämää-marsissa-uskovien pitää todistaa, että elämää on Marsissa [mutta mitään todisteita ei kuitenkaan ole, joten keskustelu elämää-Marsissa-uskovien kanssa on täysin hyödytöntä, sillä he ovat kritiikittömiä ja sokeita järjettömässä uskossaan elämään Marsissa']

Pysähdytään tähän kohtaan ennen kuin kielipelissä kieli menee poskelle. Kenties tällainen semanttinen hiustenhalkominen voi hämmäntää joitain ihmisiä vähän aikaa, mutta ne, joilla ei ole intressiä sanoilla leikkivään, harhaanjohtavaan kielipeliin ja saivarteluun pystyvät näkemään savuverhon lävitse. Sitä paitsi yllä olevien Marsin elämä -esimerkkien suhteen se tilanne ei muutu miksikään, että *epäuskoni* elämään Marsissa on *väite*, joka kantaa mukanaan minun *uskomuksiani, oletuksiani tai teorioitani* Marsin fysikaalisista olosuhteista ja Marsin historiasta perusteluineen. Minulla on tiettyjä aksioomia, alkuehtoja, jotka hyväksyn *uskon* kautta päteviksi, enkä voi todistaa niitä tosiksi aksiomaattisen systeemin puitteissa.

Asiasisällöllisesti minä noissa esimerkkilauseissa *kiellän*, että Marsissa on elämää ja pidän väitettä "Marsissa on elämää" *epätotena*. Mutta en ole missään tapauksessa asemassa vailla minkäänlaista kantaa tai *uskomuksia* koskien Marsin elämää.

Sitä paitsi epäuskoni Marsin elämään *vaikuttaa tekoihini*: koska kiellän / kiistan / epäilen elämän olemassaoloa Marsissa, en etsi sitä sieltä, vaan sen sijaan vaikka Saturnuksen Titan-kuusta. Epäuskoni Marsin elämään voisi vaikuttaa *moraaliinikin*: koska pidän epätotena, että Marsissa on elämää, en välittäisi Marsin elämän suojelutoimista, vaan sallisin Marsin mineraalivarojen hyödyntämisen luonnonsuojelusta piittaamatta (mitä suojeltavaa kuolleissa kivissä on, voisin argumentoida).

Kaksiselitteinen ateismin määrittely todellisen kannan piilottamisena. Ateistien ja teistien on perusteltava oma positionsa jumalakysymyksessä

Kuten olen näyttänyt ateistisen kirjallisuuden ja historiankirjoituksen avulla, todistustaakan alta pakenemiseksi ateistit ovat enenevässä määrin vaihtaneet ateismin alkuperäisen määritelmän uudella hämärällä "uskon poissaolo / puuttuminen" sanaleikillä. Yrityksenä on asettaa ateistit asemaan, missä he olisivat ei-mitään-väittämättömyyden tilassa ja edellyttää teistejä tekemään kaikki työ "koska teistit tekevät väitteen". Mutta tämä ei pidä paikkansa, koska sekä ateistit että teistit tekevät Jumalan / jumaluuden olemassaoloa koskevia väitteitä. Kummankin osapuolen, ateistien ja teistien, on puolustettava omaa kantaansa argumenteilla ja todistusaineistolla - niin kuin ateistiset filosofit tekevät nykyäänkin väitellessään teististen filosofien kanssa.

Eräs merkittävä ongelma ateistien "pelkkää-uskon-puutetta"-selityksen kanssa on, että se kätkee ateistien tosiasiallisen aseman ja heidän konkreettisen toimintansa (tämä koskee Dawkinsista alkaen ateisteja, jotka joko Internetissä, kasvotusten tai kirjallisesti väittelevät jumalakysymyksistä teistien kanssa koettaen kaivaa maata uskontojen alta). Tosiasiassa, kun katsellaan ulkomaalaisia ateismin taistelevia lipunkantajia tai suomalaisia vapaa-ajattelijoina ja "nettiateisteja" he ovat *kaikkea muuta kuin vailla mitään uskomuksia ja väitteitä* suhteessa

- a) Jumalaan (kristinuskon Jumala on käytännössä länsimaisten ateistien kritiikin päämaali),
- b) Jeesukseen
- c) Raamattuun
- d) kirkkoihin
- e) uskovaisiin ja
- f) ihmeisiin.

Väittelyssään ja kirjoittelussaan he tosiasiassa pitäytyvät klassiseen ateismin määritelmään eli Jumalan olemassaolon *epäilyyn, epäuskoon ja kieltämiseen* (eivätkä ole harvassa tapaukset, jossa ateistit tekevät sitä dogmaattisesti). Mutta kun muut kyseenalaistavat ja kritisovat näiden ateistien väitteitä, ateistit siirtyvätkin liukkaasti "minulta vain puuttuu usko, ateismi on ainoastaan uskon poissaoloa, ateismi ei väitä mitään, teistien pitää hankkia todisteet Jumalastaan"-puolustukseen.

Todellakin, ollakseen henkilöitä, "joilta vain puuttuu usko Jumalaan" heillä on hyvin runsaasti mielipiteitä, uskomuksia, väitteitä ja "teorioita" aihepiiristä. Ateismin asialle on omistettu kokonaisia blogeja, muunlaisia websivustoja ja ateismin evankeliumin levittämiseksi ja teismin kumoamiseksi on tehty satoja sivuja paksuja kirjoja - hyvä suoritus henkilöiltä, jotka "eivät väitä mitään". Tuollainen kaksoisstrategia argumentoinnissa ei ole älyllisesti rehellinen, ei johdonmukainen eikä uskottava eikä ainakaan edistä ateismin missiota, sillä se on hyvin läpinäkyvä ja haavoittuva ulkopuolisten kritiikille.

Monien ateistien tosiasiallinen toiminta on ristiriidassa heidän "negatiivisen ateisminsa" kanssa

Ateismin merkitys negatiivisena ateismina (uskon puutetta, ilman uskoa) ei ole näin ollen etymologis-kielitieteelliseltä kannalta pätevä tulkinta eikä se toisekseen edes vastaa monien (ei silti kaikkien) tosiasiallisesti ilmenevää ateismia (eli kun katsotaan kyseisten ateistien toimintaa ja näkemyksiä esim. internetkeskusteluissa tai julkaisutoiminnassa, vaan heidän ateisminsa on

selkeästi vahvaa ateismia, j(J)umalan olemassaolon ja Raamatun ilmoitusluonteen kieltämistä sekä vaihtoehtoisten teorioiden kannattamista jumala- ja raamattukysymyksiä selittämisessä).

Mihin ”ateismi on uskon puutetta” kelpaa parhaimmillaan?

Parhaimmillaan "ateismi uskon puuttumisena" kelpaa jonkinlaiseksi kielikuvaksi esittämään joidenkin ateistien ateismin vähämerkityksellisyyttä, "laimeutta", ikään kuin ateismin pitoisuuden astetta. Näille ateisteille kysymykset jumalista ja pyhistä kirjoista eivät ole juurikaan kiinnostavia eivätkä he väittele niistä Internetissä tai muutenkaan arkielämässään, vaan ovat jokseenkin välinpitämättömiä uskonnollisia asioita kohtaan. Samoin sana "jumala" on heille epäkiinnostava, turha, vailla mitään puhuttelevaa merkitystä, eikä heillä ole kiinnostusta väitellä jumalakysymyksistä (kenties he eivät edes kerro juuri kenellekään olevansa ateisteja). Useilla ateisteilla (lukekaa vaikka vapaa-ajattelijoiden foorumia!) on käytännössä selkeä vahva, *positiivinen* ateistinen *vakaumus*, jossa torjutaan jumalien olemassaolo ("jumalia ei ole", "Raamattu on vain eräs inhimillinen kirjakokoelma / tarukirja", "Jeesus ei ole jumala" jne.). Silti kyseessä ei ole eikä varsinkaan tarvitse olla mikään aukottoman varma todistettu *tieto* uskonnollisten tosiasiaväitteiden virheellisyydestä (ei sellaista voikaan olla millään täydellisellä, lopullisen sitovalla ja aukottomalla varmuudella ainakaan tällä hetkellä. Tilanne voi periaatteessa muuttua joskus).

Ateisteillakin on kritiikille altis maailmankuva, ei ole väliä millaisella kielipelillä sitä koetetaan häivyttää

Monet etenkin internetkeskusteluihin osallistuvat ja uskontokriittisiä kirjoja kirjoittavat ateistit todellisuudessa ovat vankasti "jumalia ei ole", "Raamattu on täynnä virheitä ja ristiriitoja" - tyyppisten väitteiden kannattajia, koska he katsovat perusteita olevan riittävästi sellaisen vakaumuksen tai uskomuksen kannattamiseksi. Eikä siinä mitään moitittavaa olekaan, sillä sellaisia perusteluja todella *on olemassa* - mutta *juuri siksi*, että niitä uskontojen totuusvaatimusten vastaisia argumentteja *on* ja ateistit *kannattavat* niitä, heillä kuten teisteilläkin on oma positionsa, uskomusjoukkonsa sekä tosiasiaväitteensä uskontokeskustelussa. Ne ateistiset argumentit puolestaan joutuvat sopeutumaan rationaalille kritiikille, kuten teistienkin perustelut jumaluskolleen. Ateistillakin on maailmankuva, ja sitä voidaan kritisoida sekä vaatia sen tueksi todisteita - ei väliä sillä, mitä henkilö itse väittää, tai millaista kielipeliä hän pelaa käsitteillä. Jokaisella on jokin käsitys maailmasta ja erilaisten asioiden ja olioiden olemassaolosta. Henkilökohtaisesti, pitäisin outona, jos joku sanoisi minun asemaani uskonnollisissa debateissa *ihmiseksi, joka ei väitä mitään ja jolta "vain puuttuu usko jumaliin"* - mistä sitten nämä kaikki artikkelini ja tutkielmani, joissa on satoja sivuja argumentteja, teorioita, väitteitä ja erilaisten tutkimuksien tuloksien esittelyjä jumaluuteen ja Raamattuun liittyvissä asioissa? Minä nimenomaan *väitän* jotain, olen *vakuuttanut* tietyistä asioista ja *olen todistustaakan alla* siinä missä teistitkin, joilla vain on päinvastaisia väitteitä ja uskomuksia. Millään muotoa ei ole pitäviä perusteita asettaa "ateismi on uskon poissaoloa / puutetta" määritelmää ateismin ainoaksi, tyhjentäväksi tai edes ensisijaiseksi merkitykseksi (eikä mahdollisuutta livahtaa pois oman todistustaakkansa alta paeten johonkin "en väitä mitään"-tilaan).

Liite: Jumalaa koskevat väitteet ja filosofi Michael Martin

Jumalaa koskevien väitteiden koeteltavuudesta loogisessa empirismissä: Jumalaa koskevan puheen ongelma

Filosofiassa on analysoitu Jumalaa (tässä yhteydessä viitataan kristinuskon Jumalaan) koskevaa puhetta ja sen mielekkyyttä. Looginen empirismi (alussa loogisen positivismi) tarjoaa erään näkemyksen, joka sopii lisätiedoksi ei-kognitivismiin esittelyyn. Loogisen empirismin mukaan kaikkien mielekkäiden väitteiden tulee olla koeteltavissa edes teoriassa. Kyseessä on "verifikaation kriteeri" (fyysikko Moritz Schlick). Myöhemmin filosofi Wittgenstein ajattelussa tämä kriteeri tunnetaan nimellä verifikoitavuuspostulaatti. Merkittävä seikka väitteiden koeteltavuudessa on, että kyseessä on periaatteellinen eikä tosiasiallisiin mahdollisuuksiin perustuva keino ratkaista väitteen totuus.

Pystymme muodostamaan mielekkäitä lauseita, vaikka niiden totuutta tai epätotuutta ei kyetä käytännössä tällä hetkellä määrittämään (esim. puutteellisen tekniikan tähden). Sen sijaan puhe Jumalasta on mieleton loogisen empirismin näkökulmasta, koska Jumalaa koskevien väitteiden totuutta tai epätotuutta ei voida ratkaista eikä koetella eli se ei täytä verifikaation kriteeriä. Loogisen empirismin kannalta Jumala-puhe jää mielettömäksi sen tieto-opillisen ongelmallisuuden tähden, koska meillä ei ole keinoja koetella Jumalaa koskevien väitteiden totuusarvoa (ovatko ne tosia vai epätosia). Niinpä mitään Jumalaa koskevaa lausetta ei voida falsifioida (osoittaa vääräksi). Sen tähden käyvät ateismi, teismi ja agnostisismi tarpeettomiksi loogisessa empirismissä (eikä ole myöskään mitään mieltä nimetä itseään ateistiksi, teistiksi tai agnostikoksi. Ei ole mitään "kielletävää", ei ole mitään uskottavaa eikä mitään, jonka suhteen jättäytyä kantaa ottamattomuuteen).

Filosofi Michael Martinin kaksoisstrategia ateismin merkityksen ajamisessa haluamaansa suuntaan

Filosofi Michael Martin ateistisen ajattelun esityksessään *Atheism: A Philosophical Justification* (1992) käyttää samoin kaksoisstrategiaa: Martin argumentoi sen puolesta, että teismi on mieleton ja jos kuitenkin teismi olisi mielekäs, teismi on virheellinen. Martinia vastaan voidaan huomauttaa, että hänen yrityksensä tehdä teismistä mieleton ei ole vakuuttavaa jo siitäkään syystä, että useimmat ei-teistitkin katsovat teismin esittävän merkityksellisiä väitteitä, joilla on jokin totuusarvo. Aivan kuten Bradlaughin kaksitahoinen teismin torjunta (jumalakäsite on epäselvä ja jos Jumala määritellään tietyllä tavalla, hän kieltää sen Jumalan olemassaolon) niin myös Martinin tupla-argumentointi vähentää hänen väitteensä uskottavuutta, että teismi olisi vailla mielekkyyttä. Teismiä torjuessaan Martin kuitenkin näyttää ajattelevan siten, että teistisillä väitteillä on merkitys, joka voi olla tosi tai epätosi. Tosin Martinin tapa käyttää mielekkyyttä on ankarasti analyttinen ja epistemologinen (tietoteoreettinen): Martin kohtelee analyttisen filosofian perinteen mukaisesti metafysiikkaa tyhjänä puheena tyhjästä käsitteistä (vaikka voimme toki käsittää yleisellä tasolla, mitä teologiset väitteet tarkoittavat ja väitellä niiden "oikeista" merkityksistä).

Kirjallisuus:

John Hick: Uskonnonfilosofia, 1992

William Lane Craig & Walter Sinnott-Armstrong: *God? A Debate between a Christian and an Atheist* (Oxford University Press), 2004

William Reese: *Dictionary of Philosophy and Religion*, 1996

Cambridge Dictionary of Philosophy, 1995

American Heritage Dictionary of English Language, 1996

Cambridge International Dictionary of English, 1995

Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2004

Routledge Encyclopedia of Philosophy, 1998

Etymological Dictionary of English Language, 1958

Oxford Dictionary of English Etymology, 1966

Perry & Bratman: *Introduction to Philosophy*, Oxford University Press, 1986

Hurme-Pesonen-Syväoja: Englanti-suomi suursanakirja, WSOY, 8 p., 1996
 Oxford Dictionary of English Etymology, 1966
 Etymological Dictionary of English Language, 1963
 The Academic American Encyclopedia, 1993
 Robert Audi (toimittaja): The Cambridge Dictionary of Philosophy, Cambridge University Press; 2 edition, 1999
 Ted Honderich (toimittaja): The Oxford Companion to Philosophy, Oxford University Press, 1995
 The World Book Encyclopedia, 2002
 Encyclopedia Americana, 1992
 Paul Edwards (toim.): The Encyclopedia of Philosophy, 1973
 The Encyclopedia of Religion, 1 edition, 1987
 The Funk and Wagnall's New Encyclopedia, 1983
 Peter Adam Angeles (toim.): Critiques of God: Making the Case Against Belief in God, 1997
 Kielitoimiston sanakirja, 2004. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 132: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone
 Paroni d'Holbach: Good Sense, 1772
 Charles Bradlaugh: A Plea for Atheism, 1864.
 Charles Bradlaugh: The Freethinker's Text-Book (London, 1876)
 Annie Besant: Why I Do Not Believe in God, 1887
 J.M. Robertson: A History of Freethought in the Nineteenth Century (London, 1929)
 Edward Royle: Victorian Infidels, 1974
 George H. Smith: ATHEISM: The Case Against God, 2003
 Antony Flew Abraham Varghesen kanssa: There Is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind, 2007
 J. L. Mackie: The Miracle of Theism: Arguments For and Against the Existence of God, 1983
 Michael Martin: Atheism: A Philosophical Justification, 1992
 Pascal Boyer: Ja ihminen loi jumalat. Miten uskonto selitetään, 2007
 Crispin Wright: (Anti-)Sceptics Simple and Subtle: G.E Moore and John McDowell (vuosiluku ei saatavilla)
 Paul Davies: Kultakutrin arvoitus. Miksi maailmankaikkeus on juuri sopiva elämälle, 2007
 Jan N. Bremmer teoksessa Michael Martin (toim.): The Cambridge Companion to Atheism (Cambridge University Press, 1 edition), 2006
 Terry L. Miethe & Antony Flew: Does God Exist?: A Believer and an Atheist, 1991 Debate, 1991

Internet-lähteet

[Infidels](#)-sivusto, emeritusprofessori Theodore Drangen artikkeli Atheism, Agnosticism, Noncognitivism, 1998

[CARM](#)